

EUSKARAREN ERABILERA ETA EUSKARAZKO INKULTURAZIOA ARANTZAZUN, XX. MENDEAN

Paulo AGIRREBALTZATEGI

*“Kapitulua premiatzen ditu beziera-ar-
duradunak, azter dezatela gure frailegaien
euskalduntzea mesedetu eta gauzatzeko era;
borretarako arrazoia, fedearen inkultura-
zioa da, baita justizia eta bakea gure artean
sustatzea ere”.*

*“Kapituluak nabi du, Euskal Herrian bizi
diren anaiarteak saia daitezela, abal den ge-
bien, beren bizitza euskaraz egiten, esku ar-
tean daramaten Berri ona inkulturatu beha-
rrearekin sentibera jokatzuz”.*

Arantzazuko Frantziskotar Probintziaren 2000. urteko Kapituluak erabakiak dira horiek (11.a, *Hezkuntza eta Ikasketak* sailekoa, eta 27.a, *Justizia eta Bakea* sailekoa)¹. Bietan “inkulturazioa” dago

aipatuta, eta inkulturazioaren barruan hizkuntzak, gurean euskarak, hartzen du nagusitasuna. Bi helburu daude seinalatuta, bata besteari lotuak, zalan-tzarik gabe: fraidegaiek euskara ikastea eta fraideen artean euskara erabiltzea. Eta bi arrazoi dira nagusi: Berri Onaren edo fedearen inkulturazioa, bate-tik, eta justizia eta bakea, bestetik.

Nola iritsi da Arantzazuko Frantziskotar Pro-bintzia irizpide eta erabaki horietara? Zein inkultu-razio-bide egin du Euskal Herrian aurreko 100 ur-teotan? Zein ondorio izan dute bide horretan har-turiko erabakiek Arantzazuko fraideen heziketan, jokabide pastorean, erlijiozko kultur sorkuntzan eta barruko bizitzan? Galdera horiei erantzun behar diegu ahal dugun neurrian, Arantzazuko Santute-giaren eta Komentuaren XX. mendeko historiari begiratzuz².

¹ Arantzazuko Frantziskotar Probintzia, *Proiektu Probintziala. Akordioak 2000*, Arantzazu 2000, 71. eta 77. or. 2000. urte-ko Kapitulu Probintzialak erabaki zuen Kantabriako Frantziskotar Probintziaren izen historikoa aldatu eta aurrerantzean Arantzazuko Frantziskotar Probintzia izena hartzea.

² Idazlan hau egiteko hainbat iturri erabili dugu, Arantzazuko Anaiartearen kronikaz (1916-2000), Diskretorioko Aktez (1914-1946, 1976-2000) eta Kapitulu komentualeko Aktez (1967-2000), Arantzazuko Elizkizunaren programez, Kolegioko ikasleen kalifikazio-liburuaz (“Libro de Notas”) eta horrelakoez gain. Nagusien zerrenda idazki honen azkenean aurki daiteke, oharretan erabiliko ditugun izen laburtu eta guzti. Gainera aipatu eta eskertu behar dut lan honetako hainbat datu eta bibliografia eskuratzeko bereziki Joseba Etxeberriarengandik izan dudana laguntza zabala eta bizkorra.

SARRERA

A) HIZKUNTZ EKOLOGIA ETA EUSKAL INKULTURAZIOA

Hizkuntz ekologiaren eta ekosistemaren ari zaizkigu sarridan hizkuntzen bizitzaren eta heriotzaren historiaz dihardutenak. Arantzazuren XX. mendeko historiari begiraturik, benetako mikrosistema linguistiko ageri ahal zaigu hango santutegi-komentu-kolegio ingurunea: Mikrosistema ekologiko-linguistiko ugaria, osatua eta aski autonomoa, beraren baitan aztertzeke guttiz adierazgarria.

Arantzazuren ingurune geografiko apartak eta apartekoak, eta horren jatorri eta eraketa demografiko berdingabeak –mutikoak, fraide gazteak eta zaharrak, hermanoak eta apaizak, 300erainoko populazioa aldika–, bertan antolaturiko eliz-ikaskeen kurrikulu bereziak –latinitatea, humanitateak, filosofia, teologia– eta heziketaren barnetegi-sistemak, bertako lanbide- eta ekonomi antolakuntza konplexuak, bertako liturgi, elizkizun eta gogo-jardunen atmosfera sendoak, bertako aldizkariak, liburu-argitalpenak eta sorkuntza literario, musikal eta artistikoaren giro intelektual-kulturalak: eragile horiek guztiek bideratua eta eratua luketela zirudien Arantzazuko mikrosistema linguistiko-ekologikoaren barruti aukerakoa.

Hiru landare-espeziez jantzi izan zuten Arantzazuko hizkuntz ekosistema XX. mendean barna: latinak, gaztelera eta euskarak; azken hau batez ere kolore dialektal ezberdin eta guzti. Garai-aldika eta bizi-zonaka bata ala bestea nabarmendu izan zen, baina oro har eta mende osoari begiratuta, esan ahal da gaztelaniaren espeziea nagusitu izan zela Arantzazun. Halakoa izan zen erdal floraren indarra Arantzazuko mikrosistema linguistiko-ekologikoan, batzutan azpiko oinarritzko euskarazko sistema toponimikoaren gain erdarazko toponimia ezarri zuen: Gazteluaitz / Peña del Castillo, Urtiagain / Vista de Oñate, Artaso / Chozas de Lázaro,

Aketain / El Eco, Aitzabal / Peña del Diablo, Zabalaitz / Peñón de Urbía, eta horrelakoak³.

Ikuspegi horretatik abiatu garelarik, berehala konturatu ahal gara Arantzazuko hizkuntz ekosistema ez zela itxia eta estatikoa izan XX. mendean, eta Euskal Herrikoaren gorabeherak eragin handia izan zutelako hartan. Besteak beste, bertako giza fauna –demografia– Euskal Herri osoko eta kanpoko “etorkinek” osatua zutelako, bertako fraideen eta beste etxeetako arteko trukaketa bizia izan zelako, hango fraideak etengabe ibili zirelako Euskal Herriko eta kanpoko herrietara predikari eta hizlari eta urruneko Herrialdeetara misiolari; eta funtsean eta batez ere, Arantzazuko XX. mendeko historia ez zutelako egin bertako fraide eta fraidegaiek bakarrik, eta bai Euskal Herri osotik eta kanpotik bertaratu ziren ehundaka eta milaka erromes, otoizlari, arte-zale, mendi-ibiltari, ezteiliar eta txangolarik.

Horregatik ekosistema autonomoaren eskemak neurri batez baliozkoak izanik ere, ez dira nahikoa Arantzazuko hizkuntz eta kultur bizitza eta jokabideak aztertzeke. *Hizkuntz aldaketaren eta inkulturazioaren* eskemaz baliatu beharrean da, beraz, Arantzazuko XX. mendeko historia egin gura duen hizkuntz soziologo edo kultur antropologoa, hizkuntz jokabideak kultur gintzaren barruan ipiniz.

Zer da, ordea, kultura? Zer, inkulturazioa? Zer da Elizaren inkulturazioa, horren barruan baitirudi kokatu behar dugula Arantzazuko Fraide-komentuaren eta Santutegiaren inkulturazioa?

Erarik errazenean esanda, *Herri jakin baten bizimoldetzat* har dezakegu hemen ‘kultura’. Bizimolde horrek askotariko adierazpideak ditu, herri-tarrek elkarrekin komunikatzeko erabiltzen dituztenak. Izan ere, kultura bereko herritarren (jendeen) artean komunikatzeko sinbolo-sistema da, oro har, kultura, bestelako kulturetako jende eta komunitetera irekitzeko bidea izatearekin batera⁴. Komunikazio-sistema kultural horietan funtsezkoena *hizkuntza* da, jakina. Kultura ez da, hala ere, adierazpide-sistema estatikoa (edota tradizio osatua), konfigurazio dinamikoa baino, etengabeko barne-crea-

³ Horrelako beste hainbat aurkitu dugu, euskarazko jatorrizko izena erdarazkoan “desitxuratuta”, alegia: Errotegi / Juego de Pelotas - Artia-Gaboño / Montes de Álava - Kurtzipizio / Capilla de Santo Cristo - Artaso / Chozas de Lázaro - Orkatategi / Peña de Urréjola - Kortakogain / La Casa de Braulio... Baziren beste leku-izen batzuk, fraideen artean batez ere gaztelaniaren ezagunak eta erabiliak, nahiz eta euskarazko izena ere eduki, ezaguna edo ez hain ezaguna: La Primera Capilla (Koroaziñoko Santieria), Bildotsako Haitza (La Peña de Bildotsa), El Barranco (Arrua), La Cuesta del Cochino (Ate Hnadia), Las Chozas de Domingo (Urbian), Miqueletes (Mikeletetxea), La Fuente o la Silla de Virgen... Gainera adierazgarriak dira komentuko edo kolegio barruko espazioak, gaztelaniar formen toponimo bihurtu eta finkatuak: La Solana, La Cueva, El Torreón.

⁴ Ezaguna da kultur antropologoen eta soziologoen, eta filosofoen, hainbat eta hainbat definizio ezberdin eman dituztela kulturarenak. Hemen adierazi-, balio- eta arau-multzo organiko (edo konfiguratu) eta gutxi-asko sistematikotzat hartzen dugu funtsean kultura, Herri jakin baten bizitza sozialeko adierazpideetan (hizkuntza, pentsaera, arte, ohitura, jakintza, lan, teknika, arte, ekonomia, etika, erlijio, etab.etan) gorpuzten dena. Adierazpideok denok adiera, balio eta arau haien sinbolo dira. Azken batez, Herri jakin baten adiera, balio eta arauen sistema sinbolikotzat defini daiteke, beraz, kultura.

zioak eta bestelako kulturek eragindako aldakuntzen araberakoa. Gizabanakoaren eta komunitatearen sorkuntzak funtsezko lekua du kulturaren dinamikan; baina sarritan ez du txikiagoa bestelako kulturen eraginak.

Zer da inkulturazioa, eta berezikiago Fedearen, Ebanjelioaren, Elizaren inkulturazioa? Bi adiera ditu 'inkulturazioa' hitzak⁵: Antropologoentzat, herritarra bere kultur komunitatean barneratzea eta kultura hori bere baitaratzea da inkulturazioa: hezkuntza, azken batez. Elizaren agirietan, teologian, misiologian eta Elizaren pastoraltzako hizkeran, berriz, Ebanjelioari eta Elizari berari buruz erabiltzen dute bereziki 'inkulturazioa' hitza: Kristau mezua kultura bakoitzaren adierazpidez agertzea, baitetik, eta Eliza bera (elkartearen bizitzan eta egituretan, liturgian, teologian) kultura bakoitzean gorputzea, "kultureztatzea", bestetik, giza kultura hori

barnetik irudi-berritu edo "konfiguratzera" ⁶. Horren barnean ulertu behar da, era berean, erlijioso-bizitzaren inkulturazioa, Eliz elkarteko bizimoldeetako bat besterik ez denez erlijiosoena⁷.

Badirudi erlijioso-bizitzaren eta Eliz elkarte osoaren inkulturazioa eta ebanjelizazioaren (pastoraltzaren) inkulturazioa hertsiki lotuta daudela bata besteari. Horregatik, Arantzazuko fraideen inkulturazio-bidea aztertzean, bereziki horien bertako eta kanpoko pastoraltza eta liturgia aztertuko baditugu ere, ezingo ditugu alde batera utzi fraidegaien eta fraideen hezkuntzaren bidezko inkulturazioa eta barne-bizitzakoa.

Herri jakin baten bizimoldetzat hartuta kultura, Euskal Herriaz ari gara bereziki hemen, horren barruan eta bihotzean kokatzen delako Arantzazu, ez bakarrik geografaren aldetik, eta bai historiaren

⁵ Mendebaldeko hizkuntza zabalduenetan *in-kulturazioa* (inculturation, inkulturation, inculturazione, inculturación) eta *enkulturazioa* (enculturation, enculturación) formak agertu ohi dira: bata ala bestea, nahiz bata eta bestea, elkarren ondoan. Bi formak erabiltzen dituzten teologo-antropologok, adiera antropologikoa eman ohi diote enkulturazioari, eta adiera teologikoa inkulturazioari, azken aldia. Izatez, azken hogeitamar urteotan 'in-kulturazioa' forma nagusituz eta finkatuz joan dela dirudi hizkuntza horietan denetan kontzeptu teologikoa adierazteko. Forma horixe hartuko dugu euskaraz ere hemen.

⁶ Pedro Arrupe Jesusen Lagundiaren Preposito jeneral izanak honetara definitu zuen Ebanjelioaren inkulturazioa: "Encarnación de la vida y del mensaje cristiano en un área cultural concreta, de forma que esta experiencia no solamente llegue a expresarse con los elementos propios de la cultura en cuestión (lo cual no sería más que una simple adaptación), sino que se convierta en el principio inspirador, normativo y unificador que transforme y recree esa cultura dando así origen a una nueva creación" (*Sobre la inculturación*, Carta del Padre General, Documentos s.j.-18, 14 de mayo 1978, 6. or.). Kultur Antropologiatik hartutako 'konfigurazio' kontzeptuak adiera teologikoa du hemen, Irudiaren teologian oinarritua; kultura osatzen duten sistemen eta elementuen barne-batasun organikoaren eredu imanenteaz harantza, printzipio transzendentea adierazi nahi du hemen, Errebelazioa eta Ebanjelioa inkulturatzean eraginean ari dena. Neure aldetik landua dut konfigurazioaren kontzeptua, Ebanjelioaren eta kulturaren arteko elkarreragin hori adierazteko (ik. *Configuración eclesial de las Culturas*, Universidad de Deusto-Mensajero, Bilbo, 1976).

Euskal Herriko Elizaren inkulturazioaz ik. AGIRREBALTZATEGI, Paulo, "Eliza eta Euskal Kultura" in: *Herria-Eliza / Pueblo-Iglesia*, Auñamendi, 1978, 161-192; HAINBAT, *Conflicto cultural y comunidad cristiana. Reflexión teológico-pastoral*, Idatz, Donostia, 1981. PLACER, Félix, "La inculturación de la Iglesia en Euskal Herria", in: *Lumen Vitae* (1996) 303-333 or. Bertako epigrafeetako batek "La inculturación lingüístico-cultural" darama titulutzat (323. or.). Euskal Herriko Apaizen Koordinakundeak 1996an galdeketa berezia antolatu zuen "Euskara Herrian eta Elizan" gaiari buruz; horren ondorioz argitaratu zuen koadernoan ikus daitezke honako idazlanak, besteak beste: INTXAUSTI, Joseba, *Iglesia y cultura vasca* eta ERDOZAIN, Plácido, *Inculturación de la fe*. Intxaustik berak gai bera erabili zuen idazlan luzeago batean, EHUren Udako ikastaroetan: "Eliztarrak eta euskal kultura, hizkuntz historia sozialaren argitan", in: *Euskal Herriaren historiak*. III. Kultura eta portiera erlijiosoak Euskal Herrian historian zehar. Bilbo: EHU. 117-141. Hemen bereziki aipatzekoa da Bilboko Añoveros apezpikuaren agiria (homili testua, 1968), Euskal Herriaren kultur eta hizkuntz identitatearen aldekoa: "Kristautasuna, Herrirentzako salbamen-mezua". Oihartzun politiko apartekoa ezezik, garrantzia handia izan zuen Euskal Herriko eliztarren eta herritarren artean. Berezi gure gaiari dagokiguna da Euskal Herriko erlijiosoen goi-nagusien bileretako batean egindako hitzaldia, "La inculturación en el apostolado del País Vasco" izenekoa (daktilografiatua, autorerik eta urterik gabe, 10 orrialde).

⁷ Ik. horretaz: Nothhomb, Dominique, "L'inculturation de la vie consacrée", in: *Vie consacrée*, 1998, 3. zenb., 160-175 or. Erlijiosoen eta bereziki frantziskotarren Euskal Herriko inkulturazioaz A. Adrian Lizarralde Arantzazuko frantziskotarra jardun zen Eusko Ikaskuntzaren I. Batzarrean (1918an) emandako hitzaldian. Garai hartako hizkera eta guzti, seguruenik baikorregi ageri zaigu Lizarralde honako testuotan: "Lo que una egregia historiadora de San Francisco ha atribuido a la Orden franciscana, podíamos afirmar nosotros de todas las órdenes religiosas: que las Ordenes religiosas son las más patrióticas entre todas las instituciones, las que mejor se asimilan y reflejan y ennoblecen el espíritu peculiar de cada nación, de cada pueblo, de cada individuo" ("Orígenes de la vida claustral del País Vasco", in: *Primer Congreso de Estudios Vascos*, Bilbao, 1919, 591. or.). Edo beheraxeago, Euskal Herriko frantziskotarrei dagokienez: "...la Orden franciscana, al apoderarse del alma vasca, no la violentó para franciscanizarla; sino muy al contrario, al ingerirse la savia franciscana en el alma vasca, estimuló energías latentes y aptitudes ocultas para la santidad y para el desenvolvimiento del espíritu vasco dentro de su misma identidad". Datozen orrialdeotan ikusiko denez, hizkuntzari, euskarari, dagokionez behintzat, Herri honek berak

aldetik ere. Euskal Herri osoko santutegi agertu da Arantzazu bere historian⁸.

Euskal Herri historiko eta konkretu horren barruan ipini behar dugu, jakina, Arantzazuko santutegiaren eta fraide-komunitatearen inkulturazioaren historia ere; ezin ulertu hori Euskal Herri idealen baten barrutik, ez eta Arantzazu eta fraideen jokabidearen ikuspegi idealistaren batetik ere. Arantzazuren XX. mendeko "historia linguistikokulturala" ezin da aditu Euskal Herri osoaren tesuinguru historiko, sozio-politiko eta kulturaletik at, ez eta Kantabriako Franziskotar Probintziaren jokabide eta erabakietatik kanpo ere.

Euskal Herriak euskara izanik bere hizkuntza historiko berezia eta funtsezko definitzailea, gatazka etengabea eta kontradikzio ugaritan bizi izan zuen bere identitate kultural-linguistikoa XX. mendean. Erdara nagusi, euskara alde guztietatik hizkuntza "gutxitua" eta murriztua gertatu zen mende horretan. Ikuspegi horretatik, Arantzazuren "hizkuntz inkulturazioaz" dihardugu nagusienik lan honetan, eta berezikiago euskarari eta euskarazko kulturari eta kulturagintzari buruzko jokabideaz.

B) GERTAKARI ADIERAZGARRI ZENBAIT

Hasteko, Arantzazuren XX. mendeko "euskal inkulturazioa" Euskal Herriaren hizkuntz eta kultur dinamikan kokatzeko lau aldi bereziko ditugu, idazlan honetan behin baino gehiagotan erreferentziatzen hartuko ditugunak:

1900-1936
1936-1960
1960-1976
1976-2000

Horien barruan, eta azterketa osoaren markotzat ondoko gertakarien segida eskainiko dugu, non gure gaiari bereziki dagozkion gertakari historikoak azpimarratuko baititugu. Horietako gehienak zuzenean dagozkio gure gaiari; euskararen edo euskal kulturaren historiari dagozkion gertakari nagusien batzuk ere aipatuko ditugu, Arantzazuren hizkuntz eta kultur dinamika ulertzeko adierazgarriak izan daitezkeelako. Badaude gogoratuta, fraideen, Arantzazuren edo Euskal Herriaren historia orokorrari dagozkion beste gertakariaren batzuk ere, batez ere kulturalak, XX. mendeko Arantzazuren hizkuntz historia nolabait baldintzatu edo bideratu zutenak, edota gutxienez hori hobeto ulertzeko argigarri gerta daitezkeenak.

1901: Euskaltzaleen Biltzarra sortu zen Ipar Euskal Herrian.

1902: 1890an sorturiko fraidegaiantzako Eskola Serafikoa itxi eta edonork ikasteko ikastetxe ireki bihurtu zuten Arantzazukoa⁹.

1905: Resurrección María de Azkuek bere *Diccionario Vasco-Español-Francés* ospetsua argitaratu zuen.

1907: *Revista Internacional de Estudios Vascos* sortu zuen Julio de Urquijok.

1908: Berriro Eskola Serafikoa eratu zuten, fraidegai eta apaizgaiantzat: Latina eta Humanitateak irakasteko.

1909: Frantziskotar Probintziako ikasketak Ordenako *Statuta pro studiis Regendis* araudiaren arabera antolatu zituzten. Dokumentu horrek latinaz eta hizkuntza "nazionalaz" ("lingua patria") ondo jabetzea eskatzen zuen¹⁰.

bizi izan dituen gatazka, gorabehera, kontradikzio eta alienazioetan "partaide" izan dira Euskal Herriko frantziskotarrak ere beren jokabide kultural eta linguistikoan.

⁸ Arantzazuk Euskal Herriko herrialde guztietan, Iparraldean ere bai, izan dituen oihartzun eta eragina liburu honetako beste zenbait idazlanek azalduko ditu bereziki; ez dagokit niri hemen horretaz jardutea. Gerora agertuko denez, Euskal Herriko Santutegizat eta Santutegi euskalduntzat "definitu" zuen Arantzazukoa bertako fraideen komunitateak, XX. mendearen azken aldean; modu hain esplizitoz ez bada ere, badirudi mende osoan landu izan zuela Arantzazuk Euskal Herri osoko Santutegia izatearen bane-jabetasuna. Horregatik zaigu ulergarri 1918an Arantzazuko Andre Maria Gipuzkoako Zaindaritzat aldarrikatzeak zenbait fraiderengan sorturiko egonezina, murriztailetzat joz herrialde bakarrera mugaturiko haren zaindaritza. -Zalantzarik gabe, inkulturazioaren adierazgarriak nagusia, norbere buruaren definizioa da-.

⁹ Mendearen lehen 34 urteetako Arantzazuko Humanitateetako ikastetxearen berri jakiteko, aurreko oharrean aipaturiko Bernardo Madariagaren idazlanaz gain, Carlos Ibarretaren *Nuestro Colegio de Arantzazu* idazlanaz baliatuko gara. Liburu berean dago argitaratuta (102-133 or.). Dena dela, liburu honetan bertan aurkitu ahal izango du horretaz irakurleak beste idazlan zabal eta gaurkotugoa, Patxi Irizarrena.

¹⁰ "Lengua patria" terminoa gaztelania adierazteko erabili zutela dirudi gehienbat ordutik aurrera Probintziako (eta Arantzazuko kolegioko) programazioan (Ik., adibidez, Isidro Guerra, "El plan de estudios de nuestros Colegios Seráficos", in: *Cantabria Franciscana* 55-56 (1961) 135 eta 138 or.); hala ere, 1928an ezarritako ikasketa-planean, "lingua patria" gaztelania zen bitartean, "auctores patrii" terminoa erabiltzen zuten gaztelaniako literaturaren ikasketak adierazteko, baina baita euskal literaturaren ikasketak adierazteko ere ("Auctores Patrii, Sectio Vasca"). Bernardo Madariagak *Statuta* horien aplikazioa gure Probintzian nola egin zuten azaltzean, ez du aipatu ere egiten euskararen irakaskuntza edota apaizgaiak pastortalarako horretaz gaitzea (ik. a. a., 88-93), baina 1922-1927 urteetan aplikaturiko ikasketa-planetan (fraidegaiantzako bakarrik jarri zutenean Arantzazuko Kolegioa) euskara-ikasketak bere lekua eduki zuen, xumea bazen ere (ik. 94-97 or.).

- 1913:** Antonio Arruti frantziskotarr poetak bere lehen poesia argitaratu zuen euskaraz: “Ama Neskutsaren sortitzari”¹¹.
- 1918:** Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresua eta Euskaltzaindiaren sorrera Oñatin (Abuztua 30 – Iraila 8)¹².
- 1918:** Arantzazuko Andre Mariaren Bederatziurreneko egunak aldatu egin zituzten, Oñatiko Kongresuaren egunetatik bereiztearren¹³.
- 1918:** Arantzazuko Andre Maria, Gipuzkoako zaindari izendatu zuten. Ospakizun handiak.
- 1922:** Kolegio Serafikoa fraidegaiantzat bakarrik Arantzazun (5 urte Arantzazun, geroago 4 urte, eta 1930tik aurrera 3 urte, Humanitateak ikas-
teko; laugarrena Foruan, eta 1934tik aurrera bostgarrena ere bai)¹⁴.
- 1927:** Frantziskotarren Ordenak *Statuta pro Studiis Regendis* bigarren araudia argitaratu zuen, Ordenako apaizgaien ikasketak eraentzeko¹⁵.
- 1928:** Filosofiako ikasketak Erriberrira aldatu zituzten, eta Teologiakoak Arantzazura¹⁶.
- 1930:** “Euskel Atala” *Aránzazu* aldizkarian: Basilio Gerra eta Ignazio Omaetxebarria¹⁷.
- 1931:** *Ensayo* barne-adizkaria sortu zuten Filosofiako eta Teologiako ikasleek (gaztelaniaz eta euskaraz gehienbat).
- 1935:** Arantzazun Egutegi “astekaria” argitaratu zuten euskaraz, gaztelaniazkoarekin batera¹⁸.

Aipaturiko estatutuen arabera, 1919an “Oratoria Sagrada”-ko ikastaroa antolatu bide zuten (ik. 88 or.), baina horri begira ere ez du aipatzen fraide apaizek predikaziorako behar zuten hizkuntz gaitasunari buruz ezer.

¹¹ Ik. Arruti, Antonio, *Olerki Galduak. Recuperación de un poeta olvidado*, Elkarlanean, Donostia, 1998, 181 or. Euskal-Esnalea aldizkarian argitaratu zuen aurrenik. Ez da ari Arantzazuko Andre Mariaz, Andre Maria Sortzez Garbiaz baino. Urte berean argitaratu zituen “Ola-gizona” poema aipatua eta “Erbestean”; aurrena Tolosako Euskal Jaietako sariketara aurkeztu zuen 1913an, eta lehen saria irabazi (ik. *ibid.*, 192-193 eta 194 or. eta 206ko 6. oin-oharra).

¹² Oso adierazgarria da Aingeru Madariagak, *Homenaje* liburuko “Escritores en euskera” artikuluan, eta Antonio Arruti poeta gaztearen heriotzaz ari zela, idatzitakoa, 176. or.: “...cuando el sol de un renacimiento euskaldun, sano y apolítico, subía esplendoroso en nuestro horizonte, despertando las conciencias semidormidas de los vascos, y cuando, a raíz del memorable Congreso de Oñate, se daban un abrazo todas las tendencias dispersas para el esfuerzo común, y la “Euskaltzaindia” venía a reunir bajo su lema orientaciones hasta entonces encontradas y opuestas”.

¹³ Abuztuaren 30etik Irailaren 9 arte luzatu ohi zuten Arantzazuko Andre Mariaren Bederatziurrena. Antzina abuztuaren 15ean ospatzen zuten Arantzazuko Andre Mariaren eguna; 1621etik aurrera Irailaren 8ra aldatu zuten; eta horrela jarraitu zuten ondorengo mendeetan ere; horren lekuko da 1881eko Gasteizko Apezpikuaren Zirkularra, Arantzazuko Erromesaldia buruz idatzi zuena (*Boletín Eclesiástico del Obispado de Vitoria*, XVIII. urtea, 17. zenb., 131. or.). 1916ko Arantzazuko Komunitatearen Kronikaren arabera, ordea, Irailaren 9ra aldatua zegoen jai hori –jakin ez zehazki zein urtean aldatu zuten–. Dena dela, 1918. urtean Bederatziurrena bera Irailaren 7tik 15era bitartean izan zen. Andre Mariaren eguna, ordea, 9an, bederatziurrenaren erdian ospatu zuten, eta jai horretan aldarrikatu zuten ofizialki Gipuzkoako zaindari, Lizarralde bere *Historian* kontatzen digunez (509-524 or.).

¹⁴ Probintziako ikasketa-planetan euskararen ikasketa sartu zuten Humanitateetako laugarren urtean eta Filosofiako lehen urtean.

¹⁵ Bertan latinaren eta “hizkuntza nazionalaren” ikasketaz gain, bestelako hizkuntza modernoek ikasketak ere aipatuta daude: “praeter studium linguarum supra designatarum [latina eta ‘hizkuntza nazionalaz’ gain], juvenes excolendi sunt aliis linguis, quae ipsius utiliores habebuntur pro ministerio sacerdotali”. Garbi dago hizkuntzak ikasteko irizpidea zein den: horien baliagarritasuna apaiz-ministeriorako. Arau horren aplikazioaz hitz egitean, honela dio Bernardo Madariagak, a. a., 90-91 or.: “...nosotros, además de la lengua francesa, que se estudia durante tres años con una o dos clases semanales en el Colegio Serafíco, y la italiana, que se estudia en las vacaciones de verano durante el estudio de la Filosofía, hemos introducido la lengua vasca, con una clase semanal durante dos años en el Colegio, y durante uno en la filosofía, como una sección de la asignatura de Autores patrios, dividida así en Autores castellanos y en Autores vascos. Esta medida nos ha parecido absolutamente necesaria en nuestro país, donde nuestros Religiosos han de ejercer su ministerio apostólico casi exclusivamente en vascuence”. Euskara ikasteko arrazoiak pastorala da, beraz, nagusienik behintzat; eta ez fraidegaien inkulturazioa zuzenean.

¹⁶ Ordutik 1976rarte Erriberrin egin zituzten apaizgaiek Filosofiako ikasketak. Teologiako lau urteak, berriz, Arantzazun, 1978rarte. Urte horretan Bilbora aldatu ziren Teologiako ikasleak.

¹⁷ Sail horrekin ekin zion aldizkariak euskara modu sistematiko, nahiz eta ikuspegi sektoriale, erabiltzeko politikari, 104. zenbakitik hasita. “Euskel Atala”-ren asmoa ez zen guttiz berria; izen bereko saila (“Euzkel Atala”, hain zuzen) *Euzkadi* aldizkariak lehendik zeukan, aurrenik Kirikiñoren ardurapean, gero Orixerenean, eta 1931tik aurrera Lauaxetaren ardurapean. Basilio Gerrari dagokio horren meritu nagusia, berak sortu baitzuen saila, eta hori idatzi lau urtez, 1934rarte (aldizkariaren 158. zenbakirarte); hortik aurrera Ignazio Omaetxebarriak hartu zuen bere gain saila. Basilio Gerrak beste doze-na erdiren bat idazki ere eman zuen euskaraz Aránzazu aldizkarian. Dena dela, bere kazetaritza-lan nagusia gaztelaniaz egin zuen, Aránzazu aldizkarian bertan eta batez ere Cubako San Antonio aldizkarian.

¹⁸ Aste bakoitzeko egunak orrialde berean azalduta, alegia. “Andre Mariarekin Eleizegutegian zear” zuen titulua. Euskarazko edizioarekin batera atera zuten gaztelaniazkoa ere. Ignazio Omaetxebarriak zuzendu zuen euskarazko edizioa. Hurrengo urteetan jarraipena izatekotan sortua, 1936ko gertaera politikoko-militar laugarriak zirela tarteko, ez zuten argitaratzerik izan.

- 1936:** Oñatiko Kongresu Eukaristikoa.
- 1938:** *Aránzazu* aldizkarian euskara desagertu, Espainiako Gobernuaren debekuaren ondorioz.
- 1940:** *Bai* taldea, Arantzazuko teologoena, eratu zuten, beren artean euskara lantzeko.
- 1943:** Francisco Alegundek, urte hartako Bisitari jeneralak, teologiako eta filosofiako ikasleek beren artean euskara erabiltzea debekatu zuten.
- 1946:** *Arantzazuko Ama Birjinaren Bederatziurrena* liburuskak euskaraz argitaratu zuten Eujenio Agirretzek.
- 1947:** *Arantzazuko Andre Mariaren Egutegia* (“ta-koa”) agertu zen, Jose Garateren ardurapean¹⁹.
- 1949:** Arantzazuko Andre Mariaren egunean, hainbat urtetan ez bezala, sermoia euskaraz eta erdaraz. Julian Alustizak egin zuen²⁰.
- 1949:** *Arantzazu. Euskal-sinismenaren poema* liburua argitaratu zuten Arantzazun (Salbatore Mitxelena).
- 1950:** Arantzazuko basilikaren lehen harria ipintzea²¹.
- 1950:** Adrian Lizarralderen *Historia de la Virgen y del Santuario de Aránzazu* liburua argitaratu zuten Arantzazun.
- 1951:** *Ama-semeak Arantzazuko kondairan* liburua argitaratu (Salbatore Mitxelena)²².
- 1951:** A. Luis Villasante “Euskaltzain oso” izendatu zuten²³.
- 1952:** *Hogei Kanta Arantzazuko* abesti-liburua- ren argitalpena (Salbatore Mitxelena).
- 1954:** Batxilergo ofizialaren programazioa ezarri zuten Arantzazuko Kolegioan²⁴.
- 1956:** Arantzazuko Basilika berriaren inaugurazioa.
- 1956:** *Jakin* aldizkaria sortu zuten Arantzazuko Teologiako ikasleek.
- 1956:** Euskalzaleen Biltzarra Arantzazun, Euskaltzaindiak antolatua (azaroko 14, 15 eta 16)²⁵.

¹⁹ Gaur arte urtez urte iraun du egutegiak; garai batean batez ere leku beharreko bete zuten etxeetan eta baserrietan, euskararen idatzizko testigutza eguneroko xume horrek. Egutegiari buruz, ik. Intxausti, Joseba, “Arantzazuko egutegia”, in *Cantabria Franciscana* LI, 165. zenb., 1997, 117127 or.

²⁰ Bederatziurreneko euskararen erabilera beti bezalatsukoa izan zen urte horretan ere: Programa erdaraz –kantaren batzuk eta poesi zatiren batzuk euskaraz–. 1949ko bederatziurreneko datuak aurrekoen antzekoak dira. Iraileko 9ko meza apezpikuak eman zuten, eta Radio San Sebastianek zabaldu zuten; sermoia, berriz, Julian Alustizak... Julian bera testigu eta protagonista, jakin badakigu orduko Probintziala zen Pablo Letek sermoia gaztelaniaz eta euskaraz, bietara, egiteko agindu ziola, bere gain hartuz erabakiaren erantzukizuna. Hortik atera dezakegu, aurreko urteetan 9ko sermoia erdaraz bakarrik izaten zela, apezpikua eta agintari zibilak bertan izaten zirenez, nahiz eta erromes-talde nagusia Oñatikoa izan: euskal hiztuna ia erabat, beraz.

²¹ Arantzazuko Andre Mariaren bederatziurrenaren buruan, irailaren 9an, egin zuten lan hori. Pablo Lete Frantziskotarren Ministro Probintzialaren ametsa zen Arantzazu Euskal Herriaren Erlijioegune eta kulturagune nagusi bihurtzea. Une gogoangarri haiek gogoratuz honela dio Jabier Garridok (*Arantzazu* izeneko liburuan, Arantzazu Frantziskotar Argitaletxea, 1987, 84. or.): “Egia da, Espainiako gerra zibilaren ondoren, nazional-katolizismoaren haizeak ari direla eta Euskal Herriak erlijio-irakinaren ordu bortitzenak bizi dituela. Baina herri honek, klero eta fraile, ibilera sozial, kultural eta izpiritual berriak hasi ditu. Atzera, bere jatorrasunera itzultzen da, eta handik abiatzen da etorkizunerantz. Egungo Arantzazu, ahalegintze latz horretatik jaioa da, aldaketa hain sakonen garai honetan”.

²² Arantzazuren pizkundearen urteak izan ziren 1950-56 horiek. Eta badirudi benetan euskarak markatzen duela neurri batez behintzat pizkunde hori, nahiz eta Adrian Lizarralderen Arantzazuren historia gaztelaniaz bakarrik argitaratu.

²³ Gerora euskararen batasunaren eragile eta sinbolo bihurtuko zen, batez ere 1970-88 urteetan euskaltzainburu izan zenean.

²⁴ Ik. Arrieta, Joan Jose, “Historia de los Colegios Seráficos de Aránzazu y Forua”, in: *Cantabria Franciscana*, 55-56 (1961) 55. or. Lau urte lehenago hartutako erabakia zen nonbait, “ya que según nuestras Constituciones Generales el ámbito de los estudios de nuestros Colegios Seráficos... no es otro sino el de los estudios medios de la propia nación” –Espainiaz ari da, jakina, kasu honetan–. Interesgarria da hezkuntzaren irizpide-aldaketa, inkulturazioari begira, apaizgintzarako ikasketak ez baitira orain ingurune kultural zibiletik kanpo geratzen, beren programazio bereziarekin. Dena dela, Isidro Gerrak nolabait erekatu nahi izan zuen irizpide hori, bere “El plan de estudios de nuestros Colegios Seráficos” artikuluan, in: *Cantabria Franciscana* 55-56 (1961), 131. or.: “La Iglesia que, por una parte, se preocupa de que los estudios medios de los aspirantes al sacerdocio sean acomodados a los civiles de la propia nación, tiene, por otra parte, buen cuidado de que no pierdan aquéllos el carácter eminentemente humanístico-clásico que conviene a la formación específica del futuro sacerdote”.

Programazio berriaren euskararen lekua ere aldatu eta nolabait zabaldu egin zuten horren eskaintza, Arantzazuko hiru ikastaroetan astero ordubete emanez, eta berdin Foruako bi urteetan eta Erriberriko lehen urtean ere: sei ikastarotan asteroko ordua, beraz. “En cuanto al euskera ‘se considera imprescindible en nuestra Provincia’ su estudio, y se le asigna una clase semanal en los seis años de Bachillerato” (Arrieta, *Historia...*, 56. or. 68.).

²⁵ Garrantzi apartekoa izan zuen biltzar horrek, euskara ilunpetik atera eta suspertzen hastean (Ik. X.X. “1956: Urte mugarririk bat”, in: *Jakin* 21 (1981) 35-48 or. Bertan, Luis Villasante Arantzazuko euskaltzain frantziskotarra lehen egunean mahaiburua

- Partaidetza nabarmena izan zuten bertan Arantzazuko fraideek.
- 1960:** *Literatura y predicación franciscana en Euskera* kongresua egin zuten Fraideek Arantzazun²⁶.
- 1960:** *Arnas eta indar* aldizkaria sortu zuten Arantzazuko Kolegioan, euskarazko eskolaren osagarri (Bitoriano Gandiagak eraginda).
- 1963:** Euskalzaleen Biltzarra Arantzazun, Euskaltzaindiak antolatua (Iraila, 30 - Urria, 02)²⁷.
- 1968:** Añoveros Bilboko apezpikuaren agiria (homiliarako testua): "Kristautasuna, Herrietzako salbamen-mezua".
- 1968:** Euskaltzaindiaren Kongresua, euskara batuari buruzkoa, Arantzazun.
- 1968:** Arantzazuko Seminario berriaren inaugurazioa.
- 1969:** Arantzazuko Liturgi Taldeak erdaraz argitaratu zuen "Oraciones de la Fraternidad Franciscana"²⁸.
- 1970:** Arantzazuko Kapituluko Komentualak komunitateko otoitzak gaztelaniaz egitea erabaki.
- 1971:** OHO (Oinarrizko Hezkuntza Orokorra) programa sartu zuten Arantzazuko kolegioan.
- 1973:** "Loiolako erlijiosoen batzarren" ondorioz frantziskotar hainbaten bilera Arantzazun, Kapituluko Probintzialerako galdeketari erantzuteko: euskararen erabilerearen arazoa tartean²⁹.
- 1973:** Kantabriako Frantziskotar Probintziak bere barrurako euskararen ofizialtasuna onartu zuten Kapituluko Probintzian.
- 1976:** *Estudio de la Encuesta sobre "Pastoral Vasca" en la Provincia Franciscana de Cantabria* (Urte hartako Kapituluko Probintzialari begira egindako azterketa)³⁰.

izateaz gain, Arantzazuko beste hainbat fraidek ere hartu zuten parte, eta gainera Kandido Izagirre, Bitoriano Gandiaga, Fernando Mendizabal, Ignazio Omaetxebarria eta Villasantek berak beren hitzaldi bana eta guzti (Ik. Euskaltzaleen Biltzarra. Euskaltzaindiaren itzalpean, Bilbo 1956, 304 or.). Julian Alustizak, berriz, azken egunean, igandez, Biltzarreko partaideentzat eta Euskal Herri osotik inguraturiko euskaltzaleentzat Ignazio Omaetxebarriak emandako mezan sermoia egin zuen (ik. Zeleta, "Euskaltzaleak Arantzazu. Iru egunetako euskal-batzar arduratsuen adierazpena", in: Arantzazu, 1956, 275. zenb., 269-272 or.). Zeletak bere kronikan dioenez, Euskaltzaindiak Arantzazuko Andre Maria bere zaindaritzat hartzea proposatu zuen Eujenio Agirretxek, eta baiezkota erabaki omen zuten Biltzarreak. Jakin aldizkariaren lehen zenbakia Biltzarre horretan eman zuten ezagutzera Arantzazuko Teologiako ikasleek.

²⁶ Garrantzi guztiz handia izan zuen Kongresu horrek. Horren aktak *Cantabria Franciscana* aldizkarian jasota daude (1961, 15. zenb.). Bertan, besteren artean, honako irizpide berri hau landu zuten fraide apaizgaien ikasketetan euskarak behar zuten lekuari buruz: "Euskeraren erakuste-arazoak bear bezela erabakitzeke, egoki diran urteetan bear ainbat klase jarri eta asignaturaren bat ere euskeraz ikas-arazteko eskatzen zaie gure estudioetako zuzendariei".

²⁷ "Euskaltzaleen Biltzarra", in: *Euskera* VIII-IX, 1963-64, 291-449 or.). Euskaltzaindiak Arantzazun antolaturiko Euskaltzaleen 2. Biltzar hau ere L. Villasantek ireki zuen, eta horretan ere hainbat fraidek hartu zuten parte hitzaldi banarekin: Luis Villasantek berak, Joxe Azurmendik, Imanol Berriatuak, Joseba Intxaustik, Eujenio Agirretxek. "Gaurko izlariak eta euskera" gaia azaldu zuen Agirretxek, eliz predikuetako euskararen kalitatezko eta kantitatezko eskasia kritikatu, eta egoera hobetzeko neurriak proposatu (443-449 or.).

²⁸ "Ha hecho un esfuerzo para ofrecer a nuestros Hermanos no sacerdotes y a nuestras Hermanas, en castellano las bellas oraciones de su plegaria comunitaria" (*Cantabria Franciscana* aldizkariako publizitatea, 1969, 96. zenb., 100. or.).

²⁹ Berrogeitik gora fraidek hartu zuten parte Arantzazun 1973ko otsailaren 14an egindako batzar hartan. Aurreko (1972ko) abenduan Euskal Herriko erlijioso askok, gizonezko eta emakumezkoak, batzar handia egin zuten Loiolan (bizpahiru egunekoa), Euskal Herriari eman beharreko erantzun eta zerbitzurik egokiena zein zen aztertzeke. Haren ondorioz eratu zuten Frantziskotarren Arantzazuko bilera, urte hartako Kapituluko Probintzialari begira egindako galdeketaren inguruan taldeko gogoeta egiteko –galdeketan bertan ez zegoen inolako erreferentziarik euskarari eta euskal kulturari buruz–. Loiolako aurreko batzarreko 9 puntuak ontzat emateaz gain, honako beste puntuok erabaki zituen fraideen batzarrek, besteak beste: "Gure frantziskotarren anaiartea Euskal Herrian jatorri bizitzeko premiazkoa iruditzen zaigu euskaltasuna eta hizkuntzabitasunaren ofizialtasuna onartzea. Eta, horregatik, euskaldunatasun hau gure anaidietan finkatzeari, egiazko zuzentasuna eta karidade-bidea dela derizkiogu" (*Euskal Frantziskotar erlijiosoen batzarra*, [polikopiatura], 4. or.). Loiolan onartutako bederatzita puntuetan azkenak honela zioen: "Derrigorizat jotzen dugu geure ardurapean dauden ikastetxeak, hemengo herriaren zerbitzura jartzea, batipat euskal zaletasuna sortuaz eta euskal hizkuntza eta kultura landuaz. Jakitun gaude ez dela hori Euskal Herriaren premia bakarra, baina besteak ahaztu gabe, arlo hontan lan egin nahi dugu". Azkenik Arantzazuri honako eskaria egin zion fraideen batzarreko pastoraltza-batzordeak: "... Federearen eta kulturaren hedatzaile eta gidari izan dadila nahi genuke. Bihotz izatea. Ta hori aurrera eramateko pertsona prestatuak ekartzea" (10. or.).

³⁰ 1973ko Bisitari jeneral izan zen Antonio Eguiluz-ek honako ohar hau egin zuen Probintziari buruzko bere txostenean: "Afirma (el Visitador) que es necesaria y urgente una planificación del apostolado especializado en vascuence, sirviéndose de este ancestral instrumento cultural para penetrar en las masas, y no dejando que la lengua vasca sirva sólo para un desarrollo de cultura laical" (*Cantabria Franciscana*, 119. zenb., 1973, 10. or.). Horri erantzun nahian hurrengo Kapituluko

1978: Teologiako ikasleak Arantzazutik Bilbora, Deustuko Unibertsitatean ikasketak egiteko.

1979: Kapitulu komentualak komunitateko otoitzaldiak gaztelaniaz eta euskaraz egitea erabaki (txandaka edo)³¹.

1989: *Jakin* aldizkariaren jabetza utzi egin zuen Arantzazuk, Sozietate Mugatu bihurtzeko: akzioen gehiengo handia Arantzazutik kanpo geratu zen.

1991: Arantzazuko Seminarioa itxi egin zuten.

1994: Arantzazuko Kapitulu Komentualak komunitateko otoitzaldiak denak euskaraz egitea erabaki zuen³².

1996: AEKk antolaturiko *Korrika* ekitaldia Arantzazun hasi zen, A. Villasanteren omenez.

1997: Arantzazuko Andre Mariaren Egutegiak Gipuzkoako Foru-Aldundiaren "Anton Abadia" saria jaso zuen, 50. urtea betetzen zuela eta.

2000: Arantzazun egindako Frantziskotarren Kapitulu Probintzialak Euskal Herrian bizi ziren anaiarteak beren bizitza ahal den gehien euskaraz egitera bultzatu zituen.

Gaiaren haritik aurrera jo baino lehen argitu beharra dago, Arantzazuren inkulturazio-bidearen historia, 1935erainokoa eta idazlan honi dagozkion beste atal batzuetakoa, idatzita dagoela neurri batez behintzat, urte hartan argitaraturiko Kantabriako Frantziskotar Probintziari buruzko *Homenaje a la Seráfica Provincia de Cantabria en el septuagésimo quinto año de su Restauración (1859-1934)* liburuan -laburturik, "Homenaje" izen soilez ezaguna³³. Lagungarri ona izan dugu hori idazlan honetarako. Bestalde, eta inkulturazioaren eremua hain zabala

izanik, liburu honetan beste zenbait autorek sakonduko dituen gairen batzuk ukitzea egokituko zaigu; saiatuko gara ukitu eta aipatu bakarrik egiten, horien sakontze-lana, dagokienei utziz.

1. ERLIJOSO-BIZITZAREN

INKULTURAZIOA:

HEZKUNTZA ETA BARNE-BIZITZA

1.1. FRAIDEGAIEN HEZKUNTZA

Arantzazuko ikastetxeei buruz beste bi idazlan izango dira liburu honetan; ez dagokigu, beraz, hemen zuzenean horien bizitza eta historiaz hitz egitea. Baina aipamenean batzuk egin beharra dago, bereziki horietako hizkuntz jokabideari buruz, fraidegaiak kulturaz jatzeko zirenez horiek, eta, jakina, hizkuntza(k) ikasteko ere bai. Arantzazuko XX. mendeko datu nagusietako bat oro har zera izan zen: fraidegai gehienek (bereziki apaizgaiek) bertan hasten zituztela beren ikasketako lehen urteak (Humanitateak eta latina, 1890-1991) eta bertan ikasten Filosofia (1884-1926) edo amaitzen apaizetarako ikasketak: Teologia (1926-1978)³⁴.

Luis Agirrezabalak eta Manuel Berazak egindako lan estatistiko baliotsuan ageri denez, 3.266 ikasle sartu ziren Arantzazuko Kolegio-Seminarioa 1897-1989 bitartean. Horietako gehien-gehienak Euskal Herrikoak ziren, eta proportzio oso handian herri txikitan sortuak edota baserri giroan haziak³⁵. Euskal Herrikoetatik, berriz, gehien-gehienek euskara zuten familiako hizkuntza, eta sarritan erdaraz gaizki moldatzen ziren gainera fraidetara joatean³⁶.

Probintzialerako Apostolutzako Idazkaritzak galdeketa antolatu zuen fraideen artean 1975ean. Horren emaitzei buruz, beheago ikusi ahal izango du xehetasun gehiagorik irakurleak.

³¹ Erabakiaren berri beheago agertuko da idazlan honetan.

³² Erabakiaren berri geroago agertuko da idazlan honetan.

³³ Inprenta de la revista "Aránzazu", 1935. Liburu hori ez da Arantzazuri buruzkoa, Probintzia osoari buruzkoa baino. Dena dela, XX. mendean Arantzazuk Probintzian izan zuen garrantzia kontuan izanik, leku guztiz apartekoa du liburuan kontatzen den historian ere. Liburuan bereziki azalduta daude fraideen hezkuntza sistema, horien kultur sormena (literatura, musika), horien pastoraltza-lan hainbat (prentsa, argitalpenak, etab.).

³⁴ 1991n erabat itxi zuten Arantzazuko Seminarioaren sorrerako gorabeherak, 1890-1909 bitartekoak, ezagutzeko, ik. Mandariaga, Bernardo, *Nuestros Estudios...* 72-74 or. Jakina, Arantzazuko ikastetxeak ezin daitezke bereizi Forua, Zarautz eta Erriberrikoetatik, horietatik pasatzen baitziren fraidegaiak (apaizetarakoak) beren ikasketa guztiak osatzeko. Eta ikastetxeen kokapena hemen ala han izan, batasun bat zuen fraide-apaizgaien 12-13 urtetako ikasketa-programa osoak.

³⁵ *Alumnado de nuestro Colegio/Seminario de Aranzazu y Forua* (ordenadorean grabatua eta inprimatua), bereziki sarrera (I-IX or.). Datu adierazgarriak bada, alde horretatik: 1975ean Euskal Herrian bizi ziren 238 fraideetatik % 98 Euskal Herrian jaiok ziren (ik. Felix Torrealdai, *Estudio de la encuesta sobre "pastoral vasca" en la Provincia Franciscana de Cantabria* (daktilografiatua, 9. eta 44. orrialdeetan).

³⁶ Luis Villasantek dioenez (1954), "El primer problema, y por cierto bien arduo, con que tropieza el profesor de euskera es que entre sus alumnos hay unos (afortunadamente, la inmensa mayoría) que vienen al Colegio poseyendo el euskera vivo, mientras que otros desconocen por completo dicha lengua" (El estudio..., 139. or.). Villasantek euskararen irakaskuntza

Arantzazuko Seminarioko ikasketak fraidetarako ikasketak ziren zuzenean³⁷, eta, alde horretatik programazio eta gai bereziek pisu apartekoa zuten, programa orokorra ikasketa zibilen kurrikuluaren arabera antolatuta egon zenean ere³⁸. Bereztasun handiena erlijioaren irakaskuntzan, musikan eta hizkuntzetan zegoen, egon. Latinak pisu oso handia zuen eskola-ordutan, garrantzi handikoa baitzen hori Vatikanoko II. Kontzilioaren aurreko Elizako liturgian eta filosofiako eta teologiako ikasketetan. Gaztelania zen oro har eskoletako irakaskuntza-hizkuntza; euskara gehienik ere ikasgaia izan zen Arantzazuko Kolegioaren historia ia osoan; baina bazen ikasgaia behintzat, bere ikastordu eta guzti, Euskal Herriko eskola publiko na-

hiz pribatu ia denetan hori kanpoan geratzen zen bitartean³⁹. Betiko kezka zen, gerora apaiz izango ziren mutiko horiek euskaraz baliatu beharko zutelara sarritan, aitortza- eta sermoi-lanetan bereziki.

Zalantzarik gabe, eta Carlos Ibarretak dioenaren arabera, Latina izan zen ikasgai nagusia geroko urteetan ere, eta horrekin batera gaztelania eta erdal literatura; euskara urte luzetan izan zen bigarren mailako ikasgaia Arantzazuko Kolegioan, baina horren eskola-orduak ugarituz joan ziren⁴⁰, ondorengo taula honetan ikus daitekeenez –Arantzazuko 1, 2, eta 3. ikastaroetako euskara-orduak ezezik, fraidegaien karrera osokoak sartu ditugu hor, Foruko 4. eta 5. ikastaroetakoak eta Erriberriko 1. ikastarokoak barne–.

rako buruhaustetat dioena, gertakariaren testigutza soiltzat hartuko dugu hemen: Gehien-gehienak euskaradunak zirela, alegia.

Neure esperientzia ekartzea zilegi badut, hona hemen oroitzapen xume bat, irakurlearen barkamenarekin: Araotzen maisu arabar erdalduna izan nuen nik, eta gero Urrexolan Don Ziriako Arriaran apaiza, oñatiar euskalduna. Baina bietan eskola erdaraz hartzen genuen, kristau dotrina izan ezik. Gogoan dut, Arantzazuko Kolegiora joatekoa nintzela, aurreko neguan sukaldean jarduten nintzela *Aránzazu* aldizkariako erdarazko testuak irakurtzen, Arantzazurako prestatzen edo. 10 urte nituen orduan. Erdara aldetik ni baino eskasagorik bazen, hala ere, nirekin batera Arantzazura joandakoen artean. Nik neuk ez daukat Kolegioan erabat nagusi zen erdaragatik buruhauste berezirik izanaren oroitzapenik, aitor-entzule batekin izandakoaz kanpo, erdaraz aitortzera “behartu” ninduenean, berak euskararik ez zekiela eta, nahiz eta aski jakin, mutikoren aitortzea entzuteko behintzat.

³⁷ 1909-1922 bitartean hiru motatako ikasleak zeuden Kolegio Serafikoan: fraidetarakoak, apaizetarakoak eta bestelakoak. 1922an bihurtu zen behin betirako ikastetxe “doaneko”, eta fraidetarako bokazioa zutenentzako bakarrik.

³⁸ 1954tik aurrera batxilergo zibileko ikasketa-planen barruan sartu zen Arantzazuko Kolegioa. 1971-72 ikastarotik aurrera estatuko ikasketa-plan berrien arabera, OHO egiten zuten Arantzazuko Seminarioan, eta BBB Forukoan.

³⁹ 1922an Probintziako Definitorioak onarturiko ikasketa-planean, Arantzazun Humanitateko hiru ikastaroetan 10 ordu zituen latinak astero. Gaztelaniak 5 ordu astero; euskarak ez zuen lekurik lehenengo hiru urteetan; baina laugarren urtean astero 5 (?) ordu zituen, eta Filosofiako lehen urtean ordubete astero (ik. Madariaga, Bernardo, *Nuestros Estudios...*, 94-97. or). Galdera-zeinua ipini diogu euskarazko eskola-orduen kopuruari, erabat zalantzan ipintzekoa delako, geroago agertuko denez.

Lehenagoko planean (1917), Gasteizko Seminariokoaren arabera, latinak bi ordu zeuzkan egunero lehen hiru urteetan; euskara, berriz, laugarren urtean sartzen zen, eskola-egun batean bai eta hurrengoan ez (ik. Ibarreta, Carlos: *Nuestro Colegio...*123-126.). Autore berberak hurrengo orrialdean zera dio: “Siempre se han considerado como materias principales la Religión (teórica y práctica), la lengua Latina y la Española, las cuales en conjunto absorben, aun hoy día, más de la mitad de las actividades escolares. Sigúenlas en importancia, aunque secundaria, las lenguas Griega, Vasca y Francesa, que se cursan predominantemente en los últimos cursos gimnasiales...”.

⁴⁰ 1928-1936 bitartean ez zegoen euskara ikasteko eskolarik Arantzazuko ikastaroetan. 1936-41 urteetan laugarrengean ipini zuten euskara (lehen hiru urteetan ez); 1943-44ko ikastaroan ez zegoen euskara-eskolarik Arantzazuko lehen bi urteetan; 3. ikastaroan, berriz, bai, astean eskola bat; izan ere, 1941-45 urteetan sartu zuten euskara-eskola hirugarren urtean ere, baina lehendik euskara zekitenentzat bakarrik; 1945-1950 urteetako ikastaroetan hirugarren urteko denentzat (erdaldunentzat ere bai) ipini zuten euskara-eskola; 1950-51 ikastarotik aurrera Arantzazuko hiru urteetan jarri zuten asteroko euskara-eskola, euskaldun nahiz erdaldunentzat. Arantzazuko kolegioko azken urteetan, gaztelaniak beste ordu zituen euskarak ikastaroetan programaturik. Foruan (4. eta 5. urteetan) euskara-eskolak bazeuden 1935-36 eta 1936-37 ikastaroetan; 1937-38an ez zuten euskararik irakatsi –baina mutilik ba al zen gero Foruan urte horretan?–; 1938-39 ikastarotik aurrera, 1953 arte euskaldunentzat bakarrik izan ziren euskara-eskolak; 1954tik aurrera denek daukate euskararen kalifikaziorik, erdaldunek ere bai. Datu hauek mutilen orduko asignatura-kalifikazioetatik atera ditugu, hain zuzen ere, Joseba Etxeberriaren laguntzari esker.

FRAIDEGAIEN EUSKARA ESKOLEN ORDUAK XX. MENDEAN BARNA

Urteak	Antolamenduko irizpideak	Ikastaroak	Orduak	Denak ⁴¹
1900	“Humanidades y Latinidad”, 1890-1909 bitartean Arantzazuko apaiz nahiz fraidetarako ikastetxean.	Badirudi euskarak ez zuela lekurik “Eskola Serafikoa” bihurtuan	—	—
1909	“Humanidades y Latinidad”. <i>Statuta pro Studiis Regendis-1</i> (1905) aplikatzen dute, Arantzazuko ikastetxea fraidegaiantzako ipiniz, “Kolegio Serafikoa” izenarekin.	Euskararen irakasteari buruz ez dugu testigutzarik aurkitu	—	—
1922-1927	(It. <i>Homenaje</i> (94-96 or.) ⁴²)	Humanitateak: 4. urtea Filosofia: 1. urtea	(?)5 1	(?)6
1928-1941	<i>Statuta pro Studiis regendis-2</i> (1927) (ik. <i>Homenaje</i> , 98-99 or.)	Humanitateak: 4+5 urteak Filosofia: 2. urtea	⁴³ 1 1	3
1941-1950	(It. ARRIETA, Joan Jose, <i>Historia...</i> , 56 or.)	Humanitateak: 3+4+5 urteak ⁴⁴ Filosofia: 2. urtea	1 1	4
1950-1960	Lektore, Irakasle eta Hezitzaileen udako bilera (1950). 1954tik aurrera, Batxilergo zibilaren plana (ik. ARRIETA, Joan Jose, <i>Historia...</i> , 55-56 eta 69-70 or.) ⁴⁵ .	6 urteak	1	6
1960-1984	Congreso de Literatura y predicación franciscana en Euskera (1960). 1968tik aurrera ikasketa zibilen plan berria sartu zuten (ik. ARRIETA, Joan Jose, <i>Historia...</i> , 70 or.) ⁴⁶	6 urteak (Mutikoez Arantzazun eta Foruan ikasi zuten bitartean)	2	12

⁴¹ Ikastaro guztietako orduak ikastaro batera ekarriz, asteroko orduak daude kalkulatuta zutabe honetan, garai ezberdinen alderaketa errazago egiteko.

⁴² Ikasketen planean euskara ikasteko ordu horiek agertzen badira ere, urte horietan Foruan ikasi zuten hainbatek aitortzen duenez, ez zuten euskara-eskola bat bakarrik ere izan. Irakaslerik ez zegoelako? Julian Alustizak, adibidez, 1924ean Arantzazun sartu zenak, 1928an egin zuen Humanitateetako 4. urtea Foruan, eta ez zuen euskara-eskolarik izan. Hala ere, Basilio Gerrak hitzaldiren batzuk ematen zizkien euskaraz, eta horietara joatera behartuak zeuden euskaraz ez zekitenak ere. Era berean, Julian Alustizak berak dioenez, urte haietan ikasitako Demetrio Garmendiari ere ez omen zion inoiz entzun euskara-eskolarik hartu izanik. Kandido Zubizarretak ez zuen Humanitateetako 4. urterik egin, baina bere fraidegai-ikastaroetan ez omen zuen euskara-eskolarik izan.

⁴³ Ikasleen kalifikazioak ikusita, 1935-36 eta 1936-37 ikastaroetan Foruako ikasle denek daukate euskararen kalifikazioa, erdaldunek ere bai; 1938-1941 eta ondoren 1941-1953 bitarteko ikastaroetan euskaldunek bakarrik daukate euskararen kalifikaziorik, erdaldunek ez. 1954-55 ikastarotik aurrera, berriz, denek daukate euskararen kalifikazioa (ik. *Libro de Notas del Colegio Seráfico de Forua*). Arantzazuko Liburutegian aurki daiteke iturria.

⁴⁴ Ikasleen kalifikazioak ikusita 1941-1945 bitarteko ikastaroetan, lehendik euskara dakitenek bakarrik daukate euskararen kalifikazioa. Erdaldunek ez al zeukaten euskara-eskolarik? Ala eskola eduki arren, ez zieten kalifikaziorik ematen? 1945-46 ikastarotik aurrera denek daukate euskararen kalifikazioa, erdaldunek ere bai; ikus aurreko oin-oharra ere (ik. *Libro de Notas...*).

⁴⁵ 1950eko Lektore, Irakasle eta Hezitzaileen urteroko bileran irizpide berriak hartu zituzten, eta horien artean Batxilergo zibilera egokitzea fraidegai apaizgaien ikasketak, aurreko Humanitateen zenbait gai eta elementu gordez, hala ere. 1954tik aurrera sartu zuten Batxilergoaren plana: Arantzazun Batxilergo Oinarrizkoa (3 urte). Titulu zibilik ez zuten lortzen. Batxilergoaren ondorengo 3 urteak Foruan eta Erriberrin egiten zituzten. (Ik. Arrieta, Joan Jose, *Historia...*, 55-56 eta 69-70). Lektore, Irakasle eta Hezitzaileen 1954ko udako bileran A. Luis Villasantek honako txosten hau aurkeztu zuen: “El estudio del euskera en nuestra carrera”. Garai hartan euskara-irakasleak izan, Imanol Berriatua zen Foruan eta Luis Villasante eta Karmelo Iturria Arantzazun. Programazio eta plan zehatzik ezean, bakoitza ari zen bere erara moldatzen. Hori zuzentzeko aurreko Ikasketen-Prefektuak eskatua zien hirurei plan berria prestatzeko. Horixe aurkeztu zuen Villasantek. Bertan markatzen zenez, Humanitateetako sei urteetan asteroko eskola bat zeukaten garai hartan; eta baita beste ordu bat ere Arantzazuko “Preparatorio” izeneko ikastaroan ere, non lehen urtean sartzeko prestatu gabe zeuden mutikoakeskolatzen baitzituzten.

⁴⁶ Arantzazun OHO (Oinarrizko Heziketa Orokorra) egin zuten urte horietan mutikoez (3 urte), graduatu eskolarraren titulua lortuz. BBB eta UBI Gernikan (gero Iruñan) egingo zuten (1968an eta ondokoetan Arantzazun, Foruko kolegioa errea zelako), Foruan biziz (1994 arte). (It. Arrieta Joan Jose, *Historia...* 70. or.). Azken urteetan Foruko ikasleak Gernikako

Testigutza eta gogoeta guztiz berezia daukagu goian aipaturiko 1960ko “Congreso de Literatura y Predicación Franciscana en euskera” kongresuan, Bitoriano Gandiagak bere hitzaldi berezian eman zuena. Urteak zeramatzan Gandiagak (1954tik aurrera) euskara irakasten Arantzazuko kolegioko mutikoei, eta gero ere halaxe jarraituko zuen, 1991n Seminarioa itxi zuten arte. Haren hitzaldiak honako titulua izan zuen: “El euskera en el Colegio Seráfico y en la carrera”⁴⁷. Eskola-orduen kopuruaz eta horietako arazoez kanpo, Gandiagak, Luis Villasanteren iritzian ere oinarrituz, euskara lagunaren artean erabili beharra nabarmendu zuen, eta horrela jotkatzen zutela gaineratu: “Y en efecto, aparte de las clases se procura que los estudiantes practiquen el vascuence para que no lo olviden y para que lo aprendan mejor” (258. or.). 1960ko urtean Humanitateetan ematen zituzten euskara-orduak ez ziren nahikoa, Gandiagaren ustez; baina eskolak ugartzeaz gain, bestelako neurri praktikoak proposatu zituen kongresuan: “estudio de la literatura vasca” Filosofiako urteetan, euskarazko predikazio-arietak Teologiako ikastaroetan, euskara-taldeak Filo-

solia eta Teologiako urteetan, euskara lantzeko⁴⁸, eta pastoraltza-eskola euskaraz... Era berean mutikoen otoitzak euskaraz egitea, eta ez erdaraz bakarrik.

Izan ere, inkulturazioa ez da ikastorduen bidez bakarrik lortzen eta ez horien arabera neurtzen. Barnetegian batez ere –horrelakoa zen Arantzazuko Kolegioa (Seminarioa)– barruko bizitza osoan gertatzen da gaztetxoek inkulturazioa. Gandiagak adierazi zuen ahalegina eta guzti, oro har, esan daiteke Arantzazuko gaztelaniaz bizi izan zela funtsean 1960ra arte. Eguneroko hizkuntza gaztelania zen: otoitzak eta barruko elizkizunak⁴⁹, erretiroak eta hitzaldiak, eskolak⁵⁰, irakasleekiko harremanak eta bertako bizitza ofiziala oro har⁵¹; hala ere, beren herriko lagunartean euskaraz bizi izandako mutikoak asko ziren, eta batzutan beren lagunekin batera joaten ziren gainera Arantzazura; horiek euskara erabiltzera jotzen zuten beren artean behintzat; eta maiz buruhauste ez txikiak izaten zituzten Kolegioko erdal giroan jarduteko. Horregatik arduradunek sarritan erdaraz hitz egitera behartzen zituzten horiek, ikas zezaten. Nolabaiteko oreka bilatu

Institutura joaten zirenez ikastera, seguruenik ez zuten programa hori bete; gauza bera esan beharko da Oliteko Filosofia kendu zutenetik, 1978an.

⁴⁷ Ik. *Cantabria Franciscana*, 1960, 245-261 or. Gandiagak, hasteko, fraideen artean bi jarrera, bata bestearen aurkakoak, ikusten zituen fraidegaien hezkuntzan euskara irakasteari zegokionez: euskara irakastea denbora galtzea iruditzen zitzaizena, batetik, eta euskara irakastea Arantzazuko lehen urteetatik beharrezkotzat jotzen zutenena, bestetik. Bera bigarren horietakoa zen, garbi aitortzen duenez hasieratik. Bere hitzaldi ia osoa honetara doa: jarrera horren aldeko argumentu antropologikoak, juridikoak, sozio-politikoak, psikologikoak eta didaktiko-pedagogikoak, erlijioso-bizitzakoak eta pastoralak agertu eta banatzera. Benetan aberatsa izan zen Gandiagaren solasaldia, euskara irakasteko eta erabiltzeko argumentutan; apostolutzarako jakin beharra argumentuetako bat besterik ez da haren hitzaldian.

⁴⁸ Orduan euskara-talde berezirik, Espainiako Gerra zibilaren ondorengo Arantzazuko “Bai” taldearen antzekorik, ez zegoen agian, baina ordurako Filosofiako ikastaroetan Gure Izarra aldizkaria paratzen zuten ikasleek urtero, eta batez ere Arantzazun sortua zuten 1956an *Jakin* aldizkaria, goragoko laukian ikus daitekeenez.

⁴⁹ Eujenio Agirretxek gogoratzen duenez, “erdera hutsezko mila errezo” egin behar zituzten mutikoei Arantzazun (ik. *Aldi hartan eta Arantzazuren inguruan*, Arantzazu-Oñati, 1995, 27. or.). Kolejiara sartu orduko otoitz-liburu bat ematen zieten mutikoei 1935etik aurrerako urte askotan behintzat: *Prontuario espiritual para los colegiales seráficos*. Dena gaztelaniaz! –Zatitxoren batzuk latinez ere bai–. Arantzazuko Kolegioak landu zuen nonbait esku-liburu hori eta gero Espainiako frantziskotarren antzeko ikastetxeetara zabaldu zen. Horren lehen edizioa 1935ean izan zen nonbait (Ik. Ibarreta, Karlos, *Nuestro Colegio...*, 123 or., 30. oin-oharra). Horren azken orrietan “consejos prácticos para colegiales” zeuden idatzita, horiek ere gaztelaniaz. Bigarren edizioak (1952) urte luzetan iraun zuen Arantzazuko mutikoen eskuetan. Kolegioko otoitzaldiak ia denak erdaraz izaten baziren ere, mutikoei bazuten elizkizunetan euskara erabili eta entzuteko aukeraren bat Vatikanoko II. Kontzilioaren aurreko urteetan ere, Basilikako zenbait kantaren, errosarioaren eta sermoinen bitartez. Aukera hori handitu egin zen, jakina, Kontzilioaren ondoren, Meza eta bestelako elizkizunetan euskara erabiliagoa zen neurrian. Otoitzari dagokionez, neure beste oroitzapentxo bat argitzea zilegi bekit, gorago iradoki bakarrik egin dudana: Neure lehen urtean nuen Arantzazuko kolegioan; aitortza euskaraz egitera ohituta nongoen nire auzoan, jakina, eta baita kolegioan ere (astero), aitortzeaz gainera ez nuen– aitortzeaz gainera bati; bekatuak esaten hasi aurretik, erdaraz egiteko, berak, euskaraz ez zekiela edo; handia izan nuen larrialdia, eta izerditan lardaskatu nuen aitortza hura erdaraz. Gerora jakin nuen, fraide hark euskaraz jakin bazekiela nahikoa, baina euskararen arerio izan nonbait. Dena dela, ordutik aurrera urte askotan neure aitortza gaztelaniaz egitera aldatu nintzen.

⁵⁰ Testu-liburuak gaztelaniaz zeuden Arantzazuko kolegioan. 1970tik aurrera hasi ziren ikaslibururen batzuk euskaraz ere sartzen, irakasle bakoitzaren iritzia arabera erabiltzekoak.

⁵¹ Pello Zabala hasi zen Kolegioko aktak euskaraz idazten 1977an; lehen sei bileretako bere aktak erdaraz idatzi zituen Pelok, eta ondorengoak euskaraz. Urte horietatik aurrera irakasleen arteko bilerak ere euskaraz egin ohi zituzten, denek artean harturiko erabakiari eutsiz.

nahian, ordea, eta euskarari ere neurri bateko lekua behintzat eman guran, kontrako agindurik eta neurrikerik ere eman ohi zuten, eta mutikoen solasaldi jakin batean edo bestean, euskara erabiltzera bultzatzen zituzten horiek⁵².

Hainbat mutiko atzundurik geratzen zen euskaraz mintzatzeko, eta larritasunak jasan behar izaten zituen bere gurasoekin edo senideekin euskaraz moldatzeko. Batzuk guztiz ahaztu egiten zuten⁵³.

Bestalde, basilikako liturgi eta elizkizunetan parte handia izaten zutenek mutikoez, kantari eta laguntzaile, euskararen erabileraren esperientzia garrantzizkoa izan ahal zuten: sermoi asko euskaraz entzutean, hainbat kanta ere euskaraz kantatzen. Interesgarria da eskolatik kanpo bestelako

kultur ekitaldiak gogoan hartzea ere, bereziki urteko data aipagarrietan egiten zituzten antzerkiak, euskaraz oso gutxi izaten baziren ere⁵⁴.

Ondoriorik ekarri ote zuten 1960ko Kongresu hark fraidegaien heziketan? Kongresuaren ondorio ala ez, urte hartan bertan euskararen orduak bikoiztu egin zituzten Arantzazun. Gandiagak eskatu zituen beste neurri praktikoak zenbateaino joan ziren obratuz? Ez jakin!

1968an Seminario berria ireki zuten Arantzazun. Eta metodo pedagogiko-didaktiko berriak tarteko, bestelako aldaketa koalitatiboa gertatu zen, eta areagotuz joan zen, baita euskararen erabileraren mesedetan ere, bertako testigu kualifikatuetako batek adierazi digunez⁵⁵. Mutikoen otoitzaldietatik askotxo

⁵² Fraidegaiak euskararen benetan gaitzeko, eskola-ordu eta programa egokiez gain, eskolatik kanpoko euskararen erabilera konpondu beharrezko arazoa eta kezka sarritan agertu ziren, ikasleen arteko erdara-giro nagusi-nagusiak eragotzi egiten zuelako euskara hizkuntza bizitzat ondo ikastea. Villasantek zioen: "...no se aprende a hablar una lengua sino hablándola. Por tanto deberá formentarse en el Colegio y a lo largo de toda la carrera y la vida religiosa el uso vivo del euskera. Las lenguas vivas son, primariamente, para ser habladas" (*El estudio...*, 140 or.) 1943an, hitzez jakin dudanez (Joseba Etxeberria), jolasaldietan euskaraz mintzatzeko debekatuta zeukaten lehen bi urtetako mutikoez; hirugarren urtekoek, berriz, egin zezaketen euskaraz. 1946-47 ikastaroan afalondoko jolasaldian mutikoez euskaraz egitea haizu zutela erabaki zuten Arantzazuko kolegioan.

⁵³ Fernando Mendizabalek, 1960ko Kongresu hartan eman zuen hitzaldian oso gordinki irudikatu zuen apaiz eta fraide gehienek euskararen ezagutza eskasiagatik zuten buruhauste larria beren apostoluzan. Eta hori heziketa-garaitik zetorrela erantsi zuen: "Hay muchos, quizás la mayoría, que no saben o no son capaces de hablar en vascuence en sus conversaciones. Unos porque no lo han sabido nunca; otros, la mayoría, porque lo ha olvidado. No son pocos los estudiantes para quienes el tener una visita es todo un aprieto. Lo dicen ellos mismos. Y la causa es que esos individuos, cuyas familias apenas saben más que vascuence, se han entorpecido sobremanera en el uso del euskera" (Mendizabal, Fernando, "El problema de la enseñanza del euskera en nuestra carrera", in: *Cantabria Franciscana* 16 (1960), 300. or.). Eta besteak beste, fraidegai ikasleek beren artean euskara normal erabiltzeko aukera izatea proposatu zuen, horretarako beharrezkoa zen giroa sortuz. Eta euskara ez zekiten fraidegai eta fraideen aurrean euskaraz egitea karitatearen kontrako omen lituzatekeela eta, irtenbidea argi ipini zuen: fraide guztiek euskaraz ikastea. Bestalde, bazen nonbait bestelakorik ere: euskaraz jakin ez eta bere ezjakintasuna ere karitatearen aurkakotzat jotzen zuenik, eta hori kontzientzi arazotzat zeukanik. Villasantek ere bide beretik gauza bera salatu zuen (*El estudio...*, 144. or.): "Con lo que traen de casa [euskararen ezagutza], escasos serían los que al final de la carrera estuvieran capacitados para desempeñar medianamente sus funciones sacerdotales en vasco; antes al contrario, la experiencia muestra que si la lengua vasca queda injustamente excluida de los programas de la carrera, el germen vasco que recibiera el niño en el hogar se atrofia muy pronto y en un gran número llega a morir, por falta de cultivo".

Fernando Mendizabalek gaiak euskaraz irakasteari, kultura euskaraz eskaintzeari ematen zion garrantzia: hau da, ikasgaiaren batzuk behintzat euskaraz emateari fraidegai, kolegioan bertan; erlijioa gutxienez euskaraz irakastea proposatu zuen, hain zuzen ere.

Neronek ere badut bestelako oroitzapen bat. Arantzazuko bigarren edo hirugarren urtea izango zen; bagindoazen mutikoak errepidean behera igande batez, tropelean eta taldeka. Halako batean han ikusi nituen neure Araozko lagunak Arantzazu aldera, tartean gure anaia, nire aurrekoa. Ni ikustera zetozen... Oraindik ere lotsa ematen dit aitortu beharrak, zein gaizki moldatu nintzen lagunekin euskaraz egiteko, eta tarteka erdarara aldatzen nintzela gogoratzeak.

⁵⁴ A. Karlos Ibarretak, *Nuestro Colegio...*, 130. or., 1935 baino lehenagoko urteetan emaniko antzerkien tituluren batzuk gogoratzen dizkigu: 14 titulu denetara (13 gaztelaniaz eta 1 latinez). Dena dela, jarraian Arantzazuko Kolegioko musika-bandaren berri ematean, 1914ko Donostiako erromesen aurrean "un bonito repertorio de piezas vascas" eman zuela zehazten du. Nabari denez, euskal kulturari dagokionez, musikak edo kantak leku errazagoa izan zuen, literaturak baino. Zalantzarik ez dago, Arantzazuko ikasleek, mutikoez nahiz teologoez, kantuaren bidez eduki izan zutela XX. mendeko urte luzeetan euskara biziaren bizipenik handiena eta agian bihotzekoena: Elizan kantatzen zuen Capilla de Musica deiturikoan abestuz, nahiz lagunartean abesten zituzten kantuen bidez.

⁵⁵ Seminario berria inauguratzen irakasle gehiago sartu ziren eta hezkuntza-metodologia bera aldatu egin zuten, mutikotalde bakoitzak bere monitorea zuela eta; horregatik, irakasle gehienak Seminarioan bertan bizitzen jarri ziren: batzuek beste, hamazazpi bat laguneko komunitatea osatu zuten. Seminario berrian euskarazko giro askozaz aberatsagoa eratu zuten, bai komunitateko anaien artean, eta bai ikasleekiko harremanetan, nahiz eta irakasle guztiek ez jakin euskaraz. Ordurarte ez bezala, mutikoez era normalean erabil zezaketen eta erabiltzen zuten euskara beren artean nahiz irakasleekin, oro har.

euskaraz ipini zituzten; kirol-ariketetan ere gehienbat euskara erabiltzen zuten. Bestalde, gizarte-arloko hainbat testu-liburu ere izan zuten irakasleek euskaraz, eskolan erabiltzeko moduan, nahiz eta horien erabilera bakoitzaren esku geratu azken batez.

Arantzazuko Kolegio-Seminarioa izan da orain arteko gai nagusia, baina hori baino garrantzi handiagokoa izan zen seguruenik, Filosofi ikastetxea (1928rarte) eta Teologi ikastetxea (ordutik aurrera, 1978 arte). Bertan prestatzen ziren fraidegaiak Teologiako eta Apostoluzako apaiz-ikasketetan, meza eman aurretik.

Hasteko, esan daiteke, lau urte irauten zuten ikasketa horiek denak gaztelaniaz edo latinez izaten zituztela, testu-liburuak bezala⁵⁶. Joan XXIII.a aita santuak 1963an eman zuen *Veterum Sapientia* entziklikak ez zuen egoera hobetu, irakasleen azalpenak eta ikasleen erantzunak ere latinez egitera bultzatu zituenean seminarioak. Arantzazun ere izan zuen ondorioz dekretu horrek, nahiz eta ez izan zabala eta luzarokoa –jakina, berehala Kontzilioa etorri zen, latinarekikoak aldatzera: liturgian eta apaizgaien ikasketetan–. Hala ere, aldaketa ez zen berehalakoan euskararen mesedetan izan.

Baina 1978an Arantzazuko Teologiako ikastetxea itxi egin zuten, eta ikasleak Bilbora aldatu ziren, beren ikasketak Deustun egiteko. Fakultate horretan gairen batzuk eman izan zituzten euskaraz 1974-77 urteetan; eta esku artean erabilia zuten euskarazko Teologi Institutua sortzeko asmoa ere; aurreproiektua egin eta eztabaidatu ondoren, gelditurik zegoen. 1978tik aurrera berriro suspertu zen ideia, beste Erljioso-kongregazioak tarteko zirelarik. 1978-02-01eko bileran Frantziskotar Probintziako Definitorioak osorik parte hartzea erabaki zuen eraiki nahi zuten euskarazko Teologi etxe berrian: “Nuestra Provincia se compromete a participar co-

mo miembro ‘pleno eta pari jure’ en la creación y gestión de este Centro, o sea, por medio de profesores, de alumnos y de la correspondiente contribución económica”⁵⁷. Dena dela, Teologi ikastegiaren proiektua, Erljioso-kongregazioen artekoa ere, ez zen aurrera joan.

Euskarazko eskolarik ezean, inoiz hitzaldiren bat entzun ohi zuten ikasleek, kanpoko hizlariren baten ahotatik. Julian Alustizak bihotz-hunkituta gogoratzen du zein aukera zoragarria izan zuten (1935 inguru hartan) Orixeren hitzaldiren bat edo beste euskaraz entzuteko, hura Arantzazuko teologoi hitz egitera gonbidatuta⁵⁸.

Kolegioko mutikoek ia lehen urteetatik jasaten zuten “atzentzearen” –euskara erdizka edo osorik ahaztearen– arazoa benetako drama gerta zitekeen teologiako ikasleentzat, apaiztu eta apostoluzan hastear zeudelarik. Besterik ezean, eta ikasketa-programa formalek irtenbiderik ematen ez zieten, bestelako baliabide “informalak” bilatu behar izaten zituzten, sarritan irakasleek eta heziketa-arduradunek eraginda gainera.

Helburu hori izan zuten batez ere euskarazko barne-aldizkariak: Erriberriko filosofoek nahiz Arantzazuko teologoen sortu, zuzendu eta idatzitakoak. Aldizkariaren helburua ez zen euskara lantzea bakarrik, normalean behintzat, eta bai ikasketak osatzea ere. Baina ondorengo laukian ikusi ahal izango dugunez, barne-aldizkari horietan garrantzi apartekoa eduki zuen, neurri batez behintzat, ikasleek euskaraz idatzi eta hori landu behar diren kezka. 1930 arte ez dugu barne-aldizkariarik ezagutzen, ez Arantzazun eta ez Erriberrin; baina hortik aurrera harrigarri samarra ere bada filosofiako eta teologiako ikasleek izan zuten grina, aldizkari berriak sortzeko eta batzutan behintzat kemenez eta tinkotasunez lantzeko urte luzetan⁵⁹.

Dena dela, Seminario berriak iraun zuen 22 urteetan giroa ez zen beti berdina izan, eta euskal inkulturazioarekiko zabalduz joan zen, gizarte giroa bera euskararen aldera zabaltzen joan zen neurrian.

⁵⁶ 1970eko urteetan, eta Arantzazuko Teologi etxea itxi zuten arte, gairen bat hartu izan zuten ikasleek euskaraz. Egoera horretan Filosofiako eta Teologiako ikasleak euskarazko trebatzeko aldizkariak sortu izan zituzten, geroago ikusiko dugunez; gai horretaz izandako hitzaldi eta kongresuetan bestelako baliabideak ere proposatu izan zituzten: euskarazko eskolak ematea ikasketetako azken urteetan ere (Gandiaga, 261), hitzaldi-ariketak euskaraz egitea (Gandiaga, 261), euskarataldeak eratzea, beren ikasketako gaiak euskaraz lantzeko (Villasante, 144, Gandiaga, 260).

⁵⁷ Tomas Larrañaga Ministro Probintzialak bost orrialde bete-beteko txostena aurkeztu zuen beste kongregazioetako Probintzialentzat, “Un planteamiento concreto para el futuro Instituto Vasco de Teología” izenekoa, sortuko zen institutuaren partaide izateko gertutasuna agertzeaz gain, horren sorrera eta antolakuntzan ekimena erakutsiz. Institutua eraikitzeko arrazoiak, horren ezaugarriak eta hori antolatzeko baldintzak zehaztu zituen txostenean.

⁵⁸ Dena dela, erdi-galdutako euskara berreskuratzeko edo hori lantzeko bideren batzuk irekita zeuden Arantzazuko Teologiako ikasleentzat, baita Espainiako Gerra zibilaren osteko urte ilunetan ere. Francisco Aldegundek, fraideen Bisitari jeneraltzat aldika Erromatik bidali ohi duten horietako batek, ikasleek beren jolasorduan eta etxe barrutik kanpora elkarrekin egiten zituzten eguneroko txangoetan euskaraz jardutea debekatu zuenean ere (1943), ez zen ausartu euskara lantzeko nahi zutenentzako zeuden ikastordu informalek urriak debekatzeko, beharago ikusiko dugunez.

⁵⁹ Esan beharra dago, hori bai, trebatze horrek ez zuela gehienetan inkulturazio-helburua zuzenean, helburu pastoral baina, hau da pastortaltzan beharko zuten euskaraz jabetzeko, eta ez hainbeste, norbere Herriaren hizkuntzan eta kulturaren barne-eratzeko. Seminarioetako Teologi etxeetako antzeko aldizkari berri jakiteko, ikus “Eliz ikastetxeetako aldizkariak”, in *Jakin* 21 (1981), 49-71.

FRANTZISKOTAR PROBINTZIAKO FRAIDEGAIEN IKASTEETXEETAKO BARNE-ALDIZKARIAK

Titulua	Gaia	Lekua	Hizkuntza	Urtea(k)	Zenbatero
Ensayo ⁶⁰	Filosofia eta teologia. Espiritualitatea. Literatura	Arantzazu- ErriberriGazt-	Eusk ⁶¹	1930-36 ⁶²	noizbehinka
Forua	B. Gerrari homenaldia	Forua	Eusk-gazt.	1935	zenb. bakarra? ⁶³
Loramendi	Denetik	Erriberri-F	Euskara	1936-37	hamabostero ⁶⁴
Excelsior	Denetik ⁶⁵	Arantzazu-T	Eusk-gazt.	1948-54	aldizkotasun gabe
Ekin ⁶⁶	Denetik?	Arantzazu-T	Bizkaiera ⁶⁷	1948-55	noizbehinka
Amor y Ciencia	Teologia eta filosofia	Erriberri-F	Gazt. gehiena	1950-53 ⁶⁸	?
Gure Izarra	Denetik	Erriberri-F	Euskara	1950-74 ⁶⁹	urtean bi
Eutsi	Denetik	Erriberri-F	Euskara	1951	noizbehinka ⁷⁰

⁶⁰ "Revista de los coristas de Cantabria" zuen azpitolua, eta Arantzazuko teologoeekin batera Erriberriko filosofoek hartzen zuten parte hartan –laukian ondoren datozen aldizkariak ere, nahiz eta erredakzio nagusia Erriberri ala Arantzazun eduki, sarritan bestekoen lankidetzak eskatzen zituzten–. Pisu handia izan zuen aldizkariak, ez Teologiako komunitatean bakarrik, eta bai Fraideen Probintzian ere. Horren adierazgarri da, *Homenaje* liburuan Bernardo Madariagaren aitortpena: "Mas no queremos dejar de mencionar una innovación que hace cuatro años se introdujo en las prácticas pedagógicas de la Provincia; ello nos dará ocasión de indicar algunas otras cosas acerca del material de enseñanza, principalmente de los instrumentos de trabajo. Me refiero a la fundación de la revista "Ensayo" que redactan y componen los estudiantes de Filosofía y Teología; escrita a maquinilla y multicopiada, la envían a todas las casas de la provincia y a las casas de estudio de las demás Provincias Franciscanas de España y Portugal..." (*Nuestros Estudios...*, 9. or.). A. Luis Basabe izan zen horren lehen zuzendaria. Ondoren seinatzen diren aldizkariaren batzuk ez zuten horrenbesteko hedapenik eduki, eta batzutan kurtso bereko ikasleen artean beren lana elkarri erakutsi eta elkarrekin trukatzeko eta elkarri laguntzeko baliabidea besterik ez ziren "aldizkariok", *Loramendi* eta *Eutsi*, adibidez.

⁶¹ Arantzazuko liburutegian urte bakoitzekoak tomo batean daude lotuta: denetara sei tomo dira. Aldizkaria gehienbat gaztelaniaz zegoen idatzita: 30 inguru idazlan tomo bakoitzean; horietatik 6 inguru euskaraz (III. tomoan bat bakarra euskaraz, tituluei begiratzen badiegu behintzat; VI. tomoa, azkena, ordea, ugariagoa da lankidetzak edo tituluen aldetik, 50etik gora, eta gehien-gehienak euskaraz daude). Badira lanen batzuk latinez idatzitakoak ere.

⁶² Azken zenbakia 1938an atera zuten. Horren ondoren 10 urteko isilunea daukagu Arantzazun hurrengo aldizkaria atera zutenerako. Izatez beste bi aldizkari-moduko ere egon ziren tartean, *Izariño* (1942) eta Bai(1943), teologo-talde batek taldekoentzat idatzi eta taldekoen artean zabaldua, erabat euskaraz. Bizitza zaila eta laburra izan zuten horiek, gerra ondoko susmo txarrez betetako eta euskara bera susmo txarreko bihurtua zegoen giro hartan.

⁶³ 1935eko zenbaki bakarra dago jasota Arantzazuko liburutegian.

⁶⁴ Gorago esan dugu aldizkari horietako batzuk, Loramendi-k ere bai, kurtsoko ikasleen artean bere idazlanak trukatzeko helburua besterik ez zutela, eta ez zutela bestelako zabalkunderik. Horrela ulertzen da hamabosterokoa izatea ere. Autore bakoitzak bere eskuz idatzen zuen bere lana. Gorago aipaturiko *Jakin*-eko "Eliz ikastetxeetako aldizkariak" artikuluko 11. oharrean ageri denez (70. or.), 1937an hasi eta hiru urte edo iraun zuen aldizkariak.

⁶⁵ Lehen zenbakiak "Revista interna del Coristado de Aránzazu" zuen azpitolua; 1954tik aurrera "Revista Cultural del Coristado de Aránzazu" azpitolua jarri zioten. Aldizkariaren hainbat zenbaki aurkitu ahal da Arantzazu Liburutegian.

⁶⁶ Fernando Legarreta izan zen horren eragile nagusia (ik. XX. "Eliz Ikastetxeetako aldizkariak" in. *Jakin* 21 (1981), 70. or., 13. oharra. Badirudi aldizkariaren zenbaki guztiak galduak direla.

⁶⁷ Bizkaitarrek zailtasun bereziak izaten zituzten Arantzazuko Kolegioan nahiz geroago, euskara erabiltzeko eta lantzeko, gipuztarrak nagusi ziren giro hartan. Laukiko aldizkarietan ere erabat nagusi izan zen gipuzkera. Horregatik esanahi eta balio apartekoak zituen horrelako aldizkaria bizkaieraz ateratzeak. Geroago 1960ko urteetan izan zen antzeko ahaleginik Arantzazuko teologoaren artean ere.

⁶⁸ Arantzazuko Liburutegian bada aldizkariaren zenbait ale.

⁶⁹ Arantzazuko Liburutegian dago ia osorik.

⁷⁰ Arantzazuko liburutegian lau zenbaki bakarrik daude. Horrek ere ez zuen ikaskideetatik kanpo zabalkunderik izan, eta bakoitzak bere eskuz idatzi zituen bere idazlanak.

Titulua	Gaia	Lekua	Hizkuntza	Urtea(k)	Zenbatero
2 Meses	Denetik	Arantzazu-T	Eusk-gazt.	1951-55 ⁷¹	2 hilabetero hasieran
Campanitas ⁷²	Denetik	Arantzazu-T	Gazt. gehienbat	1954-	urtean behin
Jakin	Teol-Filos-Kultura	Arantzazu-T	Euskara	1956-68 ⁷³	Urtean 3-4
Surrexit	Denetik	Forua	Eusk-gazt	1958	zenb. bakarra? ⁷⁴
Rutas ⁷⁵	Denetik	Erriberri	Eusk-gazt.	1958-61	
Diálogo	Denetik	Arantzazu-T	Gaztelania ⁷⁶	1958-61 ⁷⁷	noizbehinka
Alleluia	Denetik	Forua	Eusk-gazt.	1958-67 ⁷⁸	noizbehinka
Jatorgintzan jo ta ke	Poesia	Forua	Euskara	1960?	zenb. bakarra
Arnas eta Indar ⁷⁹	Denetik	Arantzazu-S	Euskara	1960?	?
Seminario al descubierto	Denetik	Arantzazu-S	Gaztelania?	1969-90 ⁸⁰	noizbehinka
CAF (Cara al futuro)	Denetik	Erriberri-F	Eusk-gazt.	1970-72?	noizbehinka ⁸¹

Aldizkari horietako lankidetza xumeetatik abiatu ziren, gerora, fraidetan edo fraidetatik kanpo, euskal idazle (saiolari, nobelista, poeta edo kazetari) ezagun izan diren asko. Aldizkari horietan ezezik, Probintziaren bestelako, kanporako, aldizkarietan ere parte hartu ohi zuten Arantzazuko teologoek: *Arantzazuko Andre Mariaren Egutegia*, *Arantzazu*, *Anaitasuna*, *Goiz-Argi*, etab.

Dena dela, aldizkarietako eta bestelako euskarazko idazlan eta ekitaldiak bazterrekoak gertatzen

ziren azken batez: ikasleren batzuk bakarrik –gutxiengoak– hartzen zutelako parte horietan, eta ikasketa arautuetatik eta eguneroko bizitzatik nolabait kanpo geratzen zirelako.

Kolegioko mutikoei buruz esandakoaren arabera, Teologiako ikasleentzat ere oso garrantzizkoak izan ziren Basilikan herriarentzat egiten eta neurri batez zuzentzen eta gidatzen zituzten elizkizunak: sermoiak, kantak, etab. Kontzilioaren aurretik, Meza, Benedikta; eta gehiago Kontzilioaren ondoren.

⁷¹ 1954-55 urteetako zenbakiak bakarrik daude Arantzazun.

⁷² “Organo oficial de la Junta Directiva de los Festejos de Navidad” zuen azpitulua. Arantzazuko teologoek ateratzen zuten urtean behin, gaztelaniaz, 1954tik aurrera. Urte horretakoa bakarrik dago Arantzazuko Liburutegian.

⁷³ Erredakzioa Arantzazun bertan egon zeneko lehen garaiko urteak eman ditugu hor. Lehen urteetan ziklostilatuta argitaratu zuten, urtean 2 edo 3 zenbaki; 14. zenbakitik aurrera (1961) inprimategian argitaratzen hasi ziren, urtean 4 zenbaki. *Jakin* aldizkariaren sorrerari eta lehen 25 urteetako historiari buruz, ik. *Jakin* beraren aipaturiko zenbakian, “Jakin urtez urte: Historia” artikulua luzea, 75-122 or. 12 urte egin zituen Arantzazun *Jakin*-en erredakzioak. Gero Donostiara (1969) eta Tolosara (1971) eta berriro Donostiara (1978) aldatu zen; baina beti Arantzazuri lotuta jarraitu zuen, Arantzazu argitaletxearen babesean; 1990ean Sozietate Mugatu eta gero Sozietate Anonimo bihurtu zenean ere aldizkariaren erakunde argitaratzailea, Arantzazuko anaiarteak akzioen % 25 bere esku izan ditu, gaur arte. Euskal kulturgintzaren munduan laster 50 urte beteko ditu *Jakin* aldizkariak; meritu eta balio handiko lekua irabazia du 1956an ia ezkutuan eta beldurrez kaleratu zen aldizkari ausarta hark.

⁷⁴ Urte horretako azken aldiko zenbaki bakar hori dago jasorik Arantzazuko Liburutegian.

⁷⁵ 1958-60 inguruan argitaratu zuten Erriberriko filosofoek gaztelaniaz *Rutas* izeneko aldizkaria. Horren alerik ez dago, ordea, Arantzazuko Liburutegian. Beste inon bai?

⁷⁶ Ordurako *Jakin* ateratzen zuten erabat euskaraz. 14 zenbaki daude Arantzazuko Liburutegian (12-13 falta).

⁷⁷ 1966ko maiatzaren 15ean atera zuten aldizkariaren zenbaki bat gehiago, bakana, erlijioso-bizitzari buruz osorik.

⁷⁸ Badaude zenbaki-hutsuneren batzuk Arantzazuko Liburutegian jasotako bilduman.

⁷⁹ Ikusten denez, aurreko aldizkariak ez dira benetan aldizkariak, mutikoen ahalegin xume eta puntualak baino. Arantzazun, Biktorian Gandiaga euskara-irakaslearen eraginez, sorturiko beste aldizkari hau iraunkorragoa eta emankorragoa izan zen, luzaroko planaren arabera sortua.

⁸⁰ Ez daude zenbaki denak Arantzazuko Liburutegian.

⁸¹ Arantzazuko Liburutegian badaude zenbakiren batzuk.

Elizkizun horietan entzun ezezik, erabili ere egiten zuten neurri batez fraide gazteek euskara⁸². Igan-deko Meza nagusiko sermoia gehienetan euskaraz izan zen XX. mendean Arantzazun –Gerra zibilaren osteko urteak kenduta–, batez ere erromesei begira, geroago agertuko denez. Horren balioa aitortu ohi dute fraide oso zaharrek eta gazteagoek ere, horixe zelako euskaraz entzuten zuten jendaurreko “hizketa” ia bakarra, Vatikanoko II. Kontzilioa etorri arte behintzat. Sermoiekin batera aipatzekoak, jakina, erromes eta herritarrentzat Arantzazun garai haietan ere euskaraz egiten zituzten beste elizkizunen batzuk: Gurutz-bideak, errosarioa, bederatziru-renak, etab. Horietan parte hartzen baitzuten sarritan Teologiako ikasleek.

Esandakoak esan, zein izan zen XX. mendean Arantzazuko fraidegaien heziketako inkulturazio “politikaren” ondorioa eta balantzea? Apaiz berri guztiak ez ziren berdin ateratzen euskara-gaitasunari zegokionez, ezta mutikotan berdintsu hasitakoak ere; ikasketa-urteetan horretarako edukitako alde txarrak eta alde onak gora behera, badirudi bakoitzaren esku zegoela neurri batez behintzat

gaitasun hori lortzea; askotxo, mutikotan euskara errazarekin kolegiara sartutakoak ere, ikasketa-urteak amaitzean, beren euskara erdi ahaztuta edo idazteko eta sermoiak egiteko, neke handiz ez bazen, gauza ez zirela ateratzen ziren Arantzazutik. Batzuk jendaurrean nolabait moldatzeko moduan ateratzen ziren, baina eskasa izanik beraien euskara, lan handia hartu behar izaten zuten gero zerbait trebatzeko⁸³. Beste batzuk, ordea, alde txarrak gaintuz eta alde onak hobetuz, poliki moldatzeko moduan gizarteratzen ziren beren apostoluzako lanetara, beren aldetik, bakarka nahiz taldeka, ahalegin berezia eginez, euskara galdua berreskuratzeke eta ikasitakoa lantzeko⁸⁴.

1.2. ANAIARTEKO BIZITZA: HIZKUNTZEN ERABILERA

Arantzazuko anaiartea esatean komentuan bizi izan zena adierazi nahi dugu aurrenik: etxeko eta Santutegiko lanetan, kanpoko apostoluzan, teologo-arduradun eta irakasle, Kolegio serafikoko mutikoen arduradun eta irakasle, etab.⁸⁵. Hala ere,

⁸² Apaiz-lanetarako fraide apaizgaiek euskara ikasi eta landu beharraz izandako –eta gorago aipatutako– hitzaldi eta kongresuetan bestelako baliabideak ere proposatu izan zituzten: euskarazko eskolak ematea ikasketetako azken urteetan (ik. Gandiaga, Biktoriano, *El euskera...*, 261. or.), euskara taldeak eratzea, beren ikasketako gaiak euskaraz beren aldetik lantzeko (ik. berriro Gandiaga, *ibid.*, 260. or. eta Villasante, Luis, *El estudio...*, 144. or.). Eriberriko filosofoek eta teologoek Gabonetan eta, egiten zituzten antzerki eta bestelako ekitaldi kulturalak beste idazlanen bat bada liburu honetan; interesgarri litzateke horietan euskaraz zenbaterainoko lekua zuen aztertzea; ezin, ordea, hemen horren berri zabalik eman. Hala ere, eta nolabait adierazgarri izango delakoan, hona hemen Biktoriano Gandiagak, Arantzazuko auzoko hirugarrenarrei bidalitako bi gutunetan iragartzen zizkien Gabonetako ekitaldien programak (mutikoenak eta teologoak). 1960ko Gabonetan: *Todos en punta* eta *San Tarsicio* (mutikoenak, 12-25ean), *Bombas para la paz* (filma, 26), *Condenado por desconfiado* (teologoek, 27), *Manolo, guardia urbano* (filma 28), *En la manos del hijo* (Pemán, teologoek, urtarilaren 8an); *Zori gaiztoko arabakia*, *Pello Tolosan* eta *Bildur parregarria* (Mutikoenak, 01-01), *Morirse a tiempo* eta *Un alto en el camino* (teologoek, 01-03), *Zorua nor?* (teologoek, 01-06). 1961eko Gabonetan: Aurreko urtearen antzera, antzerkiak eta filmak daude; teologoek 4 antzerki zituzten egitekoak, horietatik 2 euskaraz.

⁸³ Fernando Mendizabalek egindako salaketa, gorago aipatutakoa, gogoratzekoa da hemen. Garratza da Aigeru Madariagak, 60ko Kongresu hartan jaulkitako kexua: “Emen, Arantzazun, kolegioko atean ots egitean galtzen asi ginana, geure ikastaroan iaia zearo galdu genduana” (“Zer egin gure komentuetan Euskera biziari indarra emoteko”, in: *Cantabria Franciscana* 16 (1961) 262. or.). Familian eta etxean ikasitako euskarari buruz ari zen, jakina. Gorago aipatu ditugu beste fraideren batzuren lekukotza pertsonalen batzuk, oso adierazgarriak. Besteren bat gehituz, Kandido Zubizarretak aitortu digunez, euskara ia galdu egin zuen, familiakoekin hitz egiteko gauza ez izateraino; eta apaiztu zenean, eta sermoia euskaraz egitekoan, neke larriak izaten omen zituen. (Gorago esan dugunez, berak ez omen zuen inolako euskara-eskolarik eduki aipazetarako bere ikasketa-urteetan).

⁸⁴ Julian Alustizak ere aitortzen duenez, bere garaikoren batzuek erabat galdu zuten beren familiatik zekarten euskara. Teologian ikasketak ezezik, ikasleen arteko bizitza ere gaztelaniaz egiten omen zuten. Berak hobeto gorde ahal izan zuen, bere aldetik saiatur, ordea; Kandido Izagirrerekin izaten omen zuen berak euskaraz egiteko aukera. Liburutegia irekia zegoenez Arantzazun, Aitzol eta beste euskal autoreak irakurtzen omen zituen. Berak dioenez, euskarazko bere maisu hainbat fraide lego izan zuen: Frantzisko Arsuaga, Uzkudun “panaderoa”, eta horrelakoak. 1936an apaiztu zenean, berriz, eta uztailean 18an Aztirin meza berria eman eta gero, etxean geratu behar izan zuen bi hilabetez, gerratik babes bila. Orduan bere amona izan omen zuen bere irakaslerik onena, euskara lantzeko.

⁸⁵ Hiru sail handitan berezi izan zen Arantzazuko fraideen taldea XX. mendean, teologiako ikasleek alde egin zuten arte (1978): Apaizak (irakaskuntzan edo apostoluzan bereziki), Teologiako (1926rarte Filosofiako) ikasleak eta Hermanoak (hermanotarako fraidegaiak nahiz hermano profesiodunak). Anaien kopurua honako hau izan zen (ik. P. Amundarain, “Estado personal de Aranzazu en los 50 años de teologado”, in: *Cantabria Franciscana*, 1978, 141. zen., 28. or.): 1928: 69 (23 apaiz - 16 ikasle - 30 hermano); 1936: 80 (20 - 28 - 32); 1950: 142 (29 - 68 - 45); 1960: 147 (38 - 58 - 51); 1970: 138 (48 - 47 - 43); 1976: 98 (43 - 16 - 39). 1965ean jo zuen gailurra Arantzazuko fraideen kopuruak: 173 (40 - 79 - 54). Handik aurrera Teologiako ikasleen kopurua gainbehera etorri zen 1978an handik atera ziren arte; hermanoen kopurua ere eten-gabe behera joan zen urte hartatik aurrera (1977an 34 ziren hermanoak).

kontuan eduki behar da, 1950etik aurrera Gomiztegiko baserrian fraide-taldea bizi izan zela, eguneroko bizitza aski autonomoa egin izan zuena, nahiz eta komentuko kide izan haiek ere, eta komentuko bilera eta ospakizun ofizialetan beti parte hartu izan⁸⁶. Besterik izan zen 1969tik 1990a bitartean Arantzazuko Seminario berrian eratu zen komunitate ia guztiz autonomoa: eguneroko bizitza eta lana antolatzeke zuen autonomiaz gain, bere zuzeneko nagusia –Erretorea– zuen, bere ekonomia autonomoa eta bere anaiarteko funtzionamendua⁸⁷. Hango fraideen euskarazko inkulturazio-dinamika ere ez zen komentukoaren parekoa izan. Batzutan alde batekoa eta bestekoa bereiz aipatu beharko ditugu hemen, beraz.

Komentuko (eta dagokionean seminarioko) bizitzako hizkuntzako inkulturazioa aztertzean honako alderdi nagusi hauek edukiko ditugu kontuan: a) Anaiarteko bilerak (kapituluak, hitzaldiak, irakurraldiak, erretiroak, etab.), b) Dokumentu ofizialak (Aktak eta Kronika bereziki), c) Anaiak eskura izan zituzten material idatziak (aldizkariak batez ere), d) Anaiarteko otoitzaldiak, e) Anaien arteko komunikazio-hizkuntza.

Arantzazuko anaiartean, XX. mendean, gaztelania izan zen bizitzako hizkuntza ofiziala, liturgian Vatikanoko II. Kontzilioa arte nagusi izan zen latina kenduta. 1973an aldarrikatu zuen Frantziskotar Probintziak ofizialtzat euskara, eta 1976koan berretsi, etxe bakoitzari utziz erabakitzen ofizialtasun hori anaiartean nola bete⁸⁸. Probintziako

Euskal Herriko etxeek seguruenik ez zuten beren barnerako euskararen ofizialtasunaren (ofizialkidesunaren) aldarrikapen formalik egin. Arantzazuk ere ez; ez da behintzat horrelakorik ageri ez Diskretorioaren (goardiano edo etxeko nagusiaren kontseiluaren) eta ez Kapitulu Komentualaren (edo etxeko fraide guztien batzarrearen) aktetan. Horrelakorik ezean, interesgarria da ikustea, nola joan zen mendearen azken laurden hartan euskararen ofizialtasun praktikoa gauzatzen.

1973rarte gaztelania izan zen Arantzazuko komunitatearen barne-bizitzako hizkuntza ofiziala: legez, eta gertatzez ere bai. Argi asko esaten du L. Villasantek 1960. urteko aipaturiko Kongresuaren sarrera-hitzaldian, egitaraua aurkeztean: “Denok ikusten degu gure euskaltasuna naiko axalekoa izan oi dala: komentuetao bizitza erderaz egin izan da beti: irakurtzeak, komunitadeko aktoak, elkarren arteko jardunak. Hori dela-ta, euskera beti gelditzen da gure animetan naiko zokoratua, bigarren maillako izkuntza bat balitz bezela”⁸⁹. Villasantek, ordurako hainbat urte Arantzazun emanak, bere eguneroko bizipenez zekien ondoto hori, Arantzazuko komentuan ere horixe gertatzen zelako⁹⁰. Gordinxeago kexatu zen Kongresu berean Bitoriano Gandiaga, zera zioenean: “...todo lo que hasta ahora se ha hecho es poco para conseguir no ya el que todos los cántabros [Kantabria Frantziskotar Probintziako fraideek] posean un conocimiento verdadero y suficiente y un uso fácil y cultivado del euskera, sino que la inmensa mayoría está lejos de todo ello, y que el que se hable el

⁸⁶ Gomiztegiko baserrian, adibidez, askoz gehiago erabili izan zuten euskara eguneroko bizitzan eta eguneroko otoitzean ere, Arantzazuko komunitate handian baino; han bizi ziren anaiak oro har euskaraz gaztelaniaz baino hobeto baliatzeak ahalbideratu izan zuen hori, besteak beste.

⁸⁷ Besterik gertatzen zen Kolegio Serafiko zaharrean, 1968rarte; mutikoen bost arduradun bakarrik bizi ziren bertan: erretorea, erretoreordea, zuzendari espirituala eta bi begirale edo “inspektoreak”. Kolegioko bertako laneko programa eta barruko erabakietarako izan ezik, beste guztietarako komentuko komunitateko partaide ziren erabat horiek; zer esanik ez, kolegioko irakasleak eta bestelako fraide zerbitzariak.

⁸⁸ 1973ko proposamenak “euskal gaiari” buruzkoak, hauek izan ziren: 1. Que los escritos y documentos oficiales de la Seráfica Provincia de Cantabria, sean redactados en lengua vasca y castellana. 2. Que cada Fraternidad decida la lengua (oficial) que debe usarse en todos o determinados actos de la vida comunitaria. 3. Que se considere una finalidad educativa la capacidad de entender, leer y hablar y escribir en euskera, para los nacidos dentro del País Vasco. 4. Se considera el euskera como lengua oficial de la Seráfica Provincia de Cantabria” (75. or.). 1976ko Kapitulu Probintzialak ia hitzez hitz berretsi zituen aurreko puntuak, hirugarrenean aldaketa txiki baina adierazgarria eginez: “... para los nacidos dentro del País Vasco” jarri beharrean “... para los que quieren vivir en el País Vasco” ipini zuen (12. or.). Eta 1982an Probintziaren Estatutuetara pasa ziren erabaki horiek, arau-izaera emanez (art. 2. & 2). Kantabriako Frantziskotar Probintziak azken 27 urteotan euskararen ikasteari eta erabilerari buruz landutako irizpide eta hartutako erabakiei buruz, ik. Agirrebaltzategi, Paulo, “Euskal Herria eta Euskara...”, a.a., 25-56 or. 1979ko kapituluak, kultur eta hizkuntz arazoak kontuan izanik Frantziskotar Probintzia bi eskualdetan banatu zuen: Euskal Herria eta Gaztela.

⁸⁹ *Cantabria Franciscana* 16 (1960), 218 or.

⁹⁰ Egoera hori aski gogorra gertatu izan zitzaizen euskara besterik ez zekitelarik, hermanotarako –ez apaiz izateko– gaztetan edo helduago sartzen zirenei batez ere. Behin baino gehiagotan horietako zenbait gero euskararen aurka edo jarri izan zen, erdararako joera aski tinkoari eutsiz; agian sufritu behar izan zutenak nolabaiteko euskararekiko gorrotoa edo sortu zuen horrelakoengan. Fenomeko psikologiko aski ezaguna da horrelako gorrotoarena, hizkuntza gutxitu edo murriztuetan beren hizkuntzagatik mezpretxuak eta ezinak jasan behar izan dituztenengan.

euskera supone todavía un motivo de ofensa para muchos...”⁹¹.

Euskara ofiziala ez izateaz eta aipaturiko jarre- rez gain, zera gertatu izan zen beti Arantzazuko komunitate handian: bazela bertan euskaraz ez zekien bat baino gehiago, beraiek nahi gabe ere, euskara ekitaldi komunitarioetan erabiltzea “ozto- patzen” zutenak, gertatzez.

Egoera hori nolabait iraultzen hasi zen 1976tik gerora Arantzazuko komentuko bizitzan. Frantzis- kotar Probintziak euskara ofizialtzat (ofizialkide- tzat, gaztelaniarekin batera) aldarrikatu eta berretsi izanak, bideratu ezezik, erraztu eta bultzatu ere egin zuen prozesu berri hori, euskararen eta komu- nitatearen barne-bizitza euskalduntzearen aldera. Hala ere, euskara ez zekiten anaiak bertan zeude- larik, ez zen erraza gertatu ofizialkidetasun hori eguneroko bizitzan betetzea⁹².

1.2.1. Anaiarteko bilerak

Otorduak eta anaiarteko bestelako bilera forma- lak (komunitatearentzako hitzaldiak, lekuko kapi- tuluak eta) ditugu gogoan hemen.

Anaiarte osoaren bilera formalak –Kapitulu ko- mentualak edo lekuko Kapituluak deituak– gauza aski berria dira Arantzazu. Historikoki Goardianoa- ren kontseilua, edo Diskretorioa, izan zen komen- tuko aholku-organoa Arantzazun, eta oraindik ere jarraitzen du kontseilu horrek, goardianoaren ahol- ku-organo hurbileko gisa. 1967an, ordea, Lekuko

Kapituluaren (Kapitulu Komentuala-ren) erakun- dea sortu zuten Arantzazun, komunitateko fraide guztien batzarrea. Urte horretako maiatzaren 14an izan zen lehen Kapitulu komentuala.

Fraideen osoko batzar horietan gaztelania izan zen guztiz nagusi XX. mendearen amaiera arte; noizbehinka bakarrik erabiltzen zuten fraideetako batzuk euskara, nahiz eta libre izan gaztelania ala euskara erabiltzea –kontuan izan behar berriro ere, Arantzazuko anaiartean ia beti egon zela euskaraz ez zekien bat baino gehiago–⁹³.

1980an (urtarrilaren 17an) komunitatea lau tal- detan banatzea erabaki zuten, Kapitulu komentua- lari begira, fraide guztiek parte biziagoa hartu ahal izateko eta denek hitz egitea errazteko. Taldeetako bat “euskalduna” izango zen⁹⁴; horrek euskaraz jar- duten zuen taldeko bileretan, baina Kapituluaren osoko bileran talde horren ekarpenak azaldu, gaz- telaniaz azaltzen zituen taldeko idazkariak.

Orain dela urte gutxi arte Arantzazuko fraideek komunitateko meditaziorako irakurgaia edukitzen zuten: beti gazelaniaz. Era berean, orain dela 20 bat urte ere, jatordu gehienetan, osoan edo lehenengo partean, liburu edo dokumenturen baten irakurke- ta entzuten zuten Arantzazuko fraideek, isilik jaten zuten bitartean: Deboziazko liburuak, Ordenako dokumentuak, San Frantziskoren idazkiak, bereziki Erregela, historiako obraren batzuk; oro har, pulpi- tutik irakurtzen zituzten liburu eta irakurgaiak gaz- telaniaz izaten ziren⁹⁵. San Frantziskoren Erregela eta Testamentua ere astero irakurtzen zituzten jan-

⁹¹ *El euskera...*, 260. or. “Euskarak ez du karitatea ikasi...”, zioen Bitoriano Gandiaga Arantzazuko fraideak, ez ironia-punta- rik gabe eta bai barne-minez. Areago joan zen bere poesietako batean: “... Karidatea ere / euskararen aurka dago (...) Eta berrogei urtetan / karidadeari ez diot entzun / euskaraz egitekorik (...) Karidadeak berriz, / euskara hil arteo / ez du sosegurik” (“Gizonaren adiskide Rafael Albertiri”, in: *Homenaje a Rafael Alberti. Del Corazón de mi pueblo / Del cor del meu Poble / Corazón de meu Pobo / Gure Herriaren Bibotzetik*, Ed. Península, Bartzelona, 1977, 80. or.). Izan ere, oso jabe- turik zegoen bera, anaien arteko karitatearen izenean, beti galtzaile ateratzen zela euskalduna, edota euskaraz mintzatu eta bizi nahi zuena, eta ez erdalduna edo erdaraz bizi gura zuena. Karitateak edo “anaiarteko bizitzak” komunitatearen ekitaldietan euskara ez erabiltzea eska ote zezakeen galdetu zuen 1975ean Euskal Herriko fraideen artean egindako gal- deketako puntuetako batek... % 54 fraide inguruk baiezkoa erantzun zuen, eta % 27 inguruk ezezkoa... Bitxia da inkesta bereko beste galdera batean, “frantziskotar bokazioak” Euskal Herriko Komentuetako komunitateko ekitaldietan euskara era- biltzea eskatzen ote zuen galdedari kopuru berdintsuak eman ziola nolabaiteko baiezkoa (% 55,56): beti euskara (% 5,56), gehienbat euskara (%36,67) eta gaztelania eta euskara, bata nahiz bestea (% 13,33) (ik. Felix Torrealdai, *Estudio...*, 49. or.).

⁹² 1977ko maiatzaren 14ko Komentu-kapituluak, 1976ko Kapitulu Probintzialaren akordioari eutsiz, hiruko batzordea a (Luis Villasante, Jose Agustin Elustondo eta Jose Luis Zurutzak osatua) hautatu zuen bertako fraideen euskara-gaitasunaren ara- zoari erantzuteko. Horietako baten ahotatik jakin izan dudanez, erabaki eta batzorde horretatik ez zen ezer praktikorik bideratu. Sei urte lehenago, 1971n, 91 omen ziren fraide euskaldunak, eta 36 erdaldunak, *Jaunaren Deia* aldizkariak egin- dako galdeketa Arantzazutik emandako erantzunaren arabera (37. zenb., 1971, 233. or.). Geroago azalduko dugun 1970eko erabakia, Komunitateko Liturgia erdaraz egitearen aldekoa, hartzean, antzeko proportzioa izan zitekeen. Izatez, Komu- nitatean erdaldunak izatea omen zen “oztopo nagusia” Liturgia euskaraz ez egiteko (ibid., 48-49 zenb., 1974, 129. or.).

⁹³ XX. mendeko azken urteetako Arantzazuko Kapitulu Komentualeko idazkari eta akta-egileak ere ez zekien euskaraz.

⁹⁴ “Se constituyó el grupo vasco ante la dificultad de algunos de sus componentes de expresarse en un castellano fluido”, dio 1980ko azaroaren 14ko Kap Konb.-eko aktak.

⁹⁵ Salbuespenak ziren seguruenik Aingeru Madariagak, 1960ko Kongresu hartan aipatzen zituenak, Bermeo eta Foruko janto- kietan Lardizabalen *Testamentu Zabarrak eta Berriko Kondaira*, Txomin Agirrerren *Auñemendiko Lorea* edo L. Villasanteren *Ar- sko Abadearen bizitza* irakurtzen zituztela esaten zuenean (ik. *Zer egin...*, 262 or.). Autoreak berak zehaztu zuenez, fraide

tokian, beti gaztelaniaz⁹⁶. Gaur egun ez dago irakurketarik, aparteko dokumentu bereziki irakurtzekoren bat ez baldin bada, edota urteko egun seinatueta ez bada: gogo-jardunak direla, adibidez.

1.2.2. Dokumentu ofizialak

Hiru motatako idazki ofizial produzitu zituen nagusienik Arantzazuko fraideen komentuko anaiarteak: Diskretorioaren aktak (“Actas del Discretorio de la Fraternidad de Aránzazu”), etxeko Kapituluko komentualaren aktak (“Capítulos Conventuales”) eta etxeko Kronika ofiziala. Diskretorioaren bileren aktak 1916tik honakoak daude –baina 1940-75 bitartekoak galdu egin dira–; Kapituluko komentualekoak, hori indarrean jarri zenetik gaur artearainokoak daude (1976-2000); etxeko Kronika, berriz, 1916tik honakoa dago jasota Arantzazun. Diskretorioaren aktak gaztelaniaz daude idatzita. Baita Kapituluko komentualetako aktak ere.

Seminarioko anaiarteak bere Kapituluetako aktak izan zituen: “Actas del Capítulo Conventual de la Fraternidad del Seminario Franciscano”. 1978tik aurrera euskaraz idazten hasi ziren horiek, Pello Zabala idazkari zelarik. Bilerak ere gehienbat euskaraz egiten zituen ordurako seminarioko anaiarteak.

Hainbesteko garrantzi formalik izan ez, baina nolabait ofizialak direnak, komunitatearentzako eta frai-

deentzako ohar idatziak dira: komentuko ekitaldien ordutegia, eguneroko edo asteroko fraideen eginkizunen taula eta horrelakoak markatzen dituztenak. Duela 20 bat urte arte gaztelaniaz egoten ziren idatzita horiek. Geroztik erdaraz eta euskaraz, edo euskaraz bakarrik idaztera jo izan zuten Arantzazun.

1.2.3. Anaiarteko liburuak eta aldizkariak

Arantzazuko Liburutegia bereziki aipatu beharrekoa da hemen. Horren azken historia XX. mendearen hasieran abiatu zen; 1912an berreraiki zuten, batez ere Filosofiako eta gero Teologiako irakasleen eta ikasleen premiak kontuan izanik. Horregatik adierazle garrantzizkoa izan daiteke Arantzazuren euskal inkulturazioa ezagutzeko. Horren historia luzea bezain katramilatua da, sortu zutenetik gaur artekoa, Kandido Zubizarretak kontatzen digunez⁹⁷. Kandidok berak bete du historia horren parte handia, azken 54 urteotan (1948tik hona) horren zuzendari izan baita. Bera dugu, beraz, egokiena, Liburutegiak bere liburuak nahiz aldizkariak erosi edo eskuratzean erabilitako irizpideen berri jakiteko. Aipaturiko artikuluan (16-17 or.) adierazten duenez, euskarazko eta euskal kulturari buruzko liburuen sailak aparteko garrantzia eduki omen zuten Liburutegia hornitzeko politikan, bertako sailik “garrantzizkoen” bihurtzeraino hori⁹⁸.

denek edo gehientsuenek euskaraz jakin behar zuten horretarako; Arantzazuko komunitate handian gehienek jakin ohi zuten euskara, neurriren batean behintzat; euskaraz ez zekiten bertako fraideei bakarrik ez dago egozterik erdarazko jokabidearen erantzukizuna, jakin zekitenek ere sarritan zailtasunak zituztelako euskarazko irakurketari erosotasunez jarraitzeko. Bestalde, irakurgaiak ere oso urri ziren euskaraz.

Jantokiko Fakurketaz ari zela dirudi 1960ko Kongresua, bere 3. erabakian ere, zera esan zuenean: “Euskera idatziarekin ere beti egunean bizitzeko eta gure praillen urritasunari laguntzeko, erregu bero bat egiten zaie gure komentueta nagusiei, bertako praile geienak euskaldunak diranean, zenbait liburu ta irakurraldi nork bere jantokietan ipiñi ditzaten. Eta bide batez ori egiten dutenei aurrera jarraitzeko eskatzen zaie, Biltzar osoaren partetik zorianak emanaz” (*Congreso de literatura y predicación franciscana en euskera*, in: *Cantabria Franciscana* 16, 1961, monografikoa, 316. or.).

⁹⁶ Euskal Herriko Frantziskotarrek ez dute San Frantziskoren idatzien, ez Erregelaren (Erregelen) ez Testamentuaren eta ez bestelako idatzien euskarazko itzulpenik ezagutu, duela urte batzuk Luis Villasantek eta Jose Luis Zurutzak eman zuten arte, Santa Klararen idatziekin batera: *Anai Frantzisko, Arreba Klara*, Aranzazu argitaldaria, Oñati, 1977. Idazlan hau argitaratuko den liburuarekin bateratu kaleratuko dela dirudi azkenean, hainbat urtetan fraide-talde itzultzaile saiatuak buruturiko “Frantziskotar Iturrien” euskarazko itzulpen-obra mardula, geroago zehazkiago aipatuko duguna.

⁹⁷ *Catálogo de Incunables e Impresos del siglo XVI de los Conventos Franciscanos de Arantzazu y Zarautz*, Arantzazu-Oñati, 1998. Bederatzi orrialdetan kontatzen du hasieran Arantzazuko Liburutegiaren historia (9-17 or.). Kantabriako Frantziskotar Probintziaren biblioteca nagusi izendatu zuten hori 1949an. Horren arduraduna probintziako karguduna izan da ordutik hona, eta horren finantzaketa Probintziaren esku egon da. Arantzazuko liburutegiaren azken historia XX. mendearen hasieran abiatu zen, 1912an, hain zuzen ere. Horregatik adierazle garrantzizkoa izan daiteke Arantzazuren euskal inkulturazioa ezagutzeko. Liburutegiaren historia luzearen berri jakiteko, ik. Kandido Zubizarreta, *Catálogo de Incunables e Impresos del siglo XVI de los conventos Franciscanos de Arantzazu y Zarautz*, EFA Frantziskotar Argitaletxea, Arantzazu-Oñati, 1998, 9-17 or. Kantabriako Frantziskotar Probintziaren biblioteca nagusi izendatu zuten hori 1949an. Horren arduraduna Probintziako karguduna izan da ordutik hona, eta horren finantzaketa Probintziaren esku egon da. Aldi berean, ordea, Arantzazuko komentuko liburutegia izan da betidanik.

⁹⁸ “*Biblioteca vasca*. Siempre hemos considerado que Arantzazu debe ser un centro de cultura vasca. En la Biblioteca hemos querido responder a esa misión. Los libros y revistas relativos a la cultura vasca en todos sus aspectos constituyen el fondo más importante de nuestra Biblioteca”. Politika hori ez zuen berria nonbait Arantzazuko liburutegiak. 1960ko Arantzazuko Kongresu aipatuan Kandido Zubizarretak berak hitzalditxo eman zuen Euskal liburutegi berezitua Arantzazun sortzeari buruz; eta horren egokitasuna defendatzeaz gain, hori bideraturik zuela adierazi zuen hitzaldi hartan; “euskal-liburutegi”

Arantzazuko komentua Teologi (1928rarte Filofofi) etxea izan zen, eta horrek bere eskakizunak zituen, jakina, ikasketei begira; bestalde, apostoluztza-lan bizia eraman zuten fraideek, eta horretarako ere beren premiak zituzten, liburuen eta aldizkarien aldetik⁹⁹.

Liburuak eskuratzeko politika Kandido Zubizarretaren testigutzan ikusi ondoren, aldizkariena zein izan den zehazkiago jakin nahi izan dugu, XX. mende horretan, hark bere hitzaldi hartan esandakoaz gain, bestelako iturrira joz; beste eratara esanda, Teologi ikasketen, komunitatearen hezkuntza iraunkorraren eta barne-bizitzaren eta apostoluztza-ren euskal inkulturazioaren adierazgarri izan daitezkeen daturen batzuk jaso gura izan ditugu, hain zuzen ere, euskarazko nahiz euskal gaiei buruzko aldizkariak eskuratzeko eta fraideen eskura ipintzeko jokabidea nolakoa izan zen argitzeko.

540 inguru aldizkari daude Arantzazuko Liburutegian katalogatuta azken katalogoan¹⁰⁰; horietatik 150 inguru dira euskarazkoak (edo elebidunak)

edota, erdaraz izan arren, euskal gaiak darabiltzatenak¹⁰¹. Bilduma gisa neurri batez eratuta edo osatuta dauden aldizkariak dira horiek, eta ez daude sartuta bertan beste hainbat, mostra gisa, publikitate aldera edo horrelatsu liburutegira iritsitako aldizkarien tituluak, "lekukotzat" bakoitzeko zenbakiren bat edo beste jasota badaude ere. Irizpide zorrotz horren arabera edo, Arantzazuko Liburutegiko "euskal saila" osatzen zuten euskarazko edota euskal gaiezko aldizkaritan 31ko kopurua eman zuten Kandido Zubizarretak, gorago esanda geratu denez. Berrogei urtetan jauzi handitxo eman du, beraz, Liburutegiak, orduan abiatutako "euskal saila" gorpuzteko: 31tik 150era.

Euskal saila ala ez, nolakoa izan zen XX. mendean barna Arantzazuko Liburutegiaren jokabidea "euskal" aldizkariak eskuratzeari begira? 1982an beste katalogo bat eratu zuten Bibliotekak, "euskal" aldizkarien katalogoa, hain zuzen¹⁰². 220 bat sarre-ra ditu, denetara, katalogoak. Horietako asko eta asko (95en bat), ordea, ez daude 1996ko katalogo

horren honako zifra hauek eskaini zituen: "Liburuak (aldizkariekin egindako tomoak sartuta)": 1.300; "Erderaz Euskalerriko gaietaz eta euskerari buruz egindako liburuak": 475; "Euskeraz idatzitako liburuak": 250; eta jarraian sail horretako aldizkarien zerrenda eman zuten: 31. (ik. "Euskal liburutegi bat Arantzazun", in: Cantabria Franciscana 16(1966), 243-244 or.). Kalitatez ala kantitatez zer garrantzikoena "Biblioteca Vasca" zelakoa? Ez dirudi bereziki hornitua zegoenik 1960. go urte hartan Arantzazuko liburutegia euskarazko liburutegian; kontuan izanik ordurako, eta 1545eko euskarazko lehen liburuen ondoren, 2.600 bat zirela euskaraz argitaratutakoak, eta 1.867, 1876tik geroztikakoak, J. M. Torrealdaiaren Euskal Kultura gaur (Jakin, 1997) liburuan ageri denez (ik. 54-154 or.). –Aldizkarietarako dagokienez, eta beheraxeago agertuko denez, 1982an Liburutegiak egindako katalogo bereziaren arabera, 200dik gora ziren sail horretako aldizkariak–.

Dena dela, hizlariak berak salatu zuen, ordurarte edo ez zegoela Arantzazuko Liburutegian horrelako sailik, eta euskal gaiari buruzkoak eta euskarazkoak bestean artean sakabanatuta zeudela, "jaio-berria" baitzen euskal liburutegi hori (244. or.). Gogoratzekoa da hemen, nola baliatu zen Arantzazuko kongresu hartaz Hno. Berriotxoak, lasalletarra, Euskal Liburutegi Nazionalaren ideia jaulkitzeko, iradokiz gainera Arantzazuk berak edo Euskal Herriko beste monasterioren batek hartu beharko zukeela horren ardura –ez da azken garaioetako, beraz, horrelako bibliotekaren ideia!–. Era berean Arantzazuko edo Foruko Kolegioan hizkuntzalaritzako (euskal hizkuntzalaritzako, jakina!) eta etnologiako mintegia eratzea proposatu zuten Berriotxoak (Ik. "Sugerencia al Congreso", ibid. 307. or.).

Kandido Zubizarretak, bere 90 urtetan (1912an jaioa) indarrez eta gogoz jarraitzen du oraindik Arantzazuko liburutegian, ikerkuntzan eta kontsultan doazenei laguntzarik adeitsuen eta jakintsuena eskainiz. Geure aldetik, ezin dugu A. Kandido Zubizarretaren aldeko omenezko aitortza egin gabe utzi, Arantzazuren euskal inkulturazioan bete duen misio garrantzikoarena.

⁹⁹ Bi helburu horiei erantzutera omen zihoan Arantzazuko Liburutegia aldizkariak eskuratzeko politikari zegokionez, Bernardo Madariagak, 1935ean idatzi zuenez: "Asimismo, para estos trabajos pueden consultar nuestros Estudiantes, siempre con la venia y bajo la dirección de los Padres Lectores, la literatura corriente o periódica (no los diarios), que se recibe en el Convento. De esta clase de publicaciones, entre los padres Lectores de Arantzazu y Olite reciben actualmente una veintena de Revistas científicas, sin contar las que llegan a la Comunidad, y en Arantzazu, además, a la Redacción de 'Arantzazu'". (*Nuestros Estudios...*, 92. or.). Kontuan izan behar da, Arantzazuko liburutegia bereziki aipaturiko erabiltzaile potentzial horientzat landu izan zutela, ez kanpoko irakurle edo erabiltzaileentzat. Azken urteotan gero eta gehiago doaz Arantzazuko liburutegira, beren ikerketak egiteko iturrien bila; eta Arantzazuren etorkizuneko kultur proiektua egitean, oso aintzat hartzekoa izango da liburutegiaren erabilera soziala ere; baina hori besterik da, eta hemen ez du konturik horretaz jarduteak.

¹⁰⁰ Biblioteca de Arantzazu, *Revistas*, Arantzazu, mayo 1996. Aldizkari askotxo hartu izan dute, filosofia teologiakoak batez ere fraidegaien ikasketei begira, eta baita pastoraltzakoak, kulturalak eta bestelakoak ere, predikarientzat eta komunitate osoarentzat.

¹⁰¹ Horien artean daude goian aipaturiko frantziskotar ikasleen barne-aldizkariak, baita beste seminario edo Teologi etxetan ateratako hiru bat barne-aldizkari. Horien artean daude, baita ere, Euskal Herriko erakunde publikoen Buletin ofizialak, eta udalen aldizkariaren batzuk ere bai. Aldizkari horiek ez dira denak Euskal Herrian argitaratuak; batzuk euskal diasporakoak dira. Azken urteetan ugaritu diren herrietako aldizkariaren batzuk ere tartean daude.

¹⁰² *Revistas Vascas. Catálogo*, Arantzazu, 1982.

berrian, gorago adierazitako irizpide ezberdinagatik. –katalogoko 220 horietan zenbaki bakarrekoak askotxo dira Arantzazun eta katalogo horretan–.

Idazlan honetan XX. mendea lau alditan banatuz emandako eskemaren arabera, honako urte hauek seinlatu ditugu bereziki adierazgarritzat: 1918, 1936, 1960, 1976, 2000. Arantzazuko Liburutegiak urte horien aurreko eta ondorengo urteen artean sorturiko zenbat aldizkari berri eskuratu zituen jakiteko kontaketa egin dugu.

Hortik marrazturiko taula ez da, zoritxarrez, guztiz zuzena, zeren eta, orain halako urtetan argitaratzen hasitako aldizkariaren bilduma edukitzeak ez du esan nahi urte edo garai hartan hartzen zuen hori Arantzazuko Liburutegiak; geroago eskuratua izan daiteke, eta seguruenik horrela gertatu da behin baino gehiagotan, beste komentuetatik etorri izan zirelako horrelako bildumak, edota geroago, behar bada azken urteotan, erosiak izan daitezkeelako. Katalogoak berak aldizkari bakoitzaren bilduma noiz bertaratu zen esaten ez duen bitartean, ez daukagu biderik gerta daitezkeen “anomalia” horiek zuzentzeko.

Hona atera zaigun taula laburra; 1976rarteko zifrak 1982ko *Revistas vascas* katalogotik aterak dira¹⁰³; horregatik batzutan zifra puztuak dira, irizpidea bera oso zabala izan zelako. 2000. urteko zifra, berriz, 1996ko katalogotik atera da.

Arantzazuko Liburutegiko arduradun laguntzaileria den Joseba Etxeberriak ziurtatzen duenez, une honetan euskaraz argitaratzen diren aldizkari gehienak hartzera jotzen dute (ez, ordea, azken aldean ugaritu diren herrietako euskarazko aldizkari guztiak). Euskarazko eta euskal gaiezko aldizkariaren ugaritzearen aurrean, orain arteko bildumei

eustea omen da, hala ere, Arantzazuko liburutegiaren jokabiderik sendoena.

LIBURUTEGIKO "EUSKAL" ALDIZKARIAK

Urteak	Bi urteren arteko aldizkari berriak	
	1982ko katalogoa	1996ko katalogoa
-1900	1046	6
1900-1918	10511	10
1918-1936	32	22
1936-1960	10672	39
1960-1976	71	39
1976-2000	10728	34
Denetara	220	150

1.2.4. Anaiarteko otoitzaldiak

Arantzazuko Anaiartearen otoitzaldi komunitarioetan euskarak oso leku txikia izan zuen, XX. mendearen azken 20 urteak arte. Zer esanik ez dago, Komunitateko Meza eta Orduen Otoitza latinez egin beharrekoak zirela, Vatikanoko II. Kontzilioaren ondoren herri-hizkuntza biziak haren lekua hartzen hasi ziren arte. Baina elkarteko beselako otoitzaldiak ere gaztelaniaz egin izan zituzten, latinez ez zirenean¹⁰⁸. Eta Kontzilioaren ondoren herri-hizkuntzek liturgian beren lekua hartzean, nekez sartu zen euskararen erabilera Arantzazuko Komentuko anaiartean; izan ere, euskarak ez zuen zuzenean latinaren lekua hartu, eta hainbat urtetan gaztelania nagusitu zen latinaren lekua ia osorik hartuz¹⁰⁹.

Seminarioko anaiarteak 1977an (urriko 28ko Kapituluaren) erabaki zuen Orduen Otoitza euskaraz egitea, horretarako agertzeaz zegoen *Orduen*

¹⁰³ Katalogo daktilografiatua (Santuario de Aránzazu. Biblioteca, 1982). 212 sarrera ditu.

¹⁰⁴ *Boletín eclesiástico del Obispado de Vitoria* delakoaz gain, orduko aldizkari nagusiak daude Arantzazun: *Euskalerrria*, *Euskalzale*, *Euskaria* eta *Semanario Católico vasco-navarro*.

¹⁰⁵ Honako hauek dira 1918an hartuak zituzten edo hartzen ari ziren aldizkariak: *Euskal-esnalea*, *Euskalerrriaren alde*, *Eusko Folklore*, *Euzkadi* (Revista trimestral), *Euzko-deya*, *Fontes Linguae Vasconum*, *Hermes*, *Jaungoiko zale*, *Jesusen Biotzaren deia*, *La Baskonia*, *Revista Internacional de Estudios Vascos*.

¹⁰⁶ Kongresuan Kandido Zubizarretak emandako zifraren arabera, irizpide zorrotzagoarekin kontatua, erdira ere ez ziren iristen: 31.

¹⁰⁷ 1982rartekoak bakarrik dira horiek.

¹⁰⁸ Besterik izan zen, jakina, herriarentzako otoitzaldietan komunitateak ere parte hartzen zuenean: errosarioa, etab. Igan-detako Meza nagusiko sermoiak eta errosarioa gehienbat euskaraz egin izan zituzten, komunitateak elizkizunean parte hartzen zuelarik.

¹⁰⁹ Gogoan eduki behar da, jakina, gaztelaniazko itzulpena, batez ere Orduen otoitzarena, euskarazkoa baino lehenago argitaratu zutela. 1972koa da *Liturgia de las Horas* delakoaren “Diurnal”-aren edizio “behin betikoa”, hiru tomotan argitaratua; aurretik bazen, ordea, behin-behineko beste edizio bat. Eta 1971ko martxoaren 10ko Kapitulu komentualak hori onartzeko erabakia hartu zuen, hain zuzen, behin-betikoa zain geratu gabe (30 boto alde, 10 aurka, 3 abstentzio). Euskarazko *Orduen Liturgia*, berriz, 1977koa da, azken aldikoa. Dena dela, Salmoen euskarazko itzulpenik bazegoen, bi behintzat: Ormaetxea, Nikolas “Orixe”, *Salmutegia*, Donostia, 1967, eta Zugasti, Anizeto - Kerexeta, Jaime, Salmudia, Donostia 1968, Orduen liturgiaren arabera eratua honako hau. Asko itzulpen horiez baliatu ziren Orduen Liturgiako zenbait otoitzaldi euskaraz egiteko, partez behintzat, euskarazko *Orduen Liturgia* liburua etorri zen arte.

Liturgia izeneko liburua erosiz¹¹⁰. Bezperak denek euskaraz egitea erabaki zuten; Gorespenak eta eguerdiko otoitza, berriz, bi taldetan banatuta, leku ezberdinetan, nahi zutenek euskaraz, eta gaztelaniaz, hala nahi zutenek¹¹¹. Ordurako jatorduko otoitzetan eta, euskara sartua zegoen.

Komentuan, berriz, 1969ko maiatzaren 29an Kapitulu komentualak “behin-behineko” erabakia hartu zuen anaiarteko otoitzak gaztelaniaz egitearen aldekoa, horretarako liburua ere gertu zegoen eta¹¹². Urtebete iraun zuen behin-behineko erabaki horrek; eta 1970ko martxoaren 16ko Kapituluak bozketa konplexua prestatu zuen, fraide guztién iritzia jakiteko. Herriarentzat ere izango ziren elizkizunei buruz, euskararen erabileraren aldeko iritzia nagusitu zen, punturen batzutan gaztelania eta latina ere erabiltzeko iritzia agertu baziren ere. Besterik gertatu zen, komunitatearentzat bakarrik izango ziren elizkizun eta otoitzaldietan erabiltzeko hizkuntzari buruz: Komunitatearen otoitzak gaztelaniaz egitearen alde 37 boto (euskararen alde 2, latinaren alde 1, euskara-gaztelaniaren alde 1); be-

reziki Orduen Liturgiari zegokionez, gaztelaniaz egitearen alde 31 boto (latinez, 3, eta euskaraz, 3); izan ziren bestelako botoren batzuk ere, zehaztasunen batzuk ematen zituztenak. Meza “komentualari” buruz, astean behin behintzat euskaraz egitearen alde 33 boto izan ziren, baina aldi berean 22 boto (gehiengoa) bost aldiz gaztelaniaz egitearen alde. Botazio hori mingarria gertatu zitzaizen anaiarteko fraideren batzuri, euskara komunitatearen otoitzetik ia baztertuta geratzen zelako¹¹³. Horrela jarraituko zuen egoerak ia beste hamar bat urtez¹¹⁴.

Arantzazuko komentuko komunitate nagusian jatorduko otoitzetatik abiatu ziren poliki-poliki otoitzaldietan euskara sartzen, 1978an hasita¹¹⁵. 1979ko urtarrilaren 5eko bileran (789.ean) hartu zuen lehenbizikoz Diskretorioak komunitate osoari proposamen bat egitekoa, Orduen Liturgian erdara eta euskara noiz erabili erabakitzeko, Diskretorioak bere aldetik irizpiderik ezarri gabe¹¹⁶. Ondorengo bileretako batean, martxoaren 5ekoan, zehaztu zuen hurrengo Kapitulu komentualera eramateko proposamena: Meza komentuala euskaraz

¹¹⁰ Urte horretan ateratako liburua Gorespenak, Tarteko otoitza, Bezperak eta Konpletak hartzen zituen bakarrik; Irakurgaien Liturgia oraindik argitaratu gabe dago euskaraz, horren zatiren batzuk beste erataria agertu baldin badira ere. Orduen Liturgiako frantziskotarrentzako zati berezia, berriz, 1999an da argitaratu berria.

¹¹¹ Bazen Seminarioko anaiartean euskararik ez zekien fraiderik, edota euskaraz jakinik ere, gaztelaniaz nahiago zuenik.

¹¹² *Oraciones de la fraternidad franciscana* zuen izena liburua. Eztatanda egon zen komentuko Kapituluak ea euskara ere ez ote zuten sartu behar otoitzean. Komunitateak prestatutako liburua erabiltzen hastea erabaki zuen. –Euskaraz egon ere ez zegoen artean material askorik komunitateko otoitzak euskaraz egiteko. Astegunetako Mezako irakurgaien lehen tomoa 1969ko uztailean argitaratu zuten –igandetakoak eta Mezaren egunerokoa argitaratuta zeuden euskaraz ere ordurako–.

¹¹³ Izan ere, herriarentzako elizkizunetan euskarak leku zabala izango zuen bitartean, komunitateko liturgiatic kanpo gertatzen zela ikusirik, Bitoriano Gandiagak, protesta gisa edota herriaren, “jende bajaran”, aldetik bere burua jarri nahian, Arantzazuko korupean bere otoitza euskaraz egitea erabaki zuen, fraideek koruan gaztelaniaz ari ziren bitartean. Berak argitu zizkigun horren arrazoiak *Hiru gizon bakarka* liburua 2 edizioko *Epilogoan* (Elkar, 1991), “Korupekoak” izeneko poesien esanaia azaltzean (209-210 or.) “Alegiak Euskal Herriko jendearen komeriak badira, *Korupekoak* hori eta nire komeriatxoak Arantzazuko jendarekin. Euskal Elizak eskerrik euskara erabili du, esan ohi da, batez ere Arantzazun eta: baina euskal elizak, hori da egia, batez ere bulgoarentzat erabili du euskara, ez bere barrurako. Erroman erabaki zenean, otoitzak hizkuntza bulgarrean egin zitezkeela, Arantzazun erabaki zen, hizkuntza bulgarra fraideen koruan espainola zela eta korupean, jendearentzat, euskara. Asko sentituz, Gandiaga korupera joan zen”.

1971n, eta gorago aipaturiko inkestaren erantzunari sinesten badiogu, Arantzazuko fraidetan bi taldek, Orduen Liturgia osoa beti euskaraz egiten zuen, baina komunitateak erdaraz bakarrik, herriarekin batera ez zenean (*Jaunaren Deia*, 37, 1971, 233. eta 235. or.). Erantzunaren emaila bera euskarazko materialik ezaz kezkatzen zen: “ez dugu ia ezer” (ibid. 237. or.).

¹¹⁴ Alde horretatik badirudi Arantzazuko komunitatea Euskal Herriko fraide frantziskotarren irizitik atzera ibili zela euskararen erabilerari zegokionez, 1975ean haien artean egindako galdeketa arabera, euskaraz egiten zen eskualdeko komunitateetako ekitaldietan euskara arabiltzeari buruz honako iritzia baitzeuden: % 20 fraide beti euskara erabiltzearen alde, % 32,22 lehentasunez euskara erabiltzearen alde, eta % 13,33 euskara nahiz gaztelania paretsuan edo erabiltzearen alde (ik. Felix Torrealday, *Estudio...*, 18. or.). Komunitatearen “konposizioaren” arabera euskara ala gaztelania erabiltzearen aldekoak izan ziren %20. Arantzazu komunitate konplexua izan zen XX. mendean, baina bertako fraide gehien-gehienek jakin izan zuten euskara, maila ezberdinetan. Izatez, aipaturiko galdeketa egin zutenean, Euskal Herriko fraideetatik % 92k zekien euskaraz; Arantzazun agian proportzio hori baino altuagoa izango zela uste izatekoa da.

¹¹⁵ “Conviene que junto a las oraciones en castellano del comedor, se prepare también la traducción vasca de esas oraciones”, 1978ko maiatzeko 23ko Kapitulu komentualeko aktan irakurtzen dugunez; ordurarte gaztelaniaz esaten zituzten, itxuraz, jatorduetako otoitzak, euskara ere sartzeko asmoa adierazten baita. Egun berean harrotu zuten “la forma de leer en público en el nuevo comedor”.

¹¹⁶ “El disretorio ha creído conveniente también proponer al Capítulo la revisión de las partes de la liturgia de las Horas que se han de recitar en castellano o en euskera. No se han fijado criterios” (Sesión 789, 5/1/1979). Bilera berean kantuzko bezperak euskaraz egitearen arazo berezia ukitu zuen Diskretorioak.

ostegunetan eta aldare nagusian emango zen guztietan; Orduen otoitzaldietatik, erdiko otoitza (eguerdikoa) eta bezperak euskaraz; errosarioa egunero euskaraz¹¹⁷; jantokiko otoitzak astero txandakatu, euskaraz eta gaztelaniaz.

Horren ondorioz, 1979ko martxoan 10eko Kapitulu komentualak honako erabakiak hartu zituen, eztabaida luze eta, dirudienez, nahiko dramatikoaren ondoren –komunitatea otoitzerako bitan banatzearen aukera ere eztabaidatu zuten–. Azken batez printzipio hau nagusitu zen: “Arantzazu santutegia euskalduna da”; eta euskararen erabilera zabaltzearen aldekoek ateratako argumentu hau ontzat eman zuen Kapituluak: “Los mismos provinciales [Erlijioso-Probintzien nagusiek, esan nahi du] se han dado cuenta de la importancia del asunto y aceptan de buen grado un uso más frecuente del euskera en la vida de la comunidad”, aktan ageri denez¹¹⁸. Azkenean honako erabaki hauek nagusitu ziren: 1) Errosarioa euskaraz egunero (27 boto alde, 13 aurka, 3 zuri, bat baliogabea); 2) Ostegunetako Eukaristia (komunitatearena) euskaraz, baita aldare nagusian egingo zen guztietan ere¹¹⁹; 3) Jantokiko otoitzak astero txandatu ziren, batean euskaraz eta bestean gaztelaniaz; 4) Bezperak eta eguerdiko ordua euskaraz esango zituzten¹²⁰.

1986an beste jauzi bat egingo du Arantzazuko Anaiarteak, barruko otoitzaldietan euskara erabiltzearen alde. Urte horretako urtarrilaren 4ko bileran Kapitulu komentualari honako erabakiak proposatzea onartu zuen Diskretorioak: Jantokiko

otoitzak erabat euskaraz egitea handik aurrera, eta era berean Meza komentuala txandaka euskaraz eta gaztelaniaz egitea, goizeko Gorespenak gaztelaniaz utziz¹²¹. Badirudi Kapitulu komentualak onartu egin zuela hori, nahiz eta ez dagoen erabaki esplizitorik¹²²:

Harantzagoko jauzia egingo du Arantzazuko komunitateak anaiarteko otoitzaldietan euskararen erabilera areagotzeko 1994an. Ikastaro berrirako proiektu komunitarioa lantzean, anaiartearen otoitzaldi guztiak euskaraz egitearen gaia aztertu zuen Kapitulu komentualak (1994-X-6). Eta hurrengo Kapitulu (1994-X-17) horrela erabakita geratu zen. Hartutako erabakiaren berri goardianoak ematean, kontrako iritzi bat besterik ez zen azaldu.

Zalantzarik gabe “iraultza” handitxo eman zuen Arantzazuko komunitateak 25 urtetan, otoitzak erabat erdaraz egitea erabakitetik (1970), guztiak euskaraz egitea erabakitzeraino (1994). XX. mendearen azken urtetan, beraz, eta gaur arte, Arantzazuko anaiarteko otoitzak, denak, euskaraz egiten dituzte.

Besterik da, Anaiartearen hileroko erretiro eta urteroko gogo-jardunei buruz: horiek gaztelaniaz antolatuz jarraitzen baitute Arantzazun. Zuzendariaren hitzaldi eta meditazioak ezezik, anaiarteko bestelako irakurketak eta, gaztelaniaz egin izan dituzte orain arte. Hala ere, gogo-jardunak kanpoan egiteko askatasuna emateaz gain, batzuren batzuk horretara bultzatu ere egin izan ditu goardianoak, euskaraz egiteko aukera emanez.

117 Errosarioarena sintomatikoa izan zen beti: asteburuetan eta herriarentzat esaten zutenean ia beti euskaraz izaten zen hori, fraideek ere bertan parte hartuz; bestelako egunetan, eta fraideek bakarrik esaten zutenean, gaztelaniaz errezatzen zuten.

118 Honako beste irizpide hauek ere agertu ziren, alde batetik eta bestetik: zabaltasunez jokatu beharra, gaia ez politizatzea, inmovilismoa gainditu beharra.

119 Uste izatekoa da, horrelako irizpidea hartu zutela, Meza hori herritarrentzat ere bazelako. Zeren eta, komunitatearentzat bakarrik izango zenean, hizkuntzari zegokionez, malgutasunez jokatzeko irizpidea nagusitu zen.

120 Besterik esaten ez denez, badirudi Gorespenak gaztelaniaz esango zituztela aurrerantzean ere; eta Irakurgaien Ordua ere bai, euskarazko itzulpenik ez zegoenez, gainera. 1979ko maiatzeko 12ko komentu-Kapitulu Jose A. Elustondok “Identidad de nuestra fraternidad hoy y aquí” titulupeko txostena aurkeztu zion komunitateari, galdeketa baten gain landua. Badu horrek zer ikusirik, jakina, euskal inkulturazioarekin, Arantzazuko santutegia bera euskalduna zela onartua zenez Kapitulu komentualak berak hilabete gutxi lehenago. Hurrengo ekainaren 9an onartu zuen Kapituluak, lehenago Diskretorioak Anaiartearen identitateari buruz landutako agiria.

121 Erabakiaz gain, interesgarria da Diskretorioak erabili zuen irizpidea, jantokiko otoitzak euskaraz egiteko: “Partiendo de los acuerdos capitulares y del interés manifestado por bastantes miembros de la Comunidad, y teniendo en cuenta el entorno en que vivimos y la situación bilingüe de esta fraternidad, se propone: – Rezar totalmente en euskera las oraciones del comedor; – Celebrar la misa conventual en euskera y castellano en días alternos, manteniendo en castellano los laudes [Urtebete lehenago ildo horretatik nolabait aurreratua zuen bere erabakia (urtarrilaren 2 bileran)]; “e.- Fomentar la Euskaldunización, tratando de crear un ambiente de respeto entre los que saben el euskera y los que no lo saben, ir a un mayor uso del euskera en la vida comunitaria. El uso que hoy de momento hacemos del euskera en la vida de comunidad es muy escaso. Las oraciones que hacemos en el comedor podrían ser todas ellas en euskera, y la celebración de la Eucaristía habría que llegar al 50%: la mitad en euskera y la otra mitad en castellano”.

122 “Repaso al proyecto comunitario aprobado con un planteamiento fraternal sobre mayor uso de euskera en algunos actos comunitarios”, dio 1986ko urtarrilaren 27ko Komentuko Kapituluak Aktaren puntuetako batek.

1.2.5. Anaien arteko komunikazio-hizkuntza

Esanda dago Arantzazuko anaiartearen hizkuntza ofiziala gaztelania izan zela XX. mendean, 1973 arte behintzat, eta gerora ere, gertatzez. Ofizial bakarra izanik, eguneroko bizitzako erabileran ere horixe izan zen erabat nagusi fraideen artean; baina ez dirudi fraideen artean euskara erabiltzeko bestelako debekurik egon zenik, eta izatez, beti erabili izan zuten fraideren batzuk, batez ere hermanoren batzuk, euskara beste fraideren batzuekiko harremanetan behintzat. Debekatua egon zen, ordea, aldi batean Arantzazuko teologi ikasleentzat –eta Erriberriko filosofi ikasleentzat ere bai– euskara ikaskideen artean erabiltzea, 1943ko Probin-tziako Bisitari jeneralak, lehendik aipatua dugun Francisco Aldegundek, hala aginduta: "... legearen eta heziketa onaren aurkakoa zelako, eta, beraz, zigortzekoa, euskaraz hitz egitea, batez ere erre-creo-gelan eta pasioetan [eguneroko komentutik kanporako solas-ateraldietan, alegia]..."¹²³. Euskara erabili, neurriren batez behintzat, teologiako ikas-leeek, batzuk behintzat, erabiltzen zutela esan nahi du horrek. Aipatua geratu da gorago, 1940ko lehen urteetan Arantzazuko teologoaren artean erdi-isil-pean jardun zuen *Bai* taldea.

Dena dela, euskararen aurkako susmo txarraren eta debekuen (politikoen eta "erlijiozkoen") giro horretan zenbait fraidek bihotzeko minez eta nega-

rez eraman behar izan zuen barruko samina, orduko hainbat lekukok esaten digunez¹²⁴. Eta zalantzarik gabe, ondorio iraunkorak utzi zituen, Arantzazuko anaiartearen euskararen erabilera oztopatu zutenak. Gorago aipatuak ditugu Luis Villasanteren eta Bitoriano Gandiagaren salaketak, 1960koak: nola zegoen galduta euskararen erabilera komen-tuetan, eta nola artean fraideren batzuk iraintzat hartzen zuten anaiartearen euskaraz egitea¹²⁵. Euskal Herri osoak bezala, Arantzazuko fraideen komen-tuak ere bere kontradikzioak eta bere dramak bizi izan zituen, euskaraz bizi gura zuten fraideen kal-tetan.

Fraide hermanotarako gazte askok eta askok Arantzazun hasten zuten beren lehen esperientzia fraideen komunitate-bizitzan. Gazte haietako hainbat bere herritik etorria zen erdara askorik ez ze-kiela, eta euskaraz askoz hobeto mintzatzen zela-rik. Ia erabat gaztelaniaz bizi zen komunitatera sar-tzean, haietako askotxok arazo nahikoa larria izat-ten zuten; fraidetarako lehen heziketako urteetan beren euskara hobeto ikasi eta lantzeko ez zuten aukerarik izaten, eta, besterik gabe, erdarara pasa behar izaten zuten oro har. Zoritxarrez zenbaiten-tzat aldaketa hori traumatiko samarra ere gertatu ohi zen; batzutan beren ama-hizkuntzarekiko gorrotoa sortzeraino ere bai, gorago aipatua geratu denez. 1960ko Kongresu hartan, arazo horri buruz

¹²³ Oso bitxia gertatzen da bisitariak erabilitako argumentazio-hari osoa: "Como todavía el euskera es necesario para el Apostolado, su moderado aprendizaje hay que hacerlo conforme a la norma del ambiente fraterno que debe reinar en la vida común de los frailes. Los que quieren el euskera que tengan su tiempo de aprendizaje de unas dos horas por semana. Que con la ayuda del P. Maestro o de otro fraile profesor cultiven el euskera ya por la conversación ya mediante clases. Pero fuera de esas horas, es contra la ley, la buena educación y susceptible de castigo hablar en euskera, sobre todo en la sala de recreo y en las horas de paseo. Hay que tener en cuenta quiénes tienen que convivir bajo el techo de los estudiantes. Frente a este problema los responsables no pueden hacerse el ciego ni dar libertad por dejadez..."(1943-9-5). (J.D. Capitular, 29/8/1943. Ac.6., Lib.3, 126. or.).

¹²⁴ Besteak beste, Eujenio Agirretxeren aitortpena ekar daiteke hona: "Ikara zebilen ugari gure artean. Baita komentuetan ere. Kanpotarrak –eta etxeko kanpotarzialeak– egin ziren gure bazter eta pauso guztien gidari eta epailari. Euskara bera eta euskal kutsua zeukan guztia gaiztotzat jota zegoen" (*Aldi hartan eta Arantzazuren inguruan*, Arantzazu-Oñati, 1995, 39. or.). Eta liburu bereko beste leku batean dio: "Ordurako banituen nik euskarazko liburu batzuk. Kendu eta erre egin ziz-kidaten komentu ilun hartan. Halaxe nire lagun bati ere. Eta hari bezala niri ere, fraide-bizitzari jarrai nahi bagenion, aber-tzale eta euskarazale izateari uko egin behar geniola behin eta berriz esango zitzaigun. Esan eta egin: nire laguna kanpo-ra bota zuten" (34. or.). Bestelako adierazpenetan ere jardun izan da Agirretxe urte haietako gatazka eta euskaltzaleen sufrimendu lazarriaz; bere hitzaldietako batean honela zioen: "Guda garaiko egunetan zenbait pauso lotsagarri eman ziren gure artean ere. Gudaren lehenengo urte hartan *Aránzazu* aldizkariaren ale batzu testigu. Gaur lotsa ematen digu-te. Kanpoko zapaltzaile amorratuen girotik ezin ihes egin nonbait eta gure etxe barruetan ere sekulan gertatu behar ez ziren triskantzak ikusi genituen: euskaltzale izandako fraile ikasleak oso gogor hartuak izan ziren..." (Euskal Frantzis-kotarren arteko arazoak hitzaldia (daktilografiatua, 24. or.).

Euskararekin zuzenean zer ikusirik ez badu ere, garai hartan fraideek eta sermoilariak bizi zuten giroaren adierazgarri da honako gertakaria ere, Julian Alustizak ahoz kontatua: 1939ko Arantzazuko Andre Mariaren Bederatziruareneko egunetako batean, Aretxabaletako erromesak haratu zirelarik, sermoia egitea egokitu omen zitzaion. Baketzeari buruz mintzatu omen zen... Meza ondoren, Zegamako entzuleren bat aurreratu, eta hestu hartu omen zuen, "hemen egurra behar da eta ez bakea", esanez.

¹²⁵ Aitapuriko Bisitariak "ambiente fraterno" delakoaren argumentua ekarri zuen bere debekuan, euskararen ikasteari mugak ezartzeko: "... su moderado aprendizaje hay que hacerlo conforme a la norma del ambiente fraterno que debe reinar en la vida común de los frailes". Euskara izan nonbait anaitasun girorako oztopo! Horren aurkako protesta ironikoa izan zen poetarena: "Euskarak ez du karitatea ikasi!".

eman zuen bere hitzaldia Benito Azkaratek, urte haietan hermanotarako fraidegaien nobizetza aurreko heziketaz Arantzazun arduratuta zegoenak. Bertan aldez aurretik egindako galdeketa baten emaitzak aurkeztu zituen. Ez da unea horien analisisan sartzeko, baina galderetako bat nabarmentzea egokia da hemen. Heziketako urte haietan euskara landu izana nahi izango zukeen bakoitzari galde-tzean, gehien-gehienek (hemeretzitik hamairuk) baietz erantzun zuten. Hutsunea nabari zuten. Hala ere, beste galderetako batean, erlijiozko heziketako hitzaldiak eta, erdaraz eman izanak zailtasunik sortu ote zion galdetzean, berriro hamairuk ezezkoa erantzun zuten; dena dela, horietako seik nahiago izango zuketzen horrelako hitzaldiak euskaraz entzutea; eta lauk komentura sartzean euskaraz ez zekiten anaiekiko harremanetan gatazka sentimentalak eduki zituztela aitortu zuten¹²⁶.

Gorago aipatua dugu 1986ko urtarrilaren 2ko Arantzazuko Diskretorioak hartutako asmo orokorra: "Fomentar la Euskaldunización, tratando de crear un ambiente de respeto entre los que saben el euskera y los que no lo saben, e ir hacia un mayor uso del euskera en la vida comunitaria. El uso que hoy de momento hacemos del euskera en la vida de comunidad es muy escaso... (Bilerako aktako "e)" puntua).

XX. mendeko azken urteetan euskarak bere leku zabalagoa hartu zuen fraideen arteko harremanetan eta komunikazioan, eta gaztelania beste erabiltzen zutela baieztatu daiteke agian. Nolanahi ere, euskarak fraideen arteko harremanetan nola-baiteko normaltasuna lortu zuela esan ahal da¹²⁷. Hori ekarri zuen, jakina, inguruko gizartearen euskararekiko balioztapen hobek, bai eta euskara berreskuratzeko gizartearen jokabideak eta Euskal Herriko agintari publiko batzuren politikak; horri

eragin zion, era berean, Frantziskotar Probintziak euskara ofizialkidetzat aitortu izanak, eta ofizialki euskara ikasi eta erabiltzera bultzatu izanak.

2. ARANTZAZUKO FRAIDEEN KANPOKO APOSTOLUTZA

Arantzazuko fraideen lan nagusietakoa kanpoko apostolutza izan zen XX. mendean, Euskal Herriko herri eta parroketan: sermoiak, gogo-jardunak, aitortzak, herri-misioak, Frantziskotar Hirugarrendarren gidaritza; XX. mendearen azken laurdenean, kristau-elkarte berezien animazioa ere bai. Baina ez da hau horretaz mintzatzeko lekua, apostolutzari buruzko beste idazlanik badagoelako liburu honetan. Hizkuntz inkulturazioa denez idazlan honen gaia, Arantzazuko fraideek beren kanpoko apostolutzan euskarari buruz izan duten jokabidea azalduko dugu laburki hemen.

Herrietako eskabideen arabera, euskaraz edo (ala) erdaraz egin behar eman izan zituzten fraideek beren predikuak eta misio-hitzaldiak; Arantzazuko fraideek, ordea, herri euskaldunetan bete izan zuten gehienbat beren egitekoa. Berezi euskal apostolutzako gaitutzat hartu izan fraide frantziskotarrak Eliz hierarkiak ere, Julian Alustizak esaten digunez¹²⁸. Herri euskaldunetako parrokoek bazekiten Arantzazun aurkituko zutela euskaraz konfesatu eta predikatuko zuen fraiderik. Batez ere Gipuzkoan eta Nafarroako herri euskaldunetan jarduten ziren Arantzazuko fraideak.

Eujenio Agirretxe bere *Aldi bartan eta Arantzazuren inguruan* liburuan mintzatzan zaigu bereziki herri-misioez: nondik nora ibiltzen ziren fraide frantziskotarrak, zein espiritu zeramaten, zein prediku-gai erabiltzen zuten, hizkuntzaren arazoa¹²⁹.

¹²⁶ Ik. Azkarate, Benito, *El euskera entre nuestros hermanos*, in: *Cantabria Franciscana* 16 (1960) 266-267. Arantzazun bertan izan ziren batzutan hermanoren bat edo beste euskara egiteko uzkurrenak, nahiz eta familiarik euskara besterik ez jakin, eta euskara egiteko gai izan; areago, batzutan beraiek euskarari "uko" egiteaz gain, beste fraideek ere euskara erabiltzea begi-edo belarri-tzarrez ikusi-entzun-izan zuten, era nabarmenean gainera batzutan.

¹²⁷ Ez osoa, ordea; aspalditiko harreman-moduak haustea nekeza izaten da batzutan, eta modu horietan ez du indar txikia izaten luzaroan erabili izandako hizkuntzak. Bestalde, artean ere hainbat lekutan euskaraz ez zekien fraideren bat tartean izateak, eragotzi egiten zien taldean euskaraz jardutea, inor ez mintzeko beldurrez. Dena dela, telefono-deiak komunikatzeko atezainak normalean euskara erabili ohi zuen, deitua euskalduna baldin zen; komunitatearentzako goardianoak egin ohi zituen ohar "informalak" behintzat (jantokikoak eta), sarritan eta normaltasunez, euskaraz egin ohi zituen. Ordutegien eta lan-banaketen orriak ere euskaraz bakarrik ikusi ahal ziren gehienbat. Azken batez, euskararen erabilerak urrats handiak eginak zituen, eta nolabait normala gertatzen zen; anaiarte elebiduna zela esan daiteke, bi hizkuntzen arteko nola-baiteko orekaren bila.

¹²⁸ Behin batean Anjel Sukia jaunak -apezpikua ote zen ordurako?- esan omen zion: "Baratza asko dituala Euskal Herriko apostoladutzak, eta edozeinek landu lezazkeanak gainera. Baiño ba-dala aparte baratza bat, guk prantziskotarrok gorritu, landu ta eriten ezpadegu, betiko galtzu gelditu ditekeana; euskal baratatzaxoa, noski". ("Euskal Misio eta predikuak", in: *Cantabria Franciscana* 55-56 (1961), 179. or.

¹²⁹ EFA Frantziskotar Argitaletxea, Oñati 1995, batez ere XIV. kapitulua. Horrelako misioetan erabiltzen zituzten gaien laburpen modukoa Joan Bautista Gesalagak egin zuen bertsoan, 1935. urtean Aita Mitxelena eta Rekondo frantziskotarrek Zarautzen emandako misioaren berri emanez (Ik. Arantzazuko artxiboan, *Kanta Zabarrak* bilduman, "Zarauzko Mixiyua").

Euskal Herriko herrietan 1940ko, 50eko eta 60ko urteetan herri-misiotan jardun zuen Pauldar misiolarien taldearentzat laudorioak ditu Agirretzek, baina kexu honekin amaitzen du aipamena: "... gure herrietan jardutean euskara bazenik ere ez zutela deusik kontutan hartzen. Erdera huts-hutsean joaten baitzen beren lan guztia. Hala, euskaraz entzun behar nahi (*sic*) zutenak guztiz bazterturik gelditu ohi ziren" (97-98 or.). Kontraposizioz edo dio hurrengo orrialdean: "Gure misioaldi gehienak euskal herrietan eta euskaraz emanak izan zirela ez baita ahaztu behar" (99. or.). 1953an Eibarren pauldarrek hamabost eguneko misioa erdaraz eman omen zuten; handik gutxira frantziskotarrak joan ziren Eibarrera euskaraz beste misio bat ematera¹³⁰. Agirretzek berak kontatzen digu 1964ean Hernanin eman zuten misioan izan zuten gatazka, euskaldunentzako hitzaldiak leku desegokian ipini zituztela eta, erdarazko hitzaldia parrokiaren egiten zuten bitartean (ik. 129-130 or.); beren protesten bidez euskaldunek lortu zuten nonbait parrokoarengandik, ordu egokian eta parrokiaren jartzea beraienezako arratsaldeko hitzaldia ere... "Misioak euskarari goraka bultza eta goian eutsi zion", esaten digu Agirretzek (130. or.). Eta jarraian 1961ean Julian Alustiza eta Demetrio Garmendia Arantzazuko fraideek Luzaiden emandako misioaren ondoren, hango parrokoa zen Jose Mari Satrustegik egindako aitorpena dakarkigu: "Hemengo fedeari ez-zez, hemengo euskarari ere eman diozue urte batzuetako arnasa" (130. or.)¹³¹.

Fraidetarako eta apaiz-lanetarako ikasketetatik atzenduta ateratzen baziren fraide apaizgaiak, nolatan moldatzen ziren euskarazko apostoluzan, batez ere sermoiak egitekoan? Izan ere, herri-misioetan eta herrietako festetako sermoilari fraide auke-

ratu eta jakin batzuk, euskara aldetik ere prestatuena zeudenak ibiltzen baziren; urteko jai nagusi batzuetan (San Josetan, Abenduko Andre Mariaren jaian, Garizuman eta Aste Santuan), osera, Arantzazuko fraide gehienek irten behar izaten zuten herrietara eta parrokiara. Bazuten, bai, zailtasunik; eta gorago aipatua utzi dugunez, batek baino gehiagok neke handiak izaten zituen euskaraz sermoiak egiteko.

Arazo horretaz kezkatuak antolatzen zuten Arantzazun orain arte behin baino gehiagotan aipaturiko Kongresu berezi hura 1960an (abuztuaren 9tik 12ra bitartean), Frantziskotar Probintziaren errestaurazioko 75. urteurrena zela eta: "Congreso de literatura y predicación franciscana en euskera". Oso adierazgarria eta balio sinboliko handikoa izateaz gain, garrantzi apartekoa ere izan zuen Kongresu horrek, lehendik bakarka euskal inkulturazioaren ildotik saiatzen zirenek bakoitzaren iritzi eta bizipenak agertu eta trukatzeko egokiera ona izan zutelako, Probintziako beste fraideentzat ere euskararen eta euskarazko apostoluzaren arazoez jabetzeko baliagarria izan zelako, eta baita ondorio praktikoren batzuk behintzat ekarri zituelako ere¹³². Gai partikularren bat edo beste kenduta, fraide frantziskotarren jardunbide-, bizitza- eta apostoluzaren eremu hainbat aztertu zuten, bakoitzean euskaraz zuen eta behar zuen lekua seinalatuz: kapoko kolegioetako irakaskuntzan, Frantziskotar Hirugarrenaren jardunbide eta apostoluzan, herri-misioetan, aldizkaritan eta liburugintzan, fraideen etxe biziaren eta harremanetan, etab. Bertan aztertu zuten, jakina, fraide apaizgaiak euskaraz trebatu behar diren arazoa, gorago azpimarratuta geratu denez¹³³. Euskararen beraren egoera soziala ere aztertu zuten Kongresuan alorka: Baserria eta eus-

¹³⁰ "Handik laster han ginen gu ere, euskaldun misiolari talde txiki bat, Eibarren euskaraz beste misioaldi bat egiten. Lehenengo misioaldiari zapuztze eginek edota ezin jarraitu izanik orain euskarazko misioa entzutea bildu ziren eibartar asko, bai haur eta bai gizon eta emakume helduak. Gerrako urteetan bihotzean min harturik zeudenak ez ziren gutxi eta hauek pozik hartu gintuzten" (ibid., 99. or.). Euskaraz eta erdaraz eman omen zuten, ordea, misioa Zegaman: dena euskaraz Demetrio Garmendiak eta Jose Olaizolak, hala nahi zutenentzat, eta besteentzat dena erdaraz, Agirretzek berak (*Aldi berran...*, 101-102 or.).

¹³¹ Gertakari bera eta esaldi berbera jasotzen ditu zuzenean bizi izan zuen Julian Alustizak: "Eta nik, eta Arantzazutik itendako beste fraide askok (Garmendia, Agirretxe, J. Jaso, K. Gastesi, S. Zubieta, S. Mitxelena ezagunenak aipatuz) zerbait on eta eder egin badugu Euskal Herriko fedearen eta herri-kulturaren alde, hauxe dateke: Ejerzizioak Arantzazuko Gogartetxean, prediku ministeritza, eta misioak batez ere. Gerrate ondoko eta 40 urte luzeko garai larri eta zakar hartan itxaropen eta arnabide zerbait eman geniola gure Euskal Herri zaharrari, nik uste. Behin batez oroitzen naiz Garmendia eta biok misio bat ematen izan ginela Nafarroako Luzaiden. Eta misioa bukatu ondoren, hauxe aitortu zigun bertako apaizak: *Urte batzuetarako arnasa eman diozue herri buntako kristau fedeari ez-zez euskarari berari ere*. Bestalde, Donostiako irratitik igandero ematen zen meza nagusiak ere mesede ederrik egin zuen bazterretan" (Alustiza, Julian "Aztiri", *Idazlantxoak* idazkian bere euskarazko idazlanen bilduma eta katalogoari egindakosarrerran [argitaratu gabe]).

¹³² Ik. horren aktak eta hitzaldi guztien testuak *Cantabria Franciscana* aldizkarian, 16 zenb., 1961. L. Villasanteren sarrera irakurtzekoarekin eta I. Omaetxebarriaren "Razones y motivos que nos deben animar a trabajar por el euskera" hitzaldi orokorarekin batera 20 hitzaldi egin zituzten, batzuk gaztelaniaz eta beste batzuk euskaraz –eta aparteko bat frantsesez, A. Erdozaincy-Etchartek: "L'Eglise du peuple: role national et social du clergé irlandais".

¹³³ Bitoriano Gandiagak hitzaldi luze, mardul eta aberatsa eskaini zuen "El euskera en el Colegio Seráfico y en la carrera" izenekoa (245-261 or.). Fernando Mendizabalek beste hitzaldi bat egin zuen, titulu beretsukoa: "El Problema de la enseñanza

kara, industri gizarteak eta euskara, euskara hiri handietan; horrelako gaien artean oso adierazgarria izan zen Kandido Izagirrek, garai hartan Arantzazuko Kolegioko errektoreordea zenak, emandako hitzaldi laburra baina praktikoa: “Lo que los predicadores podrían contribuir a los estudios vascológicos” (281-282 or.). Hamar erabaki-eskabide ipini zituen Kongresuak, ondorio gisa, euskararen irakaskuntza eta erabilera fraideen artean eta apostoluzan bultzatzeko.

Eskabide horien artean bat dago, ordea, bereziki deigarria: “Sermoilarietara ere arren bat egiten zaie bere ibilladietan euskal itz eta esaerak bildu dituzten; orrela gure euskeraren bizitzari eusten eta indar ematen parte artuaz” (7. erabakia, 316. or)¹³⁴. Ez dute, beraz, euskara apostoluzako tresnatzat soilik hartzen; euskara bera ikertzea eta lantzea nolabait euskarazko apostoluzari lotuta ikusten du Kongresuak, eta fraideak bietan saiatzea eskatzen. Gertatzez, Arantzazuko fraide sermoilari eta herrietara apostoluzara zihoan hainbatek aspalditik izan zuten ardura horrelako material etnografiko-linguistikoa jasotzeko. Espainiako Gerra Zibilaren aurre-

tik eta ondoren batzuk Arantzazuri buruzko kanta zahar herritarrak jaso eta argitaratzen saiatu ziren bezala¹³⁵, gero herrietako bestelako kantak, ohiturak, lexikoa, esaerak, etab. jasotzeaz arduratu izan zen horietako hainbat¹³⁶.

Arantzazuko beste apostoluz-modu tradizionalak bat gogo-jardunak ematea izan zen XX. mendean. Euskal Herriko herrietan (Garizuman batez ere) eman izan zituzten hitzaldi eta gogo-jardunei buruz, herri-misioei buruz esandakoak balio du. Euskal Herriko nahiz kanpoko moja-komentuetan gogo-jardunak zuzentzen Arantzazutik egin izan zuten apostoluz-lana alde batera utzirik orain, Arantzazuko bertako gogarte-etxeako apostoluz aipatzekoa da –sakonean sartu gabe, hala ere, horri buruzko beste idazlan berezia doanez liburu honetan–. 1936an hasi zuten apostoluz hori, horretarako moldaturik ordurarte Teologi ikasleen etxea izan zena. Entzutera etortzen zitzaizen entzuleei egokitu beharra zeukaten bezala herrietako misio eta gogo-jardunetan, zein hizkuntza erabili erabakitzeko, Arantzazuko Gogarte-etxeak bere eskuetanago zeukan, jakina, gogo-jardunak zeinen-

del euskera en nuestra carrera”. Biak ondorio beretsuetara iritsi ziren. Kongresuaren irizpide praktikoa seinalatzeko da, Arantzazuko kolegioko ikasketen programazioan euskarari astero bi ordu ematea erabaki zutela, ordurarte zuen ordu bakarraren ordez.

¹³⁴ Kandido Izagirre bera alor hori lantzen ari zen urtetan lehenagotik; bera hil ondoren argitaratuko zituen Luis Villasantek hark landutako materialak: *El vocabulario vasco de Aránzazu-Oñate y zonas colindantes*, Seminario de Filología Vasca “Julio de Urquijo”, Donostia, 1970. Bigarren edizioa, Gerardo Markuletak landutako “Índice inverso” delakoaz osatua, 1994an egin zuten. Dialektologia eta lexikologian adituek balio handiko lantzat jotzen dute Kandidorena, erabilitako metodo zorrotz eta zehatzagatik. Kongresuan bere metodo horixe erakutsi zuten, besteak beste.

¹³⁵ Herritarren eta erromesen ahotan eta eztarritan ibili da mendetan barna Arantzazu, eta kantak, koplak eta bertsoak sortu eta kantatu dituzte, tradizio luzean batzutan hainbat aldakin askorekin ia Euskal Herri osoan bizirik edo erdi-bizirik agertu izan direnak. Horietako asko Arantzazuko Artxiboan daude bilduta, argitaratuak nahiz gabeak. *Romances Euskéricos de Aránzazu* izeneko bilduma paratu zuen J. Adrian Lizarralde; baina bilduma horretakoez gain, bada besterik. Lizarralde bera izan zen biltzaile saiatuena –bere Arantzazuren historiako lehen 8 kapituluak kanta zahar banakin hasten dira–; eta horrekin batera Arantzazuko bertako hainbat fraide eta sermoilari ez zuten ekarpen txikia egin kanta zaharrek nahiz bertsoak bilduma horretara biltzeko: Kosme Lamarain, Jose Arrue, Ignazio Omaetxebarria eta Bitoriano Gandiagak, eta beste zenbait langile anonimok... Omaetxebarriak bere aitormen esplizitua damaigu Aránzazu aldizkari bere artikuluetako batean: “Nik neronek ere bildu ditut berri batzuk, lekeition, Arteagan, Lumon, Zornotzan, Oñatin eta beste Bizkaiko-izkuntzako zenbait erritan kanta oi diranen sailekoak” (“Errosarioa Burundako errixka batean”, in: *Arantzazu*, 1956, 38-43 or.). Arantzazuko Andre Mariaren Kanta zaharrei edo baladei buruz hitzaldi berezia egin zuen Omaetxebarriak berak 1956an Euskaltzaindiak Arantzazun bertan antolatutako Euskaltzaleen Biltzarrean –hitzaldia idatzi gabe egin zuenez, Euskaltzaindiak argitaraturiko hango hitzaldietan ez zuen Omaetxebarriarena jaso–. Arantzazuko fraideez gain, beste zenbait ikerlarik ere jaso zituen Arantzazuko kanta zahar edo baladak: Resurrección Mª de Azkue, Manuel Lekuona eta Joan Karlos Gerra eta A. Donostiak, adibidez.

Arantzazuko artxiboko bilduman oinarritu zen Antonio Zabala “Arantzazuko erromantze zaarrak” kapitulu oparoa lantzeko (671-722 or.), bere *Euskal erromantzeak. Romancero* Vasco liburu mardulean (Sendoa argitaldaria, Oiartzun, 1998, 806 or.; horretaz baliatu ziren Adolfo Arejita, Igone Etxebarria eta Jaione Ibarra ere, beren Mendebaldeko *Euskal Baladak* (Labayru Ikastegia-Bilbao Bizkaia Kutxa, Bilbao, 1995) liburuan Arantzazuren ingurukoari zati berezia eskaintzeko. Azkenik, Arantzazuko Frantziskotarren V. mendeurrenak eskaturik, Igone Etxebarria bera Arantzazuko kanta zaharren eta bertsoen edizio osoa prestatzen ari da, eta laster ikusiko du argia, Jose Azurmendiren azterketa historiko-literario luze eta iradokior eta guzti.

¹³⁶ Aurreragokoei ohore eginez, Zarauzko Misio-Kolegioko frantziskotar sermoilari eta misiolari ospetsuak gogoratu beharoko lirake hemen; baina XX. mendeari begira eta Arantzazutik bertatik herrietako apostoluzara irteten ziren fraideak bereziki kontuan izanik, bi izen aipatu behar behintzat: Bitoriano Gandiaga eta Julian Alustiza. 1956an Euskaltzaindiak egin dako “Euskaltzaleen Biltzar” hartan Kandido Izagirrek “Oñatiko Liñagin-iztegitxo” hitzaldia aurkeztu zuen bezala (Euskaltzaleen Biltzarra. Euskaltzaindiaren itzalpean, Bilbao, 1956, 174-182 or.), B. Gandiagak “Arantzazuko folklore-gaien biltzeaz” hitzaldi luzea eman zuen (ibid., 206-231). Julian Alustizak, Arantzazu aldizkarian berak argitaraturiko horrelako materialez gain, beste hainbat du bilduta, oraindik argitaratu gabe.

tzat eta zein hizkuntzatan antolatu; izatez, euskarazko nahiz gaztelaniazko taldeentzat aukera eman izan zuen beti Arantzazuko Gogarte-etxeak, lehen urteetan erdibana edo, eta ondokoetan euskarazko txanden aldera gehiago joz¹³⁷.

Mojak aipatu ditugunez, Arantzazuko fraideen "egitekoetako" bat, bertako Gogo-jardunetan nahiz herrietara zihoazenean, moja sartu nahi zuten neska gazteak gidatzea izan zen sarritan. Horrek ere bazuen, jakina, zer ikusirik gure Herriaren egoera soziolinguistikoarekin, apostolutzaren eta erlijioso-bizitzaren inkulturazioarekin, batez ere neska horietako asko eta asko baserrikoak zirela eta beren familiako hizkuntza euskara zutela kontuan izanik. Ezaguna baitzen horietako gehienak komentuko erdal giro ia erabatekoan sartuko zirela, baita Euskal Herriko komentuetara sartuko zirenak ere, eta ezin izango zutela beren bizitza berria euskaraz bizi, eta horrela askok beren gurasoengandiko euskara galdu egingo zutela. Horren kezka eta min bizia agertu ditu Eujenio Agirretxek, *Aldi bartan...* aipaturiko liburuan, XVII. kapituluari: "Hamaika kalbario ikusiak dira euskarazale iraun nahi izandako moja asko", salatzen du Agirretxek¹³⁸. Kezka eta arduraren eraginez, sortu eta zuzendu zuen 1960an Eujenio Agirretxek berak euskaraz eta Euskal Herriarentzat biziko ziren nesken "kongregazio" berri bat, Arantzazuko Amaren Misiolariak (ARAMI) izenekoa, legez Frantziskotar Hirugarrendarren Ordenako talde berezizat eratua. Oraindik ere bizirik dirau taldeak.

Frantziskotar Hirugarrendarren Ordena aipatuta, ezin ahaztu Arantzazuko Fraideek XX. mendean landu izan zuten apostolutza berezi hori ere, herrietako Hirugarrendarren taldeak laguntzen eta gidatzen. Hain zuzen ere, horien zerbitzurako izan zen Fraideek azken mendean sortu izan zuten euskarazko idatz-material erlijiozko eta espiritualaren

parte handietako bat, horren premia nabari zutelako beren lanean eta horren beharra zutelako Hirugarrendarrek ere, beren espiritua mantendu eta lantzeko: aldizkariak (*El Maestro de Terciarios*, euskaraz eta gaztelaniaz, 1944-49; *Anaitasuna*, ia dena euskaraz, 1950-58), nahiz liburuak (*Zeruko mana gozoa. Irugarrengeentzat eleiz-liburua*, A. Jose Antonio Ugartek idatzia, adibidez), edo liburuskak (*Frantzisko Santuaren Irugarren Ordenako ikasbidea*, 1929; *Irugarren Ordena edo Prantziskotar Irugarren Senidentzako Araudia (erregla) eta Barkapena*, 1934)¹³⁹. Bestelakorik gertatu zen Arantzazuko Kofradiarekin, horren estatutuak gaztelaniaz besterik ez baititugu ezagutzen.

XX. mendearen azken aldean Arantzazuko fraideek gidatu eta sustatzen zituzten oinarriko kristautaldeetan erabiltzen zuten hizkuntzari buruz, ez dugu daturik. Jakin badakigu, ordea, horrelakoetan hizkuntzari bereziki begiraturik euskal talde bereziak ez eratzeraz, beti edo izaten dela euskaraz ez dakien bat, edota horretan zailtasunak dituen bat edo beste, eta ondorioz, talde osoak gaztelaniaz egitera jotzen duela. Uste izatekoa da, beraz, horrelako talde gehienek gaztelaniaz jardun izan zutela gehienbat.

Arantzazuko apostolutzako beste alor garrantzizkoa prentsa idatziaren eta irrati-telebisten bidezkoa izan zen XX. mendean. Horietaz ere idazlan bereziak aurkituko ditu irakurleak liburu honetan. Gure aldetik horietan euskararen erabilera nolakoa izan zen oharren bat besterik ez dugu emango.

1900-1936 bitarteko garaia oparora izan zen Euskal Herria euskarazko aldizkariak, denetarioak, sortzen. 86 aldizkari-tituluen berri eman digu Joan Mari Torrealdaik, bere *Euskal Kultura Gaur* liburuan¹⁴⁰; Horietatik 21ek erlijiozko gaia zerabilten nagusienik. Horien artekoa dugu *Aránzazu* aldiz-

¹³⁷ Ik. Karlos Gastesi, "Ejercicios Espirituales. Balance de las actividades y posibilidades de la Casa de Ejercicios de Aránzazu", in: *Cantabria Franciscana*, 1959, 51. zenb., 193-198 or. Hor ematen dizkigun estatistiken arabera, 1937-53 urteetan 69 txanda eman zituzten euskaraz eta 72 gaztelaniaz; 1954-59 bitartean, berriz, 99 euskaraz eta 74 gaztelaniaz. 1960ko urte osoan, 12 txanda eman zituzten, eta horietatik 8 euskarazkoak izan ziren (ik. *Aránzazu*, 1960, urtarrila, 31. or.).

¹³⁸ 158. or. Honela azaltzen du arazoa Agirretxek: "Mundu guziko herrialde gehienetan Euskal Herriko monjaren bat biziko zen. Eta bien bitartean, gure Herrian bertan, kanpotik etorritako monja ezeuskaldun asko ikusten genituen, bai gure ikastetxeetan bai gure ospitale eta eritetxeetan. Edota hemengo alabak euskal lurrean biziko baziren ere, erabat deseuskaldundu egingo zizkiguten. Kasu askotan euskara alboratzea legez bezala harrarazi ohi baitzitzairen" (158. or.).

¹³⁹ Harrigarri samarra gertatzen da, Frantziskotar Hirugarrendarren Erregela euskarazko lau itzulpenetan behintzat argitaratu izana XX. mendeko lehen 30 urteetan, Lehen eta Bigarren Ordenen Erregelak eta Konstituzioak, berriz, ia oraintxe arte euskaratu gabe egon diren bitartean, gorago esana geratu denez. Villasantek itzulpenari egindako sarreran ohartarazten gaituenez, "...San Frantziskori buruz euskeraz egin den literatura guztia edo gehiena Hirugarren Ordenaren aitzakiaz egin da" (22. or.). Villasantek berak ematen digu orrialde horietan XX. mendea baino lehenago ere argitaraturiko Hirugarrendarrentzako Erregela euskaratu eta bestelako euskarazko literatura espiritualaren berri. XX. mendean A. Jose Mari Azkue eta A. Antonio Ugarte saiatu ziren bereziki, Espainiako Gerra zibilaren aurreko urte haietan horrelako materialak euskaraz argitaratzen; 1919koa da Jose Antonio Ugartek paraturiko *Aita San Frantziskoren irugarrengeentzat Eleiz-kantak* liburuskaz ere (21 or.). Gainera horien liburu zenbaitek, argitalpen bat baino gehiago izan zuen, Hirugarrendarren artean horrelakoek zuten harrera onaren eta erabilera handiaren seinale.

¹⁴⁰ Jakin, Donostia, 1997, 106-111 or.

karia ere, 1921ean sortua, Adrian Lizarralderen zuzendaritzapean¹⁴¹.

Prentsako apostolutzari garrantzi berezia eman izan zion Kantabriako Frantziskotar Probintziak XX. mendearen ia hasieratik bertatik. Horren adierazgarri da sortu zuen hainbat aldizkari, eta irriti bidez, eta gero telebista bidez, eraman zuen –eta oraindik eramaten ari den– lana¹⁴².

Erdarazko aldizkarietan bi izan ziren nagusienak, Fraide frantziskotarrek Euskal Herrian argitaratu zituztenak: a) *Misiones Franciscanas*, lehen bi urtetan (1914-1915) *Apostolado Seráfico en China* izenekoa, beste hamar urtetan (1915-1926) *Apostolado Francis-*

cano izenez argitaratu zutena, eta ondoren, gaur arte, *Misiones Franciscanas* bihurtua¹⁴³; b) *San Antonio de Padua* (aspalditxotik SAP izenarekin ezaguna), eta oraindik hilero kaleratzen dena 1946an sortu zuten, *Lirio Antoniano* (Soria) eta *Bandera Antoniana* (Zarautz) eta *Ecos Franciscanos* (Zaragoza) bateraturik. *Misiones Franciscanas* bezala, Arantzazuko argitatzeletxeak argitaratu izan zuen hori ere, nahiz eta zuzendaria ez bizi izan beti Arantzazun.

Euskarazkoetan hauek izan ziren XX. mendean frantziskotarrek herritarrei (edota Hirugarrendarrei) begira argitaratu zituzten erlijiozko aldizkari nagusiak (*Jakin* kultura orokorreko bihurtu zen laster):

ERLIJIOZKO ALDIZKARI NAGUSIAK, HERRITARRENTZAT ARGITARATUTAKOAK

Titulua	Garaia	Hizkuntza
Irugarrengoan irakaslea ¹⁴⁴	1917-1936	Euskaraz
Arantzazu	1921 – gaur arte	Gaztelaniaz eta euskaraz
El Maestro de los Terciarios ¹⁴⁵	Tercera época, 1944-49	Hasieran gaztelaniaz gehiago; euskara gehituz, azken aldean gehiena euskaraz atera zuten.
Anaitasuna (Hirugarrendarrentzat) ¹⁴⁶	1950-1958 (69-179 zenb.)	1952rarte zerbait gaztelaniaz, ia dena euskaraz; urte horretako irailetik aurrera dena euskaraz.
Anaitasuna (bizkaierazkoa) ¹⁴⁷	1953-1984	Euskaraz
Goiz-Argi ¹⁴⁸	1958-1980	Euskaraz nagusienik
Yakin (Jakin)	1956-1989 (geroztik SA)	Euskaraz

¹⁴¹ Bitxia bada ere, Joan Mari Torrealdairen katalogoan, Aránzazu aldizkariari dagokionez hutsik dago gaiari buruzko eremutxo. Zalantzarik gabe, erlijiozkoen artean jarri behar dugu, nahiz eta hasieran eta geroagoko garaian ere kulturazko gaien inguruko orrialde asko bete. Aldizkariaren lehen zenbakiko aurkezpenean argi dago horren helburua: beste apostolutza-forma bat izan gura zuten.

¹⁴² Arantzazutik irriti eta telebistaren bidez egindako apostolutza- eta komunikazio-lanari buruz bada liburu honetan aparteko idazlana; ez dago horkoak errepikatzen aritu beharrik. Hala ere, ohar txikiren bat egin gura nuke, gure gaiari zuzenean dagokiona: Arantzazuko igandetako Meza nagusia Espainiako Gerra zibilaren aurretik eman izan zuten irratiz, gaitxoentzako batez ere. Gerra ondoko urteetan, Meza latinez zenean, eta sermoia euskaraz, debekatuta egon zen euskarazko sermoia transmititzea, eta horren ordez, bestelako irakurketaren bat edo egin behar izaten zuten gaztelaniaz “irratiko fraideak”. Gainerantzean ezaguna da irriti nahiz telebistaren bidez Arantzazutik transmititu ohi zituzten elizkizunak eta bestelakoak, ia denak, euskaraz izan zirela. Segura irratia bidezko emanaldiak gehienbat euskaraz izaten ziren; Euskadi Irratiaren bidezko transmisioak (igandeko Meza eta bestelakoak) denak euskaraz, jakina.

¹⁴³ Aldizkari hori ia erabat gaztelaniaz argitaratu izan zuten, 1916an eta 1917an Antonio Arrutik eskainitako euskal poesiarren batzuk kenduta. Era berean Jose Mari Azkuek itzulitako San Frantzisko Asiskoaren *Loratzuak* liburua argitaratu zuten bertan kapituluz kapitulu. Bitartean, helburu beretsuz sorturiko beste aldizkari bat izan zen Gipuzkoan, *Nuestro Misionero/Gure Mixiolaria* (1924-1929), euskaraz eta gaztelaniaz argitaratu zutena. Aitzol eta Manuel Lekuona izan ziren horren eragileetako bi.

¹⁴⁴ Ik. RUIZ DE GAUNA, Adolfo, *Catálogo de publicaciones periódicas vascas de los siglos XIX y XX*, Eusko Jaurlaritza, 1991, 247. or. Lau horrialdeko aldizkaritxo zen. Horren lehenengo zenbakiko aurkezpenean zera zioten, besteak beste: “Eta izan dedin irakasle ona, argia, zuzena, langillea ta adoretsua, Aita San Frantzisko eta Arantzazuko Ama Mariaren ardura-pean jartzen degu. Berak bedeinka dezaten, beti argi ta lagun egin deioten, bien egintzak, mirariak, lan gogoragarri guztiak euskaldunai erakusteko asmoa du IRUGARRENGOEN IRAKASLEAK” (2. or.). Urte bazuk lehenxeago, 1913an, Kaputxinoak hasiak ziren Iruñan antzeko aldizkari bat argitaratzen, *Irugarrengo Frantzisko'tarra* izenekoa (ik. ibid.).

¹⁴⁵ 1948-54 urteetan beste aldizkaritxo bat argitaratu zuten *Verbum Crucis* izenekoa (Boletín trimestral para los reverendos Directores de la V.O.T.). 14 zenbaki argitaratu zituzten, denak gaztelania hutsez. *El Maestro de los Terciarios* aldizkariaren 1. eta 2. garaiei dagokiena badirudi *Irugarrengoan irakaslia* izan zela, gero erdarazko titulua hartu zuena.

¹⁴⁶ *El maestro de los Terciarios* bitan banatu zuten: euskarazkoa, batetik, eta gaztelaniazkoa, bestetik, *Franciscanismo* izenarekin (1951-63 urteetan irau zuena). Azken hau sortzean *Anaitasuna* erabat euskarara aldatu zen. 7.000 ale zabaltzen omen zituen hilero (ik. AGIRRETXE, Eujenio, *Euskal Frantziskotarren arteko arazoak* hitzaldia, gorago aipatua, 27. or.), eta 1953an bizkaierazko *Anaitasuna* sortu zuten.

¹⁴⁷ Hasieran Hirugarrendarrentzat sortua, gero informazio orokorrekoa izan zen. 1960an ez zen kaleratzen nonbait, Jose Agustín Elustondok adierazten duenez: Ik. “Nuestras publicaciones vascas. Estado de ellas, sus defectos y mejoras”, in:

1960. urtean Probintziak argitaratzen zuen prentsari begiratu, euskarak nagusitasun nabarmena zuen, Jose Agustin Elustondok Kongresu hartan agertutakoaren arabera: *Yakin* (erabat euskaraz), *Aránzazu* (1/3 euskaraz), *Goiz-Argi* (2/3 euskaraz), *Anaitasuna* (erabat euskaraz), *Anaitasuna* (bizkaierazkoa, erabat euskaraz), *Arantzazu'ko Amaren Egutegia* (dena euskaraz), *PPC* (euskaraz)¹⁴⁹. Erabat gaztelaniaz argitaratzen zituen orduan Arantzazu editorialak *Misiones Franciscanas* eta *San Antonio de Padua*.

Hemen bereziki *Arantzazu* aldizkaria –urte askotan *Aránzazu* izendatua, 1987ko urritik aurrera *Arantzazu*– aztertu dugu astiroago. Horrek zabaldu zuen neurri handi batez Euskal Herrian Arantzazuren irudia XX. mendean. 1921ean sortu zuen Fran-

tziskotar Probintziak, Arantzazuko Santutegia-ren eta Andre Mariaren jaiaren komunikabidetzat edo¹⁵⁰.

Hasieratik eta gaur arte elebiduna izan da *Arantzazu* –Espainiako Gerra zibilaren ondoko, 1938-1945 tarteko urteak salbu–¹⁵¹. Sarreran XX. mendea lau alditan banatu dugu, urte giltzarriren batzuk nabarmenduz; eskema hura erabiliz, egokia izango da aldi bakoitza burutzean aldizkariak zerabilen euskararen proportzioa zehaztea, horretarako bereziki egindako azterketak erakutsi digunez:

EUSKARAREN ERABILERA ARAN(T)ZAZU ALDIZKARIAN

1936	% 11
1960 ¹⁵²	% 23
1976	% 30
2000	% 30

Cantabria Franciscana 16 (1961) 283-285 or. Kongresuaren 5. erabakia horixe buruzkoa izan zen, hain zuzen ere: “Bizkaiko ‘Anaitasuna’ benetako zuzendari gabe dagoan ezker, lenbailen erremedioa jarri dezaioleta eskatzen zaie gure nagusiei, ustekabean hori ilda gelditu ez gaitezen” (316. or.). 1960ko urteen erdialdetik aurrera edo, gero eta gehiago, informazio orokorreko aldizkaria izatera jo zuen, urte batzuetan fraideen zuzendaritzapean, eta 1977tik aurrera sekularren eskuetan. Dena dela, aldizkari horrek, urte askotan Euskal Herriko Frantziskotarren eskuetan egonik ere, ez zuen Arantzazurekin zuzenean lotura berezirik izan.

¹⁴⁸ Jose Garateren ekimenez batez ere, *Aránzazu* aldizkariaren eranskintzat sortu zuten, baserritarrei zuzendua bereziki, eta gero aldizkari autonomo bihurtu zen. 1975etik aurrera behintzat informazio eta iritzi orokorreko aldizkari bilakatu zen, gehienbat sekularrek eginga, nahiz eta zuzendaritza fraideen eskuetan egon, hil zen arte (1980). Azken urteetako zuzendaria Jose Agustin Elustondo izan zen. Azken aldian gaztelaniazko idazlanen bat ere sartu ohi zuen batzutan. Hemen gorripatu beharra dago Jose Antonio Garateren ekimena euskarazko prentsa berria sortzen, bultzatzen eta gidatzen, bere Tolosako komentutik: *El Maestro de Terciarios* (1944-49), *Arantzazu Amaren Egutegia* (1947an berak sortua eta urtetan berak zuzendua), *Anaitasuna* (gipuzkerazkoa, berak zuzendua 1950-55), *Goiz-Argi* (berak sortua eta urtetan berak zuzendua). Ik. “JAKINen historiaurrea: abertzaletasuna eta euskara”, in: *Jakin*, 21 (1981), 29. or.

¹⁴⁹ Ik. Jose Agustin Elustondoren hitzaldia, goian aipatua. Bertan ematen ditu datuak ere, urte hartan aldizkari bakoitzeko zenbat ale ateratzen zuten jakiteko. Horretan esaten zuenez, *Goiz-Argi* aldizkarian hirutik bateko (1/3) espazioa zuen euskarak orduan; gehiagorik ere bazuela esan daiteke.

¹⁵⁰ Gaztelania oso landu eta barroko samarrean daude adierazita lehen zenbakian aldizkariaren arrazoiak eta helburuak. “Planta de la tierra, hija de la piedad vasca, “ARANZAZU” al presentarse sencilla y medrosa, pero celosa y apasionada, quiere ser el lazo que una más estrechamente las almas con su Madre Virgen, el cable místico que enlace el monte con el valle y transporte las súplicas y los dolores convertidos en oro acendrado de celestiales bendiciones” (2. or.). Adrian Lizarralde izan zen lehen bi urteetan aldizkariaren zuzendaria. Ezaguna da fraide horrek izan zuela eraginik handienetakoa, XX. mendean, Arantzazuk –eta bertako hainbat fraidek– bere baitan eta Euskal Herriari begira izan zuten irudi eta “misio” erlijiozkoa eta kulturala lantzen eta zabaltzen, batez ere bere *Historia de la Virgen y del Santuario de Aránzazu* liburuaren bidez (bera hil ondoren argitaratua, 1950). Horren argitaratzaileak autorearen bizitzaren, lanaren eta pentsaeraren berri ematen digu, “El Padre Lizarralde. Notas biográficas” izeneko sarreran. Hark Arantzazuri buruz –eta uste izatekoa denez, *Aránzazu* aldizkariari buruz– zuen pentsaera agertuz, honela dio: “En la historia religiosa del país, la Virgen de Aránzazu y su Santuario constituyen el centro irradiador de las expansiones mariológicas de nuestro Pueblo” (XVI. or.); eta orrialde batzuk aurrerago: “Aránzazu era para él la síntesis de todas sus aspiraciones, el punto en el que venían a converger todas las realizaciones fragmentarias de su ideal, la metrópoli religiosa y cultural del país vasco” (XXII. or.). Ez dago zalantzarik Arantzazuren euskal inkulturazioari dagokionez, horren alderdi funtsezkoa dela, Komentuak, Santutegiak eta bertako fraideek beren eta Euskal Herriaren (euskal kulturaren, euskararen) arteko harremanaz eta elkarreraginaz landu dituzten irudi- eta sinbolo-multzoa eta pentsaera... (Baina horretaz ere bada bestelako idazlanik liburu honetan, Joxe Azurmendik emana, eta ez du konturik hori sakontzen hasteak hemen). Dena dela, Lizarralde Zaldibiako semeak bere idazlan guztiak gaztelaniaz idatzi zituen, artikulatu txikiren bat eta honako liburuska hau kenduta: *Legazpiko gurutze deunaren edesti ta bederatziturren laburra* (Unión gráfica, Tolosa, 1931, 32 or.). Lizarralderen biografia laburra aurki daiteke, baita ere, *Aránzazu* aldizkarian (1935, abuztua, 244-246 or.).

¹⁵¹ Aldizkariari buruz hitz egitean, honela dio Bernardo Aperribayk, “*Aránzazu* rinde culto a la milenaria lengua...” (“Nuestra Prensa” in: *Homenaje...*, 326. or.). Ez zekien artean handik hiru urtera debekatu egingo zutela bertan euskara erabiltzea, eta ixilunearen tunelean sartu beharko zuela euskarak zazpi urtez.

¹⁵² Jose Agustin Elustondoren lekukotzari jaramon eginez gero, ordurako %30eko espazioa euskaraz betetzeko irizpidea hartuta zegoen (ik. aipaturiko “Nuestras publicaciones vascas...” hitzaldia, urte hartako Kongresuan emana, 283-285 or.); hala ere, urte horretako ale guztiak aztertu eta kalkuluak atera ondoren, % 23 inguru bakarrik zela dirudi. Hitzaldi hartan aldiz

Izandako gorabehera guztien artean euskararen lekua eta erabilera zabalduz joan zen aldizkariaren 70 urteko historia luzean. Apostu eta jauzi aski garrantzizkoa 1930ekoak izan zen, aurreko urteetako euskararen leku eskasa gainditzeko edo, *Euskel Atala* izeneko saila sortu zutenean¹⁵³.

Sail hori desagertzean, horrekin batera beste orrialdeetatik ere erabat desagertu zen euskara 1938ko martxoan, gaztelaniaz idatzitako azterketa filosofiko, linguistiko edo etnologikoko artikuluren bat edo bestean ager zitekeen euskarazko lerroren bat edo beste, edota bertsoen bat, kenduta¹⁵⁴. 1943ko lehen zenbakiak atzeko azalean Arantzazuko kanta zaharretako baten zatia eman zuen eus-

karaz, baita apirilekoan ere. Iraileko zenbakiak bi bertso berri, txikiak, aldizkariaren barruan eman zituen; horrela zirrikituren bat irekitzen hasi guran nonbait euskararentzat, baina berriro debekua etorri zen itxuraz...¹⁵⁵. 1945eko otsaileko zenbakian ireki zuen atzera aldizkariak bere *Euskel Atala*, horretarako beharrezko baimenak lortu ondoren; 1945eko otsailean iritsi zen hori¹⁵⁶.

Aránzazu aldizkariarekin batera, eta horixe argitaratzeko zuzenean, eratu zuten Arantzazuko inprimategia ere¹⁵⁷. Geroago etorriko zen Arantzazuko argitaletxea: Editorial Franciscana Aránzazu (EFA), berriki "Arantzazu. Edizio Frantzikotarrak" bihurtua.

kariaren bi edizio aparteko egitea proposatu zuen Elustondok: bata erabat gaztelaniaz eta bestea euskaraz eta gaztelaniaz, non hirutik biko espazioa, 2/3, euskaraz izango baitzen, orduko 1/3koaren orde (ik. 285. or.). Era berean, 1954 eta 1956 eta 1958ko urteetan %19 inguruko orrialdeak eman zituen aldizkariak euskaraz.

¹⁵³ Hasierako 10 urteetan euskararen lekua ez zen handia eta gainera irizpide finkorik gabekoa izan zen, kopuruari zego-kionez (1921ean % 8 inguru, 1922an %14 inguru, eta 1928an % 5,5 inguru). Lehen urteetan prosazko eta poesiazko eskal testuak tartekatu bazituen ere aldizkariak, gero poesia izan ohi zen euskarazko testu gehien-gehiena (1929. urte osoan, hilez hil, Zubigar-en (Garbizuren) poesia bana argitaratu zuen, hilabete bakoitzari eskainia. Euskararen leku murriz eta mugatu horri aurre egiteko edo, eta erabilera duinagoa eman nahian itxuraz, hasi zuen aldizkariak *Euskel atala* (bizpahiru orrialdekoa), 1930eko lehen zenbakian: A. Gatesbi (Basilio Gerraren) ardurapean lehen urteetan, eta Aritzondo (Ignazio Omaetxebarriaren ardurapean 1934tik, 162. zenbakitik, aurrera). A. Gatesbik sailaren aurkezpenean zioenez, irakurlearen batzuk euskara aldizkaritik kentzeko eskatzen omen zuten, esanez edo, "eskoletan erderaz erakusten dela, eta naikoa euskera egiten dela gure baserrietan"; besteren batzuk, ordea, euskarari leku handiagoa ematea eskatzen omen zuten, erdaraz ez omen zekitelako. Eskabideak eta arrazoiak benetakoak izan ala ez, hor dago aldizkariaren arrazoikeraren lekukotza behintzat.

¹⁵⁴ 1941eko eta 1942ko aldizkariak oso murrizak izan ziren, paperaren eskasiagatik, besteak beste: zenbakiak ezezik, zenbakien orrialdeak ere murriztuta datoz -80 eta 128 orrialde urteko osoak, urrenez urren, erabat gaztelaniaz, hori bai-.

¹⁵⁵ 1908an Buenos Airesen Pedro M. Imazek egindako bertsoak ziren. Dirudienez, ausardi handitxo (!) izan zen horiek argitaratzea.

¹⁵⁶ Hil horretako zenbakian Aritzondo -I. Omaetxebarria bera zen orduan aldizkariaren zuzendaria- hasi zen *Euskel Atala* sailarekin; baina ez zuen luzaroan iraun, seguruenik Omaetxebarriak zuzendaritza eta aldizkaria bera utzi egin behar izan zituelako -1940-45 bitartean izan zen bera aldizkariaren zuzendari-. Jose Antonio Urkiola zen zuzendaria euskara baztertzerara behartu zutenean -lehenago ere izana zen (1925-31); ofizialki 1937-1940 bitartean izan zen Urkiola aldizkariaren zuzendaria bigarren aldirian, Bernardo Aperribayren ondoren (1932-36); baina badirudi 1936aren udazkenetik aurrera Urkiolak hartu zuela hori bere esku, ezezagunak zaizkigun arrazoiengatik, eta berak argitaratu zuela 1936ko azken zenbakia (abuztutik abendurako : 8-12 zenbakiak batean).

Julian Alustiza Arantzazuko fraidearen *Izotz* izeneko poesia argitaratuz egin zion agur euskarari *Aránzazu* aldizkariak.

Izotz

Mendi egala izotzez,
Bele-egara gaiñez...
An, baztarren etxe zar bat
uts-utsik, eriotzez.
Atea zear paretan
untza loratan, parrez...
parea zarrak "dar", "dar", "dar"
erori bildurrez.
Leio ausitik barrura
sukalde illun-beltza;

laratz beltzean amelaun
bilintzi-balantza.
Aurki eguzki jakitze:
kanon zorion-argara...
Etxe barruan ontzaren
egaa baldarra.
Mendi egaletan laister
degu izotza urturik;
etxe xar ontan berriro
piztuko ez ote surik...?

(*Aránzazu*, XVIII (1938) 82. or.)

1945eko lehen zenbakian osterara hasi nahi zuten nonbait *Euskel Atala*, baina baimenik iristen ez. Otsailerako iritsi zitzairen (ik. Aritzondo, "Gure animak argitzeko argia", in: *Aránzazu*, XXV (otsaila 1945) 55. or.). Sailari ekitean Ignazio Omaetxebarria "Aritzondok" berriro gogora ekarri gura izan zuen zazpi urte lehenago argitaraturiko poesia hura, eta bere iruzkin eta guzti eman zuen berriro aldizkarian (ik. "Errekaldean izotza", in: *Aránzazu*, XXV, (martxo 1945) 91-92 or.). Guztiz sinbolikoak eta adierazgarriak dirudite poesiaren tituluak eta gaiak.

¹⁵⁷ Arantzazuko Argitaletxeak eta garai batean Arantzazuko inprimategian atera arren, ez ziren hain loturik egon Arantzazuko *Misiones Franciscanas* eta *San Antonio* (SAP) aldizkariak. Aurrenekoak zerbait euskaraz argitaratu izan zuen garai batean. *San Antonio*, berriz, beti izan zen erabat gaztelaniazkoa.

3. ARANTZAZUREN ZERBITZU LITURGIKO-PASTORALA

Arantzazuko liturgiaren euskarazko inkulturazioa aztertzean, bi aldi handi bereizi behar dira XX. mendean: Vatikanoko II. Kontzilioaren aurrekoa (1965 artekoa, urte horretako abenduan amaitu baitzen Kontzilioa), eta Kontzilioaren ondokoa. Lehenengo aldi latina zen nagusi liturgian, batez ere Meza eta Orduen Liturgian; bigarren aldi herri-hizkuntzak erabiltzeko aukera ireki zen, baita euskara erabiltzeko ere. Dena dela, zerbitzu liturgiko-pastoralak esatean, Santutegian herriarentzat (erromesentzat eta bestelakoentzat) Arantzazuko fraideek egin izan zituzten elizkizun-modu guztiak hartzen ditugu hemen kontuan.

Bi aldetatik begiratuta, esan daiteke, hasteko, nagusienik Euskal Herriko Santutegi euskalduna izan zela Arantzazu XX. mendean, eta euskara izan zela bertako zerbitzu liturgiko-pastoralean hizkuntza erabiliena, latinaren nagusitasuna salbu, jakina. Dena dela, baieztapen horrek zehaztapenak eskatzen ditu, egiaztatuko baldin bada; eta horretarako igande eta jaietako sermoiak, elizkizunetako kantuak, eta Aste Santuko eta Bederatziurrenetako programazioak aztertuko ditugu bereziki, bestelako elizkizunak eta ekitaldi liturgikoak (mezak, otoitzaldiak, etab.) ahaztu gabe. Garbi dago, bestalde, Arantzazun ere Meza izan zela zerbitzu liturgiko nagusi-nagusiena; Orduen Liturgiak leku txikia eduki zuen herriari begira, *Benedicta* kenduz gero (eta azken urteotan jai-bezperetako Bezperak)¹⁵⁸.

Erromesak nongoak eta nolakoak –euskaldunak ala erdaldunak–, fraideek egokitu beharra zeukaten, jakina, hizkuntzaren erabileraren¹⁵⁹. Alde horretatik jendeak baldintzatzen zuen zein hizkuntza erabili; baina baziren beste eskaintza liturgiko-pastoralak, erromes edo bestelako fededun-talde jakinik ezean,

fraideek beren aldetik “eskaini” izan zituztenak, hizkuntzaren erabilera eta guzti eurak erabakiz, horietara hurbilduko zen jende-mota neurri batez behintzat baldintzatuz: Horrelakoa izan zen batez ere Aste Santuaren ospaketa eta neurri batez Arantzazuko Andre Mariaren bederatziurrena eta jaiak.

Ospakizun horiek garrantzi apartekoa izan zuten XX. mendeko Arantzazuren bizitzan eta zerbitzu liturgiko-pastoralean: Urteko “aldi sendoak” izan ziren horiek, nolabait esateko, Arantzazuko bizitza espiritual eta pastoralean¹⁶⁰. Horregatik programa bereziak argitaratu izan zituzten urte askotan, egun horietako elizkizunen berri emateko eta fededunak espiritualki girotzeko¹⁶¹.

3.1. KONTZILIOAREN AURRETIK(1900-1963)

Kontzilio aurreko liturgiari buruz ez dago kontatzeorik asko, inkulturazio linguistikoari dagokigunez eta igandetako eta jaiegunetakoari begira, modu negatiboan ez bada: hau da latinak “kentzen” zuela herrien hizkuntzei lekua, eta beraz, euskarari ere bai. Meza izanik, zerbitzu liturgiko nagusi-nagusia, hori latinez esaten edo kantatzen zuten beti: Latinezko meza polifoniko arranditsuak sortzeko aukera eduki zuten konpositore handiek, baina ez hainbeste euskarazko testu eta kantak sortu eta erabiltzeko. Hala ere, bi elementu zeuden herri-hizkuntzan egin zitezkeenak: Mezari berari ez zegozkion, baina mezatan ere abesten zituzten eliz kantak, eta sermoia.

Arantzazuko koruak eliz kanta asko abesten zuen latinez, meza barruan edo bestelako elizkizunetan, horien programetan, batez ere Aste Santukoetan, ikus daitekeenez. Uste izatekoa da, euskarazko eliz kanta herritarrek ere abesten zituela herriak, jaunartzekoan eta, parroketan egiten zuten bezala, nahiz eta horien berririk ez den ageri programetan, horietan koruak kantatzekoak baitatoz bereziki.

¹⁵⁸ Ez dirudi hemen aintzakotzat hartzekoak direnik Kontzilio aurretik Arantzazun fraideek latinez eta koruan kantatzen zituzten Aste Santuko *Officium Tenebrarum* izeneko elizkizun luze haiek, nahiz eta haietan fededunen batzuk parte hartu elizatik, entzule gisa.

¹⁵⁹ Horrek berezikiago balio izan zuen, jakina, ezkontza-sakramentuaren zerbitzuari zegokionez; ezkongai ugari joan izan zen Arantzazura ezkontzera; eta hizkuntzari zegokionez, ezkongaiak eskubidea izan zuten elizkizuneko hizkuntza aukeratzeko.

¹⁶⁰ Adrian Lizarralde hitz oparoez kontatzen digu 1918ko Bederatziurrena, Andre Maria Gizpuzkoako zaindari izendatu zuten eta Eusko Ikaskuntzak Oñatin aurreko egunetan I. Kongresua egin zuen urtekoa (ik. *Historia de la Virgen...*, 496. eta ondorengo orrialdeak). Peregrinazio bereziak antolatu ohi zituzten gainera Bederatziurrenako egunetan, nahiz eta lane-gunak izan. Baina antolaturiko erromes-taldeen gain, bestelako jende ugari parte hartu ohi zuen, egunero etxetik joan-etorria eginez, nahiz Bederatziurrenako egunetan Arantzazun bertan ostatua hartuz.

¹⁶¹ Arantzazuko Liburutegian aurki daiteke Aste Santuko hainbat urtetako programa, 1937tik hasita. Bederatziurrenakoak, berriz, 1921etik hasita. Gainera sarritan Arantzazuko aldizkariak ere programa horiek argitaratu izan zituen. Garai batean bereziki elizkizunen eta kantatzeko abestien zerrenda izaten ziren gehiengat horiek, ohar eta testu gehigarri txikiren bantzarekin. Azken urteotan, 1987tik hona gida espiritual modukoak dira Bederatziurrenako programak, I. Beristainek landuak, non, urte osoko pastoraltzan lantzen ari diren gaia ardatz moduan harturik, egun bakoitzeko elizkizun eta mezu espiritualaren azalpenak ematen baititu.

Leku eta garrantzi berezia izan zuen, orde, Arantzazun Andre Mariaren bertako kantutegiak; horiek gehien-gehienbat euskaraz egin izan zituzten, batzutan erromes-taldea guztiz euskaraduna izan ez arren, edo erdalduna izan arren ere bai –kantuak ba du balio sinbolikorik, bertan esaten diren hitzez gain; zer esanik ez Arantzazuren “himno” tradizional bihurtu diren kantuek–. “Arantzazuko” (bertako gorazarre berezi hori) eta “Agur, agur, agur Maria”, M. Letamendia jesuitak doinuztatuak, mendearen hasieratik agertzen dira Bederatziurreneko programetan, bestelako hainbat pieza latinezko eta polifonikoren artean, baina XIX. mendetik zetozen horiek¹⁶². Geroago Ignazio Aberasturi frantziskotarrak gaztelaniara itzuli ere egin zituen horiek, baina oro har ezezagunak izan dira itzulpenok Arantzazu-zalearentzat. Esan daiteke esan, bi kanta horiexek eman ziotela Arantzazuren XX. mendeari, eta nolabait esateko, horren kutsu euskaldunari ere bai, batasun modukoa, bestelako “piezak” –liturgikoak, musikalak, instituzionalak, etab.– aldatuz joan ziren bitartean, horiexek iraun baitzuten tinko mendearen hasieratik amaieraraino¹⁶³.

XIX. mendearen azken aldiko peregrinazio handi haien bidezko Arantzazuko jaiaren suspe-

rraldi indartsu hura aipaturiko abesti horiekin nolabait iragarri bazuten, beste loraldi garrantzitsua Arantzazuren historian XX. mendearen erdi aldera gertatu zen, 1950. urtearen inguruan¹⁶⁴. Loraldi hori ere loturik dago Arantzazuko euskarazko kanta berrien sorkuntzari, batez ere Salbatore Mitxelenaren eskutik. 1952an argitaratu zuen lehen aldiz horrek *Ogei kanta Arantzazuko*, orduetik hona Arantzazuko elizkizun asko eta bertako bizitza une gogoangarri ugari euskarazko kantuz bete dituen, kanta horietako hainbat Arantzazuko espiritualitatearen barnean eta tradizioaren gorputzean sartu baitira, 1881eko haiekin bat eginez. Urte batzuk lehenago gogoz hartu zuen jendeak eta indarrez sartu zen Arantzazuko euskarazko kantutegian “Arantzazu aldean” abestia –Ignazio Omaetxebarriaren hitzak, herri melodiari egokituak, eta 1942an Leonardo Zelaia musikariaren armonizazioa–¹⁶⁵. Herriak kantatzen dituen abestiak adierazgarriak baldin badira horren kultura-mota, gure honetan erlijiozko kultura, ezagutzeko –eta neurri batez hala dira–, esan behar genuke, Arantzazuk eman ziola, eman, XX. mendean euskal inkulturazio-kutsu berezia bertako erlijiotasunari, latin tradizionalaren indar eta guzti¹⁶⁶. Hala ere, adierazleetakoa bat besterik ez dira kantuak...

¹⁶² Bi kanta horiek 1881etik hona abestu izan dituzte Arantzazun. Adrian Lizarralde, *Historia de la Virgen y del Santuario de Arantzazu* liburuan, 418. orrialdean, esaten digunez, urte hartan Elizbarrutiak berak antolatutako Arantzazurako erromesaldiei begira sortu zituzten bi abestiok, eta *Ama Birgina Arantzazukoaren condaira zortziko andietan eta aurtengo erromeriarako itz neurtu batzuek* izeneko liburuan argitaratu zituzten. Liburuska bera funtsean Felipe Arrese Beitiak idatzi zuen; “Agur, agur” poesia ere autore berak idatzi da, “Arantzazuko”, berriz, Ignazio Arana jesuitak. “...puesto en canto por M. Letamendia, han llegado a adquirir grandísima popularidad en el país”, dio Lizarralde.

1921etik hasita kontsulta daitezke Arantzazuko Liburutegian urte askotako programak; beste urte batzuetakoak Arantzazu aldizkarian ere aurkitu ahal dira, abuztuko zenbakian (1928, 1935, 1939). 1921eko programan “Arantzazuko” abestia ageri da dagoeneko, baita ondokoetan ere. 1946ko programak ohar bat dakar azkenean: “Con el himno ‘Arantzazuko’ terminarán todos los días los cultos vespertinos. Los cultos de la mañana terminarán con el himno ‘Agur, agur...’ a coro y solo alternando con ‘Arantzazu-aldean...’ a coro y solo, armonización del R. P. L. Celaya, o.f.m.” (Programak ekarri dakar azken kanta honen testu osoa, azken orrialdean). Berdintu dio 1950eko programak ere. Uste izatekoa da, ohar hori baliozkoa zela beste urteetako programetan ere, nahiz eta ez egon idatzita.

¹⁶³ 1927an argitaratu zuten titulurik gabeko liburuska, Arantzazuri buruzko sarrera historiko-apologetiko eta guzti. Bertan jaso zituzten mende osoan Arantzazuren nolabaiteko ezaugarri eta bereizgarri izan ziren hiru abestien gaztelaniazko itzulpenak: “A Arantzazu venimos” (...tik gator, *gaur Arantzazura*), “Salve Maria del Santo Espino” (*Arantzazuko Ama Birgina*), “Adios, adios, Virgen querida” (*Agur, agur, agur Maria*).

¹⁶⁴ Urte gogoangarria da hori Arantzazuren historian. Horren sinbolo eta eragile dira, basilika berria eraikitzen hasteaz gain, Adrian Lizarralderen *Historia de la Virgen y del Santuario de Arantzazu* (1950), eta Salbatore Mitxelenaren *Arantzazu. Euskal-Sinesmenaren poema* (1949) eta *Ama-emeak Arantzazuko kondairan* (1951).

¹⁶⁵ 1935etik aurrera behintzat abesten zuten hori Arantzazun. Omaetxebarriak berak kontatzen digu zer nolako zirrara sentitu zuen urte hartako Bederatziurrenean korutik hori kantatzen ari zirela, fededunak Andre Mariaren erlikiari mun ematera aurreratzen ziren bitartean (ik. “Bederatziurrenaren oiartzunak. Arantzazutik txilin bat” in: *Arantzazu*, XV (1935) 271-273 or.). Autoreak berak egindako abestiaren interpretazio espiritualaren balioa du idazlanak. Ordorika inprimategiak argitaratu zuten Zelaiaen obra, Bilbon. Arestian aipaturiko artikuluan dioenez, herri-doinua Azkuek jaso zuen.

1954koa da “Arantzazuko Amaren Pozjarioak” (Nemesio Etxanizen poemak), basilika berria inauguratu zuten urtean eta ondokoetan oihartzuna ozenak zabaldu zituen Arantzazuko elizkizunetan. Geroago ukituko dugu berriro eta berezikiago, XX. mendean, eta batez ere azkeneko 35 urteetan, Arantzazun eta bertako fraideek egin zuten lana eta eman zuten fruitua euskarazko eliz kanta berriak sortzen.

¹⁶⁶ 1934ean Euskal Herriko “Integristek” erromesaldia antolatu zuten Arantzazura, uztailearen 20an. Ekitaldiaren programa oso-osorik erdaraz dago idatzita; erromesek Andre Mariari egitekoa zuten sagarapenaren formula ere gaztelaniaz bakarrik.

Besterik gertatu zen, gertatu ere, *Benedicta* kantuzko elizkizunarekin. Orduen liturgian dagoen otoitz arrunta izanik, Andre Mariaren Ofizio txikia, alegia, guztiz bere-berea izan du Arantzazuk *Benedicta* elizkizun dotorea, tradizio luzea duena. Adrian Lizarralde XVII. mendearen aurretik ipintzen du tradizio horren hasiera; gutxienez, XVI. mendearen hirugarren herenean¹⁶⁷. Eta badirudi tradizio horri eutsi ziola Arantzazuk XX. menderate eta XX. mendean, ia azkenerate. 1918ko bederatzurren, Arantzazuko Andre Maria Gipuzkoako zaindaria aldarrikatu zutenekoa, urte horretan irailaren 6an hasi zuten, “cantando una solemne *Benedicta*”, Lizarralde dioenez¹⁶⁸. XX. mendeko Bederatzurrenetako arratsalde guztietako elizkizun apartekotzat *Benedicta* abestua ageri da programetan¹⁶⁹. Badirudi XX. mende osoan ez bada, ia osoan, larunbatero abestu izan zutela Arantzazun *Benedikta*, baita igande eta jaiegun askotan ere.

Erromes-talde guztiei elizkizun berezi hori eskaini izan zien Arantzazuk mendetan –latinez!–. Horren aurretik errezatzen zuten errosarioa, berriz, euskaraz (ala gaztelaniaz, taldea erdalduna izatera). Izan ere, 1970arte latinez abestu izan zuten osorik *Benedicta*. Tradizioaren indarra? Ala otoitz liturgikotzat hartzen zutelako ote? Urte horretan hasi ziren herri-hizkuntzan abesten. Urte berekoa da *Beideinkatua zu, Maria* izeneko liburuska, gaztelaniaz eta euskaraz Arantzazuko inprimategian inprimatua. 1998an larunbateroko Benedikta utzi eta Igandeko I Bezperak kantatzera aldatu zen Arantzazuko Komunitatea; Andre Mariaren Bederatzurreneko egunetarako utzi zuten Benedikta, euskaraz kantatzeko¹⁷⁰.

Igandetako sermoiak, batez ere Meza nagusi-koak, euskaraz egin izan zituzten oro har Arantzazun XX. mendean (gaztelaniaz, erromes-taldea erdalduna izatera); Meza latinez zenean ere bai. Ez dirudi Espainiako Gerra zibilaren ondoko debeku-urteetan ere eten zutenik jokabide hori –Arantzazuko Andre Mariaren egunean salbu–, euskarazko sermoia irratiz ematea debekatu baldin bazuten ere, Font i Andreu apezpikuak gaixoentzako euskarazko sermoia ere emateko baimena lortu zuen arte¹⁷¹.

Arantzazuko Aste Santuko elizkizun bereziak eta Andre Mariaren Bederatzurrenak aipatu behar ditugu hemen. 1937-60 bitartekoetan ikusitako Aste santuko programak erabat daude erdaraz idatzita; koruak abesteko kanten tituluak ia erabat latinez datoz, hala abesten zituztelako. herriak kanta zitzakeen eliz-kanten berririk ez dute ematen programek; ez eta sermoiak zein hizkuntzatan izango ziren ere; uste izatekoa da, euskarak leku garrantzizkoa edukiko zuela horietan. Ostiral Santuko Guruzpidearen tradizioa aspalditikoa da Arantzazun, sarritan prediku eta guzti: euskaraz eta gaztelaniaz egin izan zuten hori. 1960ko programak latinezko elizkizunetan azalpenak edo monizioak herri-hizkuntzan egingo zituztela iragarri zuten; euskaraz eta gaztelaniaz izaten ziren horiek¹⁷².

Zerbait harrigarriagoa gertatzen zen Arantzazuko Andre Mariaren Bederatzurreneko programekin. 1921tik 1956arteko hainbat urtetako programak ikusita, denak erabat gaztelaniaz idatzita daude, nahiz eta egun horietako peregrinazioak herri euskaldunetakoak izan, eta bertara zihoan bestelako jenderik gehiena ere bai¹⁷³. Mezak, latinezko meza polifonikoak, kantatzen zituzten; berdin Benediktak; bestelako kantuetan, berriz, Aste santuan

baina denek kantatzeko abestien hitzak euskaraz dakartza osorik:” Euskal Herritik gatzoz”, “Arantzazuko Ama Birjina”, “Agur, agur, agur Maria”. Salbearen hitzak latinez daude idatzita.

¹⁶⁷ Ik. *Arantzazu...* aipaturiko liburua, 225 eta ondorengo orrialdeak.; baita 335. or. ere.

¹⁶⁸ Ibid. 501 or.

¹⁶⁹ Arantzazu ezagutu zuten musikari konpositoreen sormenari gai apartekoa eskaini izandio *Benedicta*-k. Bederatzurreneko egun guztietarako zeuden *Benedicta* polifoniko ezberdinak, autore banak konposatuak.

¹⁷⁰ 1998ko otsailaren 16ko bileran hartu zuten erabaki hori Kapitulu komentualak, batzorde bereziak egindako proposamenak ontzat emanez. Segurako irratiz, berriz, larunbat arratsaldeko elizkizuna eskainiz jarraitzea erabaki zuten, Benediktaren zatiren batzuk ere sartuz tartean. Urtebete geroago, larunbat arratsaldeko Bezperak (euskaraz) ematera aldatu ziren Segura irratian.

¹⁷¹ Debeku-aldian beste irakurketaren bat edo egin ohi zuten irratiko fraide monitore edo ohar-egileak, gaztelaniaz, sermoiaren tartean (ik. “Crónica de Arantzazu, in *Cantabria Franciscana*, 7. zenb., 1949, 67. or.). Handik 7 urtera J. M. Lojendio atseginez entzuten omen zuten irratiz Arantzazuko euskarazko sermoia (ik. *Euskera*, 1956, 254. or.).

¹⁷² 1960. urteko programa hori ere erabat gaztelaniaz dago idatzita, Ostiral Santuko iluntzean egingo zuten Aita Iratzederren Pasionea antzerkia iragartzen zuten oharra kenduta, euskaraz eta gaztelaniaz baitator hori.

¹⁷³ Aspaldiko 1921 hartan ere gerora tradizioz egun horietan erromesaldia izan zuten herriak ageri dira: Hilaren 3an Segura, Zerain eta Mutiloa, 4an Aretxabaleta, 8an Legazpia, 9an Oñati. 1960an egun guztietan izan zen herriren bateko erromesaldia: Oiartzun (abuztuaren 31n), Beizama (Irailaren 1ean), Bidania (2), Basaburua (3), Segura (4), Aretxabaleta (5), Errezil (6), Araiz (7), Legazpia (8), Oñati (9). 1945eko Bederatzurreneko programak bazituen bestelako azalpen-testu gehigarrien batzuk ere; horiek ere gaztelaniaz bakarrik idatzita.

ez bezala, Arantzazuko euskarazko kanta bereziek izaten zuten leku apartekoa. Sermoiei dagokienez, herri euskaldunetako peregrinazioak zeudenean, euskaraz izaten ziren, jakina. Horiez gain, batzutan esanda dago programetan halako eguneko sermoia gaztelaniaz –batez ere arratsaldekoak izaten ziren horrela– ala euskaraz izango zela; baina sarritan ez dago horrelakorik adierazita. Berezia izaten zen Arantzazuko Andre Mariaren eguneko sermoien kontua, Oñatiko erromesekin batera, beste leku askotako erromesak ere igotzen zirelako, eta batez ere Gipuzkoako kargudun zibilak eta Elizbarrutiko apezpikua (edo ordezkoa) bertan izaten zelako, Arantzazuko Andre Maria Gipuzkoako zaindari izendatu zutenetik (1918). 1921ean Antonio Pérez Ormazabalek egin zuen irailaren 9ko sermoia gaztelaniaz. 1925eko, 1927ko programetan, ordea, zehazturik dago 9ko sermoia euskaraz izango zela. Besterik zen Espainiako Gerra zibilaren ondoko urteetan, behartuta egon baitziren egun horretako sermoia gaztelaniaz egitera –kanpoko aginduz ala “halabeharrez”?–. 1941ekoa Filiberto Díez Pardo, Toledoko Kalonje magistralak egin zuen: uste izatekoa da, ezingo zuela euskaraz egin; garai horretako beste urte batzuetako sermoilarien izenak ikusita, berdintsu¹⁷⁴. 1949an lehen aldiz predikatu zuen Julian Alustizak euskaraz eta gaztelaniaz, Pablo Lete Ministro Probintzialak hala aginduta, “bera erantzule egiten zelarik”¹⁷⁵. Ondorengo urteetako sermoi hori normal euskaraz egin zutela uste izatekoa da –euskaraz eta gaztelaniaz, seguruenik–, sermoilarien izenak ikusita: Eujenio Agirretxe (1950), Salvatore Mitxelena (1951). Jazinto Argaña eta Jose Mari Setien XX. mendeko azken bi apezpikuek eurak egin izan zuten Arantzazuko Andre Mariaren eguneko sermoia, euskaraz eta gaztelaniaz.

3.2. KONTZILIO ONDOREN (1967-2000)

Kontzilioaren ondoren, Elizan mugimendu bizia sortu zen testu liturgikoak herriko hizkuntzetara itzultzeko. Hemengo apezpikuen hasierako zalan-tzak gauditurik, meza-testuak eduki bezain laster, latina baztertu egin zuten parroketan. Berdin gertatu zen Arantzazun ere igandetako herritarrentzako mezekin behintzat. Igandetako meza-liburua (aldarekoa eta irakurgaiena) 1967an argitaratu zituzten euskaraz. Arantzazun *Benedikta* ere laster euskaratu zuten, eta euskaraz abesten hasi, gorago esanda geratu denez.

1970eko martxoaren 16ko Kapitulu komentua-lean, gorago ere aipatuan, herriarekin Basilikan egiteko elizkizunei buruzkoak izan ziren lehen parte-ko botazioak: zein hizkuntzatan egin, latinez, euskaraz ala gaztelaniaz. Komunitatearen beraren otoitzaldiei buruz ez bezala, herriarentzako elizkizunetan euskara erbiltzearen aldeko iritzia guztiz nagusi atera zen: 1. Igandetako tertzian –herriarekin esaten ote zuten?–: 33 boto; 2. Igandetako Meza nagusian: 36 boto; 3. Igandetako arratsaldeko elizkizunean: 33 boto; 4. Larunbatetako errosarioan: 34 boto. Bestelako botoak (latinaren, gaztelaniaren eta beste nolabaiteko irtenbidearen aldekoak, banakak izan ziren)¹⁷⁶. Argi zegoen, beraz, fraideen iritzia. Eta ildo horretatik joan zen funtsean geroko jokabidea.

Igandetako bestelako Mezei buruz, 1979ko ekainaren 9ko Kapitulu komentualak euskarari leku handiagoa ematea erabaki zuen, jenderik gehien izaten zen bi Mezatan gaztelania soilik erabiltzen zen eta ordurarte¹⁷⁷.

Igandetako Mezak gutxituz joan ziren XX. mendeko azken urteetan Arantzazun: 1960an 12 ziren¹⁷⁸; 1975ean 11¹⁷⁹; 1980an 7, Segurako irratitik 9,30etan ematen zutenarekin eta Meza nagusiarekin

¹⁷⁴. 1945ean Inazio Biain Oñatiko frantziskotarrak, 1947an Manuel Oroquieta frantziskotarrak... Horiek nekez egingo zuten euskaraz egun hartako sermoi garrantzitsua

¹⁷⁵ Nahiz eta etxean kargudun zen fraideren bat larritu, ondorio txarrik izango ote zuen horrek Arantzazurentzat, ez omen zen ezer gertatu, Julian Alustizak berak zihurtatzen digunez.

¹⁷⁶ Lehenengo galderan 3 boto izan ziren latinaren aldekoak, eta 4 gaztelaniaren aldekoak; beste guztietan bi lagunek eutsi zioten tinko beren kontrako botoari: bata latinaren alde, gaztelaniaren alde bestea. Bestelako boto bakanen bat ere agertu zen.

¹⁷⁷ “Como quiera que en dos de las misas más concurridas, en concreto en las misas de 1’00 y la vespertina, se usaba en exclusiva el español, se creyó de justicia, haciendo caso a los deseos y necesidades de la mayoría de los asistentes a las mismas, por lo general vascoparlantes, que en la misa de las 13’00 se diera preferencia al español, salvo las moniciones que se harían en euskera y en la misa vespertina se invirtiera el orden: las moniciones se harían en español y la misa se diría en euskera”.

Dena dela, 1984ko martxoaren 5ean Santutegirako Liturgi batzordea sortu zuten Arantzazun, Kronikako 803. orrialdean irakur daitekeez. 1996an, berriz, Arantzazuko Pastoral-batzordea eratu zuten, zenbait fraidek eta sekularrek osatua. Uste izatekoa da horrelako erabakiak hartzeko orduan iritzi koalifikatua izango zutela horiek.

¹⁷⁸ Ik. *Aránzazu*, 1960, ekaina, 171. or. Ez du esaten zein hizkuntzatan den bakoitza.

¹⁷⁹ Ik. *Aránzazu*, 1975, maiatza, 34. or. Ez du esaten zein hizkuntzatan den bakoitza.

batera¹⁸⁰; 1999an 5 meza¹⁸¹. Une honetan 5 meza ematen dituzte Arantzazun igandetean herritarrentzat. Normalean euskaraz dira horiek, 13,15ekoa kenduta. Meza nagusia euskaraz izan ohi da, nahiz eta eguneko erromes-taldea erdalduna izan –horiek beste Meza bereziren bat izaten dute beraiantzat–. Astegunetako Mezak, berriz, denak dira euskaraz, talde erdaldunen batentzat edo erdara eskatu duten ezkongaiantzat ez baldin bada.

Erromes-taldeak bertaraten ziren igandeko goizerdian, beste elizkizun bat izan ohi zuten Arantzazun XX. mendearen azken aldiko urteetan: Penitentziarena, alegia, edo aitortza komunitarioarena. Hasieran kriptan egiten zuten hori, eta 1992tik aurrera Basilika nagusian¹⁸². Normalean bi hitzkuntzetan egiten zuten: euskaraz eta gaztelaniaz. Era berean arratsaldez errosario berezia egiten zuten erromesekin, euskaraz, Agur Mariak murriztuz eta tartean kanta eta irakurgaiak sartuz.

Euskara ofizialki liturgian sartuta, eta 1970. urteko Kapitulu komentualaren euskara erabiltzearen aldeko erabakiaren ondoren, Arantzazuko Aste Santua eta Andre Mariaren Bederatziurrena ere aldatu egin zituzten. Latinezko kantaren bat edo beste agertuko zen geroko urteetako elizkizunetan ere; gaztelaniaz lekuren bat izango zuen (monizioetan, sermoietan, etab.); baina oro har euskaraz egingo egin izan zituzten Arantzazuko elizkizunak egun horietan.

1997tik hasita, beste gogoetaldi eta elizkizun bereziak egiten zituzten Arantzazun, larunbatez, hilean behin: bakearen aldeko gogoeta eta otoitzaldia, alegia. Kanpoko jendeak hartu ohi zuen parte horietan, fraideekin batera. Hitzaldia emateko eta gogoeta zuzentzeko sarritan kanpoko adituren bat ekarri ohi zuten. Hitzaldia eta gogoetaldia gaztelaniaz izaten ziren oro har; otoitzaldia, berriz, gehienbat euskaraz.

Euskara erabiltzeak, ordea, euskarazko testu eta material berrien sortze-lan handia eskatu zuen Kontzilioaren ondoren: monizioak, otoitzak, kantak. Arantzazutik horretan egindako lana agertuko

dugu ondorengo kapituluak, inkulturazioaren sustaia kultur sorkuntza baita¹⁸³.

4. MATERIAL LITURGIKO

ETA PASTORALAK:

SORKUNTZA ETA ITZULPENAK

Hasieran definitutako inkulturazioa “erlijiozko kulturagintzan” nabari da bereziki: hau da, erlijiozko formak, sinboloak, liturgia, teologia sortzean. Zein eragin izan zuen Arantzazuko euskaldunen kristau fedea elikatu, hezi eta adierazteko euskarazko materialak sortzen eta lantzen XX. mendean? Hara galdera. Testu eta antzeko baliabide espiritualak, liturgikoak, teologikoak: erlijiozko literatura, azken batez... Ez gara jardungo fraide frantziskotarrek –sarritan “Arantzazuko fraideak” deituek– Euskal Herriko beste lekuetan eta beste lekuetatik egindako lanaz, Arantzazun eta Arantzazuko anaiartetik egindakoez baino; sarritan, ordea, oso zaila da bereiztea Euskal Herriko beste komentuetako fraideek egindakotik, horrelakoen argialetxea eta inprimategia Arantzazukoak izateaz gain, fraide sortzaile askorentzat erreferentzia erlijiozko eta pastoral zuzenekoak izan zelako maiz Arantzazu. Hala ere, Arantzazuko produkzioaz jardungo gara zuzenean.

Bitan banatuko dugu XX. mendea atal honi dagokionez, aurreko atalean bezala: Kontzilioaren aurrekoa eta Kontzilioaren ondokoa. Kontzilioaren herri-hizkuntzak liturgian sartzeak eta horren ildotik Arantzazuko elizkizunetan euskararen erabilera zabaldu eta nagusitzeak, egoera asko aldatu zuen, erlijiozko produkzio berriari, teologiko eta pastozakoari, bidea irekiz.

4.1. KONTZILIO AURRETIK

4.1.1. 1900-1936 urteak

Joan Mari Torrealdai 1.422 liburu euskarazko kontatu ditu 1876-1935 urteetan, Eusko Pizkundea deitu izan zaion 60 urteko epealdi horretan (eus-

¹⁸⁰ Ik. *Arantzazu*, 1980, uztaila-abuztua, 218 or.. 5 euskaraz, Meza nagusiarekin; 1 gaztelaniaz eta 1 hizkuntza bietan.

¹⁸¹ Ik. *Arantzazu*, 1999, urtarrila eta abendua, atzeko azalean. Bat bakarrik gaztelaniaz, eguerdiko 13,15ekoa.

¹⁸² Ik. Kapitulu komentualeko akta, 1992ko maiatzeko 4koa.

¹⁸³ Euskal “literatura” tradizionalen erlijiozko gaia nagusi izan bada ere, horren eskasia handia eta kezagarria izan da azken urteotan, batez ere Kontzilioaren ondoren Liturgian euskara sartu denean gehiago nabarmendu dena, eta, bestalde, euskarazko bestelako produkzioa handitzean, nabarmenago geratu dena. Euskal Elizaren eskasietan handienetakoa da seguruenik pentsamendu teologiko eta pastoralarena da, bertatik egin eta euskaraz adierazi eta zabaldukoarena bereziki. Hori gabe, ordea, ezin hitz egin Ebanjelioaren eta Elizaren euskal inkulturazio osoaz. Arantzazuko Diskretorioa horretaz kezkatu ageri zen 1984ko azaroaren 17ko bileran: “El disretorio ha comentado la escasez que existe de libros religiosos en euskera. Ni siquiera contamos con devocionarios o libritos de oraciones”. Eta ondorioz Iñaki Beristainen gain ezarri zuen Belloc-eko beneditarrek argitaratu berria omen zutenaren antzeko otoitz-libururen bat prestatzea. Euskarazko eliz kanten egoera hobea da seguruenik, eta, behegaro nabari izango denez, ez du partaidetza txikia izan horretan Arantzazuko.

karaz sortutakoak eta itzulpenak, denak hartuta); lehen aldiz argitaratutakoak, berriz, 1.105 izan ziren¹⁸⁴. Horietatik 463 izan ziren erlijiozkoak (%42).

Zein izan zen Arantzazuko fraideen partaidetza erlijiozko produkzio literario horretan? Nahikoa urria. Joan Mari Torrealdaiak berak landutako *XX. Mendeko euskal liburuen katalogoa* ikusten badugu¹⁸⁵, 26 sarrera dira frantziskotarren obrenak 1900-1936 urteetan, baina tituluak 21 dira denetara (besteak berrargitalpenak). Autoreen artean bi nabarmendu ziren: Jose Antonio Ugarte, 5 titulurekin, eta bereziki lau urtetan hiru edizio eduki zituen *Zeruko mana gozoa. Irugarrengozat eleiz-liburua* obra mardularekin¹⁸⁶, eta Jose Maria Azkue, 13 titulurekin –7 berak idatziak eta 6 itzulpenak–. Gaiei dago kienez, ia liburu guztiak Frantziskotar Hirugarren-darrentzat eginak ziren, Pedro Luis Zaloñaren *Arantzazuko Andre Mariaren Kondaira ta bederatz-urrena* (lau edizio eduki zituen) eta besteren bat kenduta. Bada gainera *Arantzazu* tituluko liburu bat ere, askoren artean eгина eta euskaraz eta gaztelaniaz idatzia¹⁸⁷.

Kantu-produkzioan zer egin zuen Arantzazuk¹⁸⁸. Liturgiako testu eta kanta ofizialak latinez ziren orduan, eta latinezko testuetan ipini zuten beren inspirazioarik onena (mezak, benedikta, salbeak, erresponsorioak, etab.) frantziskotar konpositoreek (Jose Maria Arregi, Gregorio Balzategi,

Juan Jose Ndad. Garmendia eta Jose Arruek) ere. Bestelako elizako abestietan euskaraz konposatutakoak ez dituzte asko; inor nabarmentzekotan Jose Arrue, Arantzazuri lotuen bizi izan zena, aipatuko genuke, euskarazko pieza profano eta erlijiozkoen aldetik: “Arantzazura” izeneko prozesio-abestia, besteak beste¹⁸⁹. 1942an argitaratu zuten arren, 1935eko da, gorago aipatua geratu denez, I. Omaetxebarriak idatzitako “Arantzazu aldean” gorazarrea, gerora Arantzazuko kantetan hain klasiko bihurtu zena, L. Zelaiaren armonizazio eta guzti.

1936an A. Ignazio Omaetxebarriak “*Arantzazuko Amaren Umetxoan*” elkartasuneko euskal meza liburuska argitaratu zuen, latinezko “meza-bitartean bederatz-ururenak egin edo errosarioa esan baiño egokiagoa, meza-liburuko otoitzak esatea bada, hauek gaurko erriarentzat bere izkuntzan jarri behar” zirela eta¹⁹⁰.

4.1.2. 1937-1966 urteak

1963an hasi zen Vatikanoko II. Kontzilioa, eta 1966ko abenduan burutu. Hemen amaierako urtea ipini dugu erreferentziatzat.

1937-45 biartean, 9 urtetan, erabateko isiltasuna gertatu zen Arantzazun euskarazko idatzizko produkzioan, Hego Euskal Herri osoan bezalatsu. Inolako liburu edo liburuskarik argitaratzerik ez, ez erlijiozkerik ez bestelakorik.

¹⁸⁴ *Euskal Kultura Gaur*, a.a., 115. or. XX. mendez bakarrik ari garenez, 1.422ko kopuruari 403 kendu behar zaizkio, XIX. mendean argitaratutakoak direlako, eta 1900-1935 urteetan argitaraturiko euskarazko liburuak (jatorriz euskarazkoak eta itzulitakoak) 1.018 izan zirelako. 1936an 27 euskarazko liburuk ikusi zuen argia.

¹⁸⁵ Gipuzkoako Foru Aldundia, 1993. Hogeitasei horietako bost Arantzazuko inprimategiak inprimatu zituen. Torrealdaiak jasotzen dituen tituluez gain, bada besterik ere; adibidez, A. Lizarralde idatzitako *Legazpiko gurutze deunaren edesti ta bederatz-ururen laburra* (Unión Gráfica, Tolosa, 1931, 32 or.).

¹⁸⁶ Apaturiko *Homenaje* liburuan ikus dezake irakurleak Jose Antonio Ugarteren biografia laburra, sermoilarien artean sartuta (153-154 or.). Arantzazutik kanpo bizi izan zen bera, Zarautzen batez ere (37 urte). Biografian esaten zaigunez, *Mana Gozoa* liburuaren lehen argitalpena 9.000 alekoa izan zen; eta hala ere, beste bi edizio izan zituen lau urtetan. Dena dela, eta biografiaren autoreak diotenaren aurka, bigarren edizioa ez zen hiru urte geroago atera, urtebete geroago baizik, Joan Mari Torrealdaiaren katalogoari jaramon egiten badiogu.

¹⁸⁷ 1918an Bilbon argitaratua (107 or.). Seguruenik Arantzazuko Andre Maria Gipuzkoako Zaindari aldarrikatu zuten gertakari bide hartuta idatzi zuten.

¹⁸⁸ Leonardo Zelaiak garai horretako eta lehenagoko Kantabriako Frantziskotar Probintziako musikari mordoaren berri biografiko laburrak eman zituen “Nuestros Músicos” tituluapean, in: *Homenaje*, a.l., 335-371. Baina gehienak interpreteak (zuzendariak, kantariak, organistak, etab.) dira horakoak, eta ez konpositoreak.

¹⁸⁹ 1935ean Frantziskotar Probintziaren errestituzioan horren gorazarrea konposatzeko antolatutako lehiaketan Arruek ere parte hartu zuen, Garmendia, Balzategi eta Zelaiarekin batera. Euskarazko hitzen gain konposatu zuen berak: “Euskal Erriak goraltzen ditu / bere seme goiargitsuak. / Argienetan gaur oroituaz / Aita Frantziskoren semeak. / Frantziskotarrak izan baidira / Euskal Herriko irakasleak / Arantzazutik argimenduaz / euskaldun fededun biotzak. // Gizadiaren illunaldian / Begira gaude gaur begira / Gure asabak irakatsita / Arantzazuko izar argira / Lenau bezela zaindu gaitzazu / Begira, Ama, Euskal Herrira / Euskal biotzak zuk paketuta / zorion bizi izango dira” (*Homenaje*, 78-79 or.).

¹⁹⁰ Arantzazuko irarkola, 34 or. (V. orrialdean). Honen berririk ez dakar Torrealdaiaren katalogoak. Omaetxebarria Alemanian jarduna zen teologia ikasten, handik ekarri zituen nonbait Arantzazura, mezatan parte hartzeko modu berriak (ik. “Cánticos populares en misas rezadas con participación activa de la asamblea”, in: *Cantabria Franciscana*, XXIII, 78. zenb., 1965, 10-12 or. Asmo horrekin argitaratu zituen geroago beste gida liturgiko batzuk ere –gaztelaniaz–: *Misa corporativa melodada*, Editorial Franciscana Aránzazu, 19432, gaztelaniaz hainbat edizio izan zuena, eta *Introito ad altare Dei. Directorio de la Misa Participada*, Delegación misional diocesana, Bilbao, 1960, 187 or.

Frantziskotarretan, A. Eujenio Agirretzek piztu zuen lehen argia, 1946an *Arantzazuko Ama Birjinaren Bederatziurren* liburuskara argitaratuz. –Gorago esanda dago, ordurako *Arantzazuko* aldizkaria berriro euskarazko orrialderen bat edo beste sartzan hasia zela, Ignazio Omaetxebarriaren eraginez–. Urrats garrantzizkoa, ordea, Jose Antonio Garatek egin zuen 1947an *Arantzazuko Amaren egutegia* kalean ipiniz; zuzenean erlijiozko produktua izan gabe ere, helburu erlijiozkoa zuen zalan-tzarik gabe, kulturazkoarekin batera; hainbat etxetan euskarazko irakurgai bakanetarikoa izan zen urtetan. Horrek bere parekoa izan zuen zenbait urtetan bizkaieraz ere, 1956tik aurrera: *Arantzazuko Amaren Egutegia (bizkaieraz)*¹⁹¹.

Arantzazuko euskarako literaturaren eta idatzizko produkzioaren susperdura Salvatore Mitxelenak eragin zuen 1949-51 urteetan, Arantzazuri buruzko bi obra ezagunekin: *Arantzazu. Euskal Poema* (1949) eta *Ama-emeak Arantzazuko Kondairan* (1951) –Hurrengo urtean argitaratu zuen *Ogei kanta Arantzazuko*–. Susperdura eta guzti, bakanak izan ziren Kontzilio aurreko 15 urteetan Arantzazuko fraideek euskaraz sorturiko erlijiozko liburuak: Hamabiren bat liburu edo liburuskara, denetara.–Aipatzekoa da bereziki 1952an bertan argitaraturiko *Kristau Bizitzako oiturak* (55. or.), “Arantzazuko Frantziskotarrak” sinaduraz aterea¹⁹². Bestalde, X. Baxurkok Arantzazuri buruzko historia laburra argitaratu zuen euskaraz: *Arantzazuko Amaren edestitxoa*, 1957 (31 or.).

Aipamen berezia merezi du Arantzazuko Teologiako ikasleek, Kandido Zubizarretaren zuzendaritzapean, euskaraturiko PPC koaderno-sailak. Kristau fededunentzako irakurgai errazak ziren horiek, gatzelaniaz Salamancan argitaratuak. 1957-1963 bitartean 25 ale argitaratu zituzten Frantziskotar Hirugarren Ordenaren izenean, eta Zarauzko Itxaropena inprimategian.

Arantzazuk buruturiko ekintza adierazgarrietako bat *Lau Ebanjelioak* liburuaren itzulpena eta zabal-tzea izan zen. Jose Goitia bertako Bibli irakaslearen gidaritzapean Fernando Mendizabal Teologiako ikasleak itzuli zuen, beste zenbait ikaskideren laguntzaz¹⁹³. Itzulpena prestatzeko lanarekin batera izan

zuen bestelako nabarmentzekorik ere ekintza horrek: Arantzazuko Teologiako ikasleak ibili ziren herriz herri eta etxez etxe liburuskara banatzen, helburu komertziala baino gehiago zentzu “apostolicoa” emanez lanari. Lau Ebanjelioen itzulpen horixe izan zen, gerora, eta Arantzazuren partaidetza koalifikatuarekin, etorriko ziren Testamentu Berriaren eta Biblia osoaren itzulpen modernoan aitzindaria.

Arantzazuk emandako euskarazko liburu erlijiozkoen aipamena –bestelakoena bezala– ezin da, jakina, utzi A. Luis Villasante-ren idazlanak nabarmendu gabe; XX. mendearen bigarren erdi osoan Arantzazun bizi izan zen bera: irakasle, ikertzaile, idazle, euskaltzain eta euskaltzainburu, etxeko eta pastoraltzako lanekin batera. Bi sail landu zituen bereziki: biografiko-espirtualak eta teologikoak –Villasanteren garai honetakoak eta geroagokoak, denak batean aipatuko ditugu hemen, gero ez errepikatzearren–: *Kattaliñen gogoetak* (Pierre Arradoy, Narbaitz-en obra, gipuzkerara egokitua (1958), *Nere izena zen Plorentxi. Angeles Sorazuren bizitza* (1961), *Goi-argi. Ars'eko erretore santuaren erakusaldiak* (1961) eta *Angeles Sorazu. Bizia eta mezua* (1990), batetik; eta “Kristau fedearen sustraia” saila, bestetik: *I. Jainkoa* (1962), *II. Jesukristo* (1969), *III. Eliza* (1984), eta *Kristau fedea. Teologi saileko azalpenak* (1986)¹⁹⁴. Teologia katolikoaren azalpen sistemako eta zabala euskaraz emateko lehendabiziko ekinaldia izan zen –autoreak horietan isurita-ko bere pentsamendu teologikoaz egin daitekeen edonolako balioztapenez harantza, zalazarik ez dago, meritu eta balio handiko ahalegina eta fruitua izan zela euskararen aldetik begiratuta–.

4.2. KONTZILIOAREN ONDOREN

Vatikanoko II. Kontzilioaren ondorengo urteetan euskarazko erlijiozko liburuaren argitalpenetan igoera handia gertatu zen; gainera bestelako liburu-erakundeetako proportzioa ere igo egin zen kontzilioondoko berehalako urte haietan, nahiz eta bestelako liburuaren gorakada ere nabarmena izan urte haietan; baina 1969tik aurrera esanguratsua izango zen erlijiozkoen jaitsiera proportzionala; Arantzazuren

¹⁹¹ Gipuzkerazkoa 25.000 ale saltzeraino iritsi ziren; bizkaierazkoa, berriz, 8.000raino. Orain ere egutegia ateratzeari eusten dio Arantzazuk urtero. 1997an Gipuzkoako Foru Aldundiak sortu berria zuen *Antoine d'Abbadie* saria merezi izan zuen Arantzazuko “takoak”, bere 50. urteurrenean.

¹⁹² Santuen bi bizitza argitaratu zituen Arantzazuk urte horietan, Antonio Sorrainek itzuliak: *Santa Mari Goretti* (1950) eta *Lili txuria odoletan* (1955). Imanol Berriatuak argitaraturiko *Lagunarteko Meza* (1955) liburuskara ere nolabait Arantzazuko fruitutzat eman daiteke, nahiz eta Bizkaian argitaratu, goian aipaturiko Omaetxebarriaren gipuzkerazkoa, Arantzazun egin-dakoa, bizkaierara egokituz.

¹⁹³ *Lau Ebanjelioak*, Itxaropena inprimategian argitaratua (1961), “Arantzazuko praillek egiña”: horrelaxe dator “sinatuta”.

¹⁹⁴ Joan Mari Torrealdaiak argitaraturiko *XX. Mendeko euskal Liburuaren Katalogoa (1900-1992)* tomoan, “032. Kristau teologia dogmatikoa” sailean 13 titulu ageri dira; horietatik lau A. Villasanterenak dira.

partaidetza ez zen adierazgarria izan urte horietako euskarazko liburugintza erlijiozkoan: 1966-70 urteetan 65 liburu argitaratu ziren erlijio gaiez euskaraz; horietatik lau Arantzazuko fraideek, *Ogei Kanta Arantzazuko* liburuskaren birargitalpena barne¹⁹⁵.

1971tik hasita *Jakin* taldeak argitaratu zuen zenbait liburu erlijiozko gaiez, bereziki erlijio-kritikaren inguruan¹⁹⁶, Arantzazuko argitaletxearen babesean. Baina ahaleginik handienekoa *Kristau Bidea* izan zen, "Holandako Dotrina" deituriko liburu modularren itzulpena¹⁹⁷. Garai hartakoa da, San Frantzisko eta Santa Klara Asiskoien idatzien euskarazko itzulpena, L. Villasantek eta J.L. Zurutzak paratua, eta *Anai Franzisko, Arreba Klara* izenez argitaratua (1977).

Kontzilioaren ondorengo urteetako euskarazko argitalpenetako ahaleginik nagusia, ordea, liturgia eta elizkizunetarako eta otoitzetarako baliabide idatziak zuzenean lantzerako eman zuten Arantzazuko fraideek: a) Euskal Herriko Elizbarrutietako Liturgi-batzordearen eta Lazkaoko beneditarren liturgi liburu eta materialean sorkuntzako partaidetza; b) Arantzazun edo inguruan zebiltzan kristautentzako, eta fraide frantziskotarren arterako otoitz, kantu eta bestelako material kateketiko eta liturgikoen sorkuntza. Goraipatzekoa da, zinez, XX. mendearen azken 30 urteetan Arantzazuko zenbait fraidek euskarazko material praktikoa (oinarrizko testuak, abestiak, etab.) eratu eta zabaldu egindako lan eutsia eta aski eraginkorra.

Meza-liburuaren eta Orduen Liturgiaren euskarazko itzulpenean parte garrantzizkoa hartu zuten Arantzazuko bi fraidek: Joxe Iturriak, doinuak sor-

tzen, eta Bitoriano Gandiagak gorazarre berriak idazten¹⁹⁸. Gandiagak, ildo beretik jarraituz, gorazarre-mordoska landu zuen hil aurreko azken urteetan Frantziskotarren Orduen liturgiarako. Noiz argitaratuko zain daude horiek, otoitz-liburua bera argitaratu eta gero.

Iturriak beste arlotara ere zabaldu zuen bere sormena; eta Arantzazuko koruaren zuzendari zelarik, euskarazko doinu berriak landu zituen, Kontzilioaren garaian (1962-1965) eta ondoko urteetan, Pello Zabala eta Felix Ibarrondorekin¹⁹⁹. Horiekin batera Iñaki Beristain eta Jose Luis Zurutuza dira bereziki aipatzekoak, mendearen azken 30 urteetan Arantzazuko euskarazko kantutegi erlijiozkoa aberastu dutelako²⁰⁰. Kontzilioaren aire liturgikoen berrien eraginez bazen Arantzazun Liturgi talde berezia: berak argitaratu zuen 1969an kanpoko zenbait autoreren kanten sorta, euskaraturik: *Txalo jo Jaunari: I. Espiritual beltzak. Deiss. Berthier, Julien*. Liturgiako eta elizako kanta berrien ildotik lehen urrats garrantzizkoa izan zen hura, euskaraz egina²⁰¹.

Bazuten sormenerako beren aldekorik Arantzazuko musikariek: poetak eta testu-idazleak, itzultzaileak eta argitaratzaileak ere bertan edukitzea: Bitoriano Gandiaga eta Iñaki Beristain, besteak beste. Aipaturiko gorazarre liturgikoen gain, erlijiozko eta bestelako poesia asko sortu zituen Gandiagak, gero doinuiztatutak, nahiz zuzenean kanturako sorturiko testuak²⁰². Eliz kanten testuen sorkuntza ezezik, eliz eta liturgi abesti-bildumen paperezko edizioan lan eskerga egina da Iñaki Beristain, urte luzetan Arantzazuko pastoraltzaren arduradun nagusietakoa eta liturgiako musika-zuzendaria, beherago zehaztuko dugunez.

¹⁹⁵ Besteak hauek izan ziren: D. Garmendiaren *Arantzazu*, L. Villasanteren *Kristau Fedearen Sustraiak. II. Jesukristo eta Arantzazuko Liturgi Taldearen Txalo jo Jaunari*. Ik. Manolo Pagola, "Kontzilioondoko euskal argitalpenak erlijioari buruz", in: *Jaunaren Deia*, 1976, 54. zenb., 51-72 or. Horrezaz gain, autore berberak egindako, baina argitaratu gabeko beste azterketa zabalago honetaz baliatu gara: "Euskarazko Erlijio-liburugintza"; 1937-1982 urteak hartzen ditu azterketa horrek. Euskarazko erlijiozko liburuak argitaratzeko proiektu eta plangintzari begira eta oinarri gisa burutu zuen nonbait Pagolak azterketa hori. Badirudi proiektuak zuela aurrerabiderik izan.

¹⁹⁶ *Kultura eta fedea* (1971), *Erljioa hauzipean* (1971), *Fedearen dinamika* (Paul Tillich-en obraren itzulpena, 1972) eta *Marx eta Jesus Europan* (1975), besteak beste.

¹⁹⁷ *Jakin*, Arantzau-Oñati, 1975, 597 or. Probintziako fraide hainbatekin batera, bestelako zenbaiten lankidetzara ere eratu zuen argitalpena burutzeko. Zoritxarrez, liburuak ez zuen izan mereziko zukeen zabalkundea, kontuan izanik batez ere euskal eliztarrek horrelako liburu eta materialetan zuten eskasia.

¹⁹⁸ Euskal Herriko Elizbarrutiek eraturiko batzordeen talde-lanaren barruan ezkutatu eta horien produkzioak autore-izenik gabe geratu baldin badira ere, aitortu beharra dago horien ekarpen guztiz garrantzizkoa.

¹⁹⁹ Arantzazuko Liburutegiko Probintziako Fraideen idazlanen eta musika-sorkuntzen katalogoan, 100dik gora musika-pieza ditu euskarazkoak Joxe Iturriak, antifona, gorazarre eta bestelakoetan. 50etik gora Pello Zabalak (horietako gehienak, hala ere, geroagoko urteetakoak dira).

²⁰⁰ Jose Luis Zurutuza 25 pieza ingururekin ageri da aipaturiko katalogoan.

²⁰¹ Ordurako ezagunak ziren Iratzeder eta Lertxundi Belokeko bi monakoen kanta-bildumak: *Meza sailduko kantikak* (Ezkila, Beloke, 1953, 1963) eta bestelako eliz kanten eta salmo musikatuaren bildumak, Arantzazun bertan egokitu eta oso erabiliak.

²⁰² *Gabon dut Anuntzio* liburuan (Arantzazu-Oñati, 1986) argitaratuta dago horietako zenbait, Pello Zabalak musika eta Xabier Egañak irudiak ipinita.

Liturgiako euskarazko testu eta material lagun-garriak sortze-lanean aipatzekoa da Lazkako Beneditarrekin Arantzazuko fraideek emandako lankidetzak. 1965ean sortu zuten, sortu ere, Lazkaoko Beneditarrek *Jaunaren Deia* aldizkari teologiko-liturgikoa, eta sarritan material praktikoa eskaintzen zituena. Joxe Iturriak, Arantzazuko Liturgi irakasleak, lankidetzak ugarri izan zuen aldizkari horretan, batez ere lehen urteetan²⁰³.

Iganderoko material eta gida liturgikoa emateko beste aldizkaritxo bat –triptiko modukoa– sortu zuten, 1974ko Abendutik hasita, fraide frantziskotarrak: *Gogo-Berri*. Jakin taldekoen ekimenez sortua, Arantzazutik zuzendu, argitaratu eta zabaldu zuten hiru urtez, Liturgiako hiru urtetako igandeen zikloa bete arte²⁰⁴. Helburu horrekin *Mintzo eta kantu* euskarazko aldizkari berria Gizpukoako Elizbarrutiak eta Lazkaoko Beneditarrek sortu eta bultzatu zutenetik, Arantzazuko fraideren batzuk (Iñaki Beristainek eta Pello Zabalak batez ere) lankidetzak berezia eskaini izan zuten.

Bestelako pastoraltzako eta liturgiako idatzizko materialak eta kanta-sortak ere ugarri argitaratu zituzten euskaraz urte horietan, fraideen arterako barne-ediziotan nahiz jendearentzat oro har. Berezi aipatzekoa da Iñaki Beristain, Arantzazuko Pastoral Batzordeko eta Koruko zuzendariaren emaitza oparoa: ETBko asteroko elkarrizketez gain (1986an hasita gaur arte), igandero eguneko Ebanjelioaz

idatzi izan du zutabea *Deia* egunkarian²⁰⁵. Gainera 1999an *Bake gogoz-Cuadernos de Arantzazu* liburuskak bilduma argitaraz hasi zen, Arantzazun hilero baketzeari buruz jendearentzat antolatutako jardunaldietako (gogoeta eta otoitzaldietako) testuak bildu eta jasotzeko²⁰⁶. Arantzazuko elizkizunetarako idatzizko hainbat materialen egilea da gainera Iñaki Beristain²⁰⁷, eta Liturgiako eta elizkizunetako kanta-sorta mardul mordoskaren paratzailea²⁰⁸.

Eta elizako eta otoitzerako kanta-liburuez ari garenez, ezin dira aipatu gabe utzi grabaketa-alo-rean Arantzazuk egindako lana eta emandako produktuak: diskoak, kaseteak eta CDak, bideoak etab., liturgiarako, otoitzerako nahiz gogoetarako musika, kantak, testuak eta ikusentzunezko baliabideak eskaintzen dituztenak, bereziki euskaraz²⁰⁹.

Arantzazuko Gogarte-etxean egin zen 1977ko irailean mintegi garrantzizko bat, Bibli Elkarteek antolatua, Bibliaren euskarazko itzulpen berria, ekumenikoa egiteko. Hainbat jende hartu zuen parte bertan, fraide frantziskotar askotxok ere bai, “itzulpen dinamikoaren” teoriak eta metodoak ikasteko²¹⁰. Mintegi haren ondorioz eratu zuten gero *Elizen Arteko Biblia* izenez ezagutzen dugun itzulpena egiteko lan-taldea. Taldeko lankide izan ziren: Jose Goitia, Fernando Mendizabal, Joxe Arregi, Ramon Irizar. Batez ere Irizarrek eraman zuen taldean eta itzulpenaren prozesu luzean, lanaren zamarik handiena²¹¹.

²⁰³ Aldizkariak 100 zenbaki atera zituen (1965-1987). Horren lehen zenbakiko aurreneko artikulua Joxe Iturriarena da, hain zuzen. Horietan beste zenbait frantziskotar ere lankide izan zen: Manolo Pagola, Paulo Agirrebaltzategi, etab.

²⁰⁴ Jakinetik Paulo Agirrebaltzategi jardun zen aldizkaria diseinatzen, lankideak bilatzen eta lehen zenbakiak programatzen. Laster Arantzazuren ardurapean utzi zuen Jakinek, eta Iñaki Beristainek zuzendu zuen. Aldizkariaren bilduma osoa. Arantzazuko liburutegian aurki daiteke hori. Orriari buruzko iritzi kritikoa Manolo Pagolak eman zuen: “Kontzilioondoko euskal argitalpenak Erljiioari buruz”, in: *Jaunaren Deia*, 1976, 54. zenb., 56. or.

²⁰⁵ Horien bilduma argitaratu berria *Bizitzaren Eguteraan*. *San Markos irakutzen* liburuan argitaratu zuen (Idatz, Donostia 1999).

²⁰⁶ 2000.eko azaroan lau liburuskak monografiko zituen argitaratuak: 1. *Haren zauriek sendatu gintuzte* (hizl. Anjel Mari Unzueta); 2. *2000. urtea, grazi urtea* (hizl. Jaime Asenjo); 3. *San Francisco de Asís, una sugerencia para la paz* (hizl. Jose Mari Arregi); 4. *Presupuestos y actitudes para contribuir a la pacificación* (hizl. Joseba Segura). Gaztelaniaz emandako hitzaldia gaztelaniaz daude jasota; otoitzerako prestatutako testuak, euskaraz soilik.

²⁰⁷ Arantzazuko Andre Mariaren bederatziruenerako urtero hautaturiko gai nagusiaren inguruko koadernoak (gogoetak, otoitzak) atera izan zituen 1987tik 2000. urtera bitartean urtero: “Ama Birjinaren Bederatziruena” izenez (1987-1989) eta “Andre Mariaren Bederatziruena” (1990-2000). (Arantzazuko liburutegian aurki daitezke koadernook).

²⁰⁸ Horietan nabarmentzekoenak Liturgi urteko aldi handietarako argitaraturiko *Kanta dezagun*. *Cantemos* izeneko sorta bana: Abendua, Eguberria, Garizuma, Pazkoa, Urtean zehar. Horiek denak euskara-gaztelaniazkoak dira, erdibana edo.

²⁰⁹ 1965ekoa da Arantzazuk grabaturiko lehen abesti-disko handia (Columbia etxeak argitaratua), geroago bi disko txikitana emana. Erromesen gogoeta espiritual eta otoitzerako zazpi kasete argitaratuak dituzte, 1992an hasi eta ondorengo urteetan. 1998 grabatu zuten lehen CDa. Horiek denak euskara hutsez. Gainera *Zuk zer duzu*, *Arantzazubideoa* eta beste hiru audiobisual argitaratuak zituzten mende berrira sartu baino lehen, euskarazko eta gaztelaniazko ediziotan.

²¹⁰ J. L. Mendoza jauna, Bibli Elkarten ordezkaria Estatu Espainolean, izan zen proiektuaren eragile nagusia. Berak, Zabier eta Iñaki Mendiguren anaien eta Paulo Agirrebaltzategiren artean Bilbon egindako bilera eta bazkari batetik abiatu zen hori. Mendozak eta Agirrebaltzategik antolatu zuten Arantzazuko mintegia. Arantzazuko fraideak ez zeuden lehen aldiz Bibliaren itzulpen-lanetan sartuta. Luis Bonapartek eragindako Aita Uriarteren Bibliaren itzulpenaz gain, gorago aipatua dugu Lau Ebanjelioen itzulpena. Ik. Intxausti, Joseba, Euskarazko Biblien historiaz. Elizen arteko Bibliaren argitalpena dela eta, in *Euskera* 39, 1995, 1, 299-314 or.

²¹¹ Arantzazun bertan eta handik kanpo hamaikatxo ordu eman zuen R. Irizarrek Bibliaren euskarazko itzulpen-argitalpean. Itzulpen hura burutu eta ondorengo argitalpenak, era batekoak eta besteak, egiteko sorturiko Elkartekoa da Irizar.

1973an Kantabriako Frantziskotar Probintziak euskara hizkuntza ofizialtzat aldarrikatu zuelarik, funtsezko urratsa zen Ordenako oinarritzko idazki eta dokumentuak euskaraz eskaintzea, ordurarte ez baitzegoen horien euskal itzulpenik. Ildo horretatik, aipatua dugu San Frantzisko eta Santa Klararen idatzien lehendabiziko euskarazko argitalpena (1977). Bide beretik jarraituz, eta Jose Luis Zurutza Arantzazuko fraidearen ardurapean, ondorengo urteetan Frantziskotar Ordenako eta Probintziako lege-testu nagusiak euskaratuz joan ziren: Konstituzioak eta Estatutuak bereziki, jeneralak eta partikularrak.

1990. urte inguruan, fraide-taldea osatu zen Gazteen Pastoraltzako materialak euskaraz ipintzeko, eta argitaratu ere egin zituen bizpahiru libururu²¹². Lan horren ondorioz eratu zen hurrengo urtean, eta modu ofizialean Frantziskotar Itzultzaileen Taldea, Frantziskotar Iturriak, Frantziskotarren Liturgiako liburu bereziak eta bestelako obrak itzultzeko. Pauso adierazgarria eta garrantzizkoa emana zegoen horrela²¹³. Arantzazun ipini zituen Taldeak bere bulego eta egoitza nagusiak, eta bertatik koordinatu zituen itzulpen-lanak Jose Luis Zurutzak. *Abizpa Klaratarren erregela eta Konstituzio Jeneralak* ezezik (1997), *Frantziskotarren Meza Liburu berezia* (1998, 2 tomo) eta *Frantziskotarren Orduen Liturgia berezia* (1999) argitaratzearekin batera, “Frantziskotar Iturriak” deritzan idazki eta doku-

mentu historiko klasikoen bilduma mardularen euskarazko itzulpena burutuxea zeukan mende berriari hasiera ematerako²¹⁴.

Kanpoko eta barruko gatazkak, debekuak eta kontradikzioak gora-behera, historia garrantzizkoa egin zuen Arantzazuk euskalgintzako alorrean XX. mendearen luzean. Apostolutza eta kristau fedezbitzua ikuspegiak markatu izan zuen bereziki lan hori; eta alde horretatik Elizaren euskarazko inkulturazioan kontu handiko ekarpena egin zuela esan ahal da.

Dena dela, idatzizko kulturaz jardun gara bereziki hemen. Baina Arantzazuko fraideen euskarazko kultur eta hizkuntz ekarpena hitzekoa izan zen gehiago idatzizkoa baino: Sermoilariena eta herri-misiolariena²¹⁵.

5. MENDEBETEKO

“INKULTURAZIOAREN” ALDIAK

Arantzazuren XX. mendeko hizkuntz historiaren ibilbidea horren erabilera-alorren arabera egin ondoren, berriro sarreran adierazitako mendearen lau altidako banaketa hartara itzuli nahi dugu; aldi horietako bakoitzari beste begirada bat, sinoptikoa eta sinkronikoa, emanez, mende osoan Arantzazuren euskarazko inkulturazioaren –kulturgintzaren–

²¹² Antonio Botana eta Fernando Guillén, *Elementu dinamizatzaileak* (1991), Antonio Botana, *Pertsona izan Jesusen tankerara* (1992), Antonio Botana, *Fededun izan Jesusen bidean* (1992).

²¹³ 1977ko urtarrilean, aurreko urteko kapituluaren aginduz, Jakin-ek Probintziako fraideen euskalduntze eta euskal alfabetatzeko egin zuen proiektuan bazegoen adierazita horrelako kezka: “...egokia izanen litzateke sorketa edo itzulpen lanez Probintziari euskal materialea emango dion talde bat sortzea. JAKIN kanpora begira ari den bezala, barrura begira ariko litzatekeen beste talde bat sortu behar litzatekeela derizkiogu. Eta uste dugu badagoela horretarako jenderik” (txosten daktilografiatua, 7. or.).

²¹⁴ San Frantziskoren eta Santa Klararen idazkiekin batera, XIII. eta XIV. mendeetako San Frantziskoren inguruko biografia eta antzeko dokumentu historikoak biltzen ditu bildumak.

Esan ahal da, euskarapen-ahalegin garrantzizko horrekin Arantzazuko Argialetxeak ordurarte eramandako politika editoriala nolobait orekatu eta zuzendu zuela. Izan ere, ahalegin handia egina zen aspaldiko urteetan frantziskotar historia eta bizitzaren alorreko liburuak gaztelaniaz argitaratu eta zabaltzeko, Jose Antonio Gerrak gidaturiko eta meritu handiko “Hermano Francisco” sailarekin (40 titulu inguru). Euskaratzaile-taldearen lanari gaineratu beharko litzaioke Paulo Agirrebaltzategiren zuzendaritzapean 1998an kaleratzen hasi zen Euskal Herriko Frantziskotar historia eta bizitzaren alorreko liburu-sail berria, “Franciscalia Vasconica” izenekoa, eta bereziki euskarazko liburuak argitaratzeko asmoarekin sortua. Frantziskotar Probintziak berak bultzatu eta finantzatuta, Arantzazu Argialetxeak argitaratu eta zabaltzen du saila.

Erlijio alorreko euskarazko liburu eta materialen sorkuntzaz gain, Arantzazuk euskal kulturgintzari egindako ekarpena balioztatzean kontutan hartzekoa da, jakina, bertako Argialetxeak eraman izan duen politika orokorra, euskarazko eta erdarazko liburuak argitaratzeari begira. Vatikanoko II. Kontzilioaren ondorengo urteetan, 2000. arte, 150 titulu inguru argitaratu zituen Arantzazu argialetxeak, Jakin taldeak argitaraturikoak barne. Horietatik erdiak baino gehixeago izan ziren euskarazkoak.

²¹⁵ Aipatzekoa da hemen Arantzazuko euskarazko sermoien artxiboa –euskarazko esku-izkribuetan inongo handiena seguruena–; aipatzekoa da, nahiz eta XX. mendekoak horietako gutxi batzuk bakarrik izan, eta gehien-gehienak XIX. mendekoak –mende horretan sermoilari bakoitzak bere sermoi-sorta idatziz paratu eta buruz ikasteko ohitura XX. mendean galduz joan zen–. Horien katalogoa, Zarauzkoekin eta Bermeokoekin batera, egin berria du Derioko Labayru Ikastegiak, eta laster argitaratzeko gertu egongo da. Katalogaturiko 5.817 dokumentuetatik 4.243 inguru euskarazkoak dira. Eskuizkribuon bilduma osoa digitalizatu du Eusko Jaurlaritzaren Irargi Institutuak, eta laster CD euskarrian kontsultatzeko eran edukiko du ikertzaileak.

eboluzioa nabarmendu nahi dugu, sintesi moduan zenbait gogoeta gaineratuz.

5.1. LEHEN ALDIA (1900-1936): EUSKAL PIZKUNDEA ETA ARANTZAZUREN ERRESTAURAZIOA

Euskal (Eusko) Pizkundez mintzatu gara, 1876-1936 urteetan zabaltzen dena. Adiera politikoa du horrek, baina bereziki adiera kulturala eta linguistikoa du: Euskararen eta euskal kulturaren pizkundea esan nahi du²¹⁶. Arantzazurentzat berarentzat berrogei urte oso garrantzizkoak izan ziren honako gertakariengatik: Fraideen bizitza berritzea eta errepidea egitea (1878), peregrinazioen suspertzea (1881ean hasita), Arantzazuko Andre Mariaren ko-roazioa (1886), hori Gipuzkoako zaindari aldarrikatzea (1918).

Pizkunde kultural-linguistikoa hori gogoratzean hainbat elizgizon handi gogoratu ohi dituzte historialariek XX. mendean: Resurrección María de Azkue, Aita Donostia, kaputxinoa, Joxemiel Barandiaran, Manuel Lekuona, etab. Arantzazuko fraide-takorik ez dute historialariek horrelakoen artean sartzen. Paulo Iztuetak, oharrean aipaturiko idazlanean, bi epigrafe dakartza, Pizkundearen gailurra

azaltzean: Klero sekularra, batetik, eta klero erregularrak, bestetik. Azken honetan ez da ez Arantzazurik eta ez frantziskotar fraiderik ageri.

Arantzazu eta Arantzazuko fraideak mugimendu kultural horretatik kanpo geratu ote ziren? Ez guztiz: aipatzekoak dira Arantzazun Teologia ikasitako A. Daniel Baertelen eta Antonio Arruti frantziskotarren partaidetza garai hartako Euskal Jai ospetsuetan: aurrenaren sermoi sonatuak euskararen apologia sutua eginez (Durango, 1886 eta Zumaia, 1990)²¹⁷, eta bigarrenaren lehen bi sariak ipuin eta poesi lehiaketetan (Tolosa, 1913). Arrutiren obra poetikoa osoa da goraiatzeko gainera –nahiz eta, dirudienez, haren euskal sena Erromako urrun-minean piztu bide zen, Arantzazun baino gehiago²¹⁸.

Bestalde, gogoratu beharra dago, Euskal Pizkundearen eragile garrantzizko bihurtu zen ekitaldi gogoangarrietakoan, Oñatin egindako *Eusko Ikaskuntzaren lehen Kongresuan*²¹⁹ parte bizia hartu zuten bi fraide frantziskotarrak, bakoitza bere hitzaldiarekin: Jose Arrue musikaria eta Jose Adrian Lizarralde historialaria²²⁰.

Lekuz Arantzazutik gertu ospatzeaz gain Kongresua, aipu apartekoak merezi izan zituen horretan santutegiak, berari buruzko hitzaldi berezia eta

²¹⁶ Euskal Pizkundearen fenomeno horren analisi historiko eta kritikoa Paulo Iztuetarengan aurki dezake irakurleak Orixen eta bere garaia liburuan (Orixeren bizitza eta obra guztien bildumako V. tomoa da hori), Eusko Jaurlaritza eta Etor Argitaletxea, 1991. Ik. hiru zati hauek: "Eusko Pizkundearen abiada" (232-238), "Eusko Pizkundaren gorakada" (278-294) eta "Eusko Pizkundearen gailurra" (481-513).

²¹⁷ Aurrena 1895an Durangoko Antonio Egurrolaren Sillutegian argitaratu zuten, honako tituluarekin: *Aita Pray Daniel Baertel San Franciscoren ordecoac, 1886 garreneco garagarillaren 24 garrenian Durangoco urtjan eguin eban Sermoia, ospatu cirianian jai-aldi eusquerascuac*. Durangoko Azokak eman zuen berriro argitara 1997. urtean, sermoilariaren heriotzako 75. urteurrenean, Jon Irazabalen serra eta guzti. A. Baertel euskararen apologisten artean ipintzeko dugu. "Euzkalerrico usadijo eta oitura onac euren oñian euquiteco, eta Euzcal berbacuntzaren anditazunac goituteko ipiñijac" zeuden Euskal Jaiak edo "Jai-aldi Euzquerazcuac", haren esanetan. Paulo Zamarridak Daniel Baerteli eskaini zion poesia aski luzea, *Euskal-Erria* aldizkarian, "Elizea eta euskerea" izenekoa.

²¹⁸ Ik. idazleari buruz gorago aipaturiko Joseba Intxaustiren eta Joxe Azurmendiren idazlanak.

²¹⁹ Ik. *Primer Congreso de Estudios Vascos*, Bilbao 1919. Bertatik sortu ziren Eusko Ikaskuntza erakundea eta Euskaltzaindia.

²²⁰ "Orígenes de la vida claustral del País Vasco" gaiari buruzko hitzaldi luzea egin zuen Lizarralde (a.l. 591-617). Inkulturazioaren gaiari dagokionez, eta gorago, 7. oharrean jasotako ideiez gain, hark jaulkitako beste esaldiren batzuk ekarri nahi ditugu hona, haren pentsamenduaren adierazgarriak direlakoan:

"De labios muy autorizados y en circunstancias solemnes hemos oído afirmar que el país vasco lleva una educación marcadamente franciscana. Esta aserveción que no puede comprobarse bastantemente aún, pues no creemos que el estado actual de nuestra cultura, ni los escasos comprobantes de nuestra historia, ni los leves y poco numerosos datos que nos suministran la escultura, la iconografía franciscana, los motivos ornamentales en la arquitectura local, pueden evidenciarla. Sospechamos, sí, y presumimos que muy luego, dado el incremento que van tomando los estudios en nuestro solar, nos convenceremos de la gran influencia ejercida por nuestra Seráfica Orden en todas las manifestaciones del espíritu vasco, sobre todo a partir del siglo XV.

Nuestra disquisición histórica es una prueba de ello. Mas es también un argumento directo y conveniente de cómo la orden franciscana, al apoderarse del alma vasca, no la violentó para franciscanizarla; sino muy al contrario, al ingerirse la savia franciscana en el alma vasca, estimuló energías latentes y aptitudes ocultas para la santidad y para el desenvolvimientos del espíritu vasco dentro de su misma identidad" (591. or.).

Eta geroago berriro dator ideia berbera berretsiz, serorei eta bestelako ordenei buruz ere: "En resumen, los beaterios conciertan en sí un aspecto peculiar interesante de nuestra historia religiosa en los siglos XIII, XIV y sobre todo en los XV y XVI; fuesen franciscanos, agustinos, dominicos –muy contados en nuestro país–, carmelitas o mercedarios –más raros aún estos últimos– todos ellos ostentan las peculiaridades del alma religiosa vasca..." (598. or.).

guzti²²¹. Urte hartan bertan Gipuzkoako zaindaria aldarrikatua zuten Arantzazuko Andra Maria. Bederatziurrenaren egunetan izan zen Kongresua (irailaren 1etik 8ra). Bi gertakariak lotuaz, Arantzazuko Andre Maria inbokatu zutenek garbi utzi zuten Gizpuzkoako zaindaritzatik harantzakoa aitortzen ziotela benetan Arantzazukoari. Euskal Herri osoaren eta horren Pizkunde kulturalaren nolabaiteko babesle bihurtua zela ere esan daiteke²²². Kongresuaren irekieran nahiz itxieran inbokatu zuten hizlariak Arantzazuko Andre Maria²²³.

Aipaturiko bi fraide hizlariengana itzuliz, geure aldetik goraiatu beharra daukagu horien ekarri bikaina Euskal Pizkundearen mugimenduaren barruan: Euskal Herriaren historian eta bereziki erlijio-historian eta etnografian Lizarralde²²⁴ eta euskal musikaren ikerkuntzan eta sorkuntzan Arruek²²⁵.

Historialari izatearekin batera, garai honetako Arantzazuren berreskurapen historiko eta eraikuntza sinbolikoaren eragile nagusi dugu Lizarralde (1884-1935). Bera izan zen *Aránzazu* aldizkariaren lehen zuzendaria; eta haren *Historia de la Virgen y del Santuario de Aránzazu*, bera hil ondoren 1950ean argitaratua, benetako abiapuntu nagusietakoa izan zen Arantzazuren irudi modernoa lantzean²²⁶.

Bestelakoa izan genuen Antonio Arruti olerkari frantziskotarra, gazterik 1919an hila. Bitoriano Gandiagak Euskal Pizkundearen lekukotzat hartzen zuen Arruti, Joxe Azurmendik esaten digunez²²⁷; halaxe izan zen seguruenik. Eta gainera haren euskaltzaletasuna ez dirudi Arantzazuko bizialdietako emaitza zenik, eta Erromako erbestealdian erne zirela (1909-1912)²²⁸. Dena dela, Arantzazuko Andre Mariaren kantari bihurtu zen: "Arantzazuko Ama laz-

²²¹ A. Romualdo Galdos josulagunak honako gai historikoa azaldu zuen bere hitzaldian: XV. mendean Arantzazu erre zenean San Ignaziok hura berreraikitze laguntza ematera bultzatuz Erromatik bidalitako gutunak, alegia. "Un incendio feliz en Aránzazu. Zorioneko Etxerretzea Arantzazun" zuen titulua.

²²² Adrian Lizarralde honetara lotu zituen Kongresua eta Arantzazuko Andre Mariaren koroazioa: "El Congreso Vasco de Oñate y la proclamación de la Virgen Patrona de Guipúzcoa, —no creemos equivocarnos en nuestros presentimientos— han de señalar el principio de una era gloriosa en la historia patria. Y como ha de escribirse una crónica del Congreso, ¿por qué no ha de hacerse otro tanto respecto a la proclamación del Patronato de la Virgen?" (*Historia de la Virgen...*, 468. or.). Hala ere, Euskal Herri osoko zaindaritza morala Arantzazuko Andre Mariari aitortzen ziotenek ez zuten inola ere gogo onez hartu Gipuzkoago zaindaritzat aldarrikatzea, gorago adierazi dugunez. Horren nolabaiteko kontraesana seinatuta utzi zuen Salbatore Mitxelenak ere: "Gaur, izenez Gipuzkoakoarena besterik ez da ta Euskal Herri osoaren zaindaria izandako Ama Arantzazuko!" (*Aboz abo. Arantzazuko kanta-zabarrak*, in: Salbatore Mitxelena, *Idazlan guztiak*, II, EFA, Arantzazu-Oñati, 1984, 618. or.).

²²³ Espainiako erregeak berak, Kongresuaren irekierako hitzaldian gogoratu zuen Arantzazuko Amari Birjina (Ik. *Primer Congreso...*, a. l., 22. or.). Berdintsu egin zuten itxierako bi hizlariak: Esteban de Bilbaok eta Julian Elorzak. "...sobre los anchos y robustos sillares de nuestra lengua, de nuestra cultura, de nuestra tradición, de los ideales de nuestra raza, de nuestro sentir y de nuestras seculares libertades públicas, y bajo la protección de la Virgen de Aránzazu y de San Ignacio de Loyola, levantaremos un pueblo sano, un pueblo religioso, un pueblo culto, próspero y feliz", aldarrikatu zuen Elorzak sutuki (961 or.).

²²⁴ Oñatiko Unibertsitatearen historiari buruzko azterketa historikoaz gain, klasiko bihurtuak dira Andre Mariaren Euskal Herriko santutegiei buruzko haren obrak: *Andra Mari de Guipúzcoa* (1926) eta *Andra Mari de Vizcaya* (1934). Arabakoena amaitu gabe utzi zuen, hiltzean.

²²⁵ Jose Arrue Arantzazuko koruaren zuzendaria zen orduan, kronikak dioenez (ik. "El Primer Congreso de Estudios Vascos" (Aktak argitalpen apartekoa), Euskal Herriaren Alde, Donostia, 162. or. "La música de Iglesia en la historia del País Vasco" gaiari buruz izan zuen bere hitzaldia. Arantzazuko musika-konposizioen lehen katalogo bat aurkeztu zuen. Nahiko laburra eta xumea zen aurkeztu zuen zerrenda, eta ondoren berak egindako dei sutuari jarraituz edo (ik. 853. or.), Jon Bagüesek aztertu eta katalogatuko zuen Arantzazuko musika-artxibo osoa; baina Arrue hasia zen bere aldetik lan hori egiten (ik. *Homenaje*, a. l., 145. or.). Jose Arrueri saria eman zion 1921ean Argia aldizkariak herrian bildutako erlijiozko melodiengatik.

²²⁶ Lizarralderentzat Euskal Herriaren erlijiozko erdigunea zen Arantzazu. Horrela dio Villasantek haren pentsamendua bilduz: "En la historia religiosa del país la Virgen de Aránzazu y su Santuario constituyen el centro irradiador de las expansiones mariológicas de nuestro Pueblo (*Historia de la Virgen...*, Sarrera, XVI. or.). Eta beheaxeago: "Aránzazu era para él (el P. Lizarralde) la síntesis de todas sus aspiraciones, el punto en que venían a converger todas las realizaciones fragmentarias de su ideal, la metrópoli religiosa y cultural del país vasco. Lo cristiano, lo franciscano y aun lo folklórico, que hemos visto dispersos por nuestro suelo y han sido objeto de sus más cariñosos estudios, se daban cita, según él en las laderas del Aloña para fundirse en un grandioso acorde consonante del alma vasca. Aránzazu es la culminación de los anhelos seculares de la raza, es el espíritu de los hijos de Aitor elevado a la plenitud de su autoconciencia, es la fe de los vascos cristalizada en santuario roqueño e inmovible sobre las montañas del país" (XXIII-XIV or.).

²²⁷ Ik. Joxe Azurmendi, "Arrutiren poesiaz ohar batzuk", in: ARRUTI, Antonio, *Olerki galduak*, a. l., 315. or.

²²⁸ Antonio Arruti Oikiako semea 1899-1902 bitartean egon zen Arantzazun, filosofia ikasketak egiten, eta geroago, apaiz zelarik, irakasle (1908-1909). Haren euskal kontzientzia Arantzazuko urteek ukan zezaketen eragina ilun samar geratzen den arren, Joseba Intxaustik ez du baztertzeko Basilio Gerra Arantzazuko ikas-lagunak harengan izan zezakeen eragina (ik.

tanari” lerroarekin hasi zuen bere “Zugana...” poesia, gero Salvatore Mitxelenak bere *Ogei kanta Arantzazuko* liburuskak, zerbait moldaturik, jasotzean (1952) “Zure errukizko begiak, Ama...”, hamaika bider Arantzazun abestuko zuten kanta samur bihurtua²²⁹. Arrutiren euskarazko produkzioa txikia izan zen, gaztetan hil zelarik. Eta azken batez, aldi hartan frantziskotarren eskuetatik irtendako eta gorago aipaturiko deboziozko liburuaren ondoan, salbuespen gisa ageri zaigu frantziskotar euskal poeta²³⁰.

Dena dela, ez horrek eta ez haiek markatu zuen Arantzazuren irudi euskalduna eta euskal inkulturazioa. Izatez, Euskal Pizkundeko euskaltzaleek, gaztelania erabil ohi zuten maizenik beren ikerketa-lanean eta baita zabalkuntzakoan ere. Euskaltzaindiak berak gaztelaniaz egiten zituen bere bile-
rak; eta 1970eko urteak arte *Euskera* aldizkaria ere gehinebat erdaraz idatzita agertu ohi zuten²³¹.

Inola ere ahaztu eta gutxietsi gabe elizkizunetan eta kanpoko apostolutza-lanean Arantzazuk bere irudi eta izaera euskaldunari eutsi ziola, hala ere esan beharra dago, gaztelaniaz landu zuela Arantzazuk ere nagusiki aldi horretan “idatzizko” produkzio adierazgarriena. *Arantzazu* aldizkaria gehien-gehienbat gaztelaniaz argitaratzeaz gain, Adrian Lizarraldeak gaztelaniaz idatzi zituen bere obra historikoak eta bereziki goian aipaturiko Arantzazuren historia bera (1935). Garai horretako jokabidearen adierazgari dugu, era berean, *Homenaje a la Provincia Franciscana de Cantabria* behin eta berriro aipatua, erabat gaztelaniaz idatzia, eta 1935an argitaratua.

5.2. BIGARREN ALDIA (1936-1960):

TUNELPETIK EGUZKIAREN ARGITARA IRTEN NAHIAN

Euskal Pizkundearen ondoren, gurutzbidea eta heriotza-bidea hasi zuen berriro Euskal Herriak, Salvatore Mitxelenaren metafora erabiliz. Arantzazu ere isiltasuneko tunel luzean sartu zen²³². Horren adierazgarri nagusia *Arantzazu* aldizkarian bertan euskara erabat desagertzea izan zen, 1938an.

Ez zen, ordea, kanpoko debekuen arazoa bakarrik izan. Arantzazun asko sufritu behar izan zuten euskaltzaleek, komentu barruan nagusitu zen erdal giroagatik. Eujenio Agirretxe izan genuen testigu eta protagonistetako bat urte haietako Arantzazun, teologiako ikasle zelarik. Interesgarria da haren testigutza mingotza entzutea: “Kanpoko zapaltzaile amorratuen girotik ezin ihes egin nonbait eta gure etxe barruetan ere sekulan gertatu behar ziren tris-kantzak ikusi genituen: euskaltzale izandako fraile ikasleak oso gogor hartu izan ziren. Erromako Frantziskotar Kuriatik hiru “urteroka izendaturiko Bisitadoreek euskal arazoa eta euskarazaletasuna nola edo hala, behin eta bider, salatu eta zigorkatu behar izaten zuten, zenbait fraile euskaldun herbestera bidean ikusi behar izan genituen, euskal arazoa eta kutsua zekarren amaikatxo liburu ezkutatatu edo eta sutan erre egin ziren...”²³³.

Zein ondorio eta eragin izan zuen horrek? Agirretxek berak adierazten digunez, Probintziako nagusiak ez ziren bat etorri Bisitarien jokabide eta “aginduekin”, eta beren desadostasuna agertzearekin batera argibide modukoren batzuk ere bidali izan zituzten Erromara. Dena dela, Erromatik ez zen Bisitarien desautorizaziorik etorri, dakigunez.

Joseba Intxausti, “Antonio Arruti, olerkari galdua (1882-1919)”, in: *ARRUTI*, Antonio, *Olerki galduak*, a. 1., 58-62 or.; ik. bereziki 83. oin-oharra). Erroman landu zuen bere lehen poesia euskaraz: “Erbestean”, gero 1913an argitaratu zuena; hamar urtetik gora iraganak ziren Arantzazutik alde egin zuenetik, eta bitartean poesia mordoska zuen gaztelaniaz idatzia. “Txit maite dedan Euskera” eta “O zein samurra dan gure euskera!” “Erbestean” poemako bi lerroetakoak dira.

²²⁹ Kanta-liburuska horrek –musikatuta zetozen bertako testuak– arrakasta handia izan zuen; beste bi edizio izan zituen hurrengo urteetan: 1955 eta 1969. Arantzazuko santutegian oso erabiliak ziren liburuskako kanta samurrok XX. mendearen bigarren partean. Eta elizatik kanpo ere, Arantzazuko ikasleek, kolegioko mutikoez nahiz teologi ikasleek, maiz baliatzen ziren liburuska horretaz lagunarteko solasaldiak eta mendiko ibilaldiak alaitzeko.

²³⁰ Ez dira ahaztekoak, hala ere, *Arantzazu* aldizkariak argitaraturiko poesiak, batez ere Zubigarrenak.

²³¹ Nabarmntzekoa da Euskaltzaindiak XX. mendean Arantzazun antolaturiko Euskaltzaleen bi biltzarretako (1956 eta 1963) eta 1968an egindako Euskararen batasuna bideratzeko Batzarreko aktak ia erabat euskaraz argitaratu zituztela, hitzaldiak eta eztabaidak ere euskaraz izan zirelako, seguruenik.

²³² “Gerra ostean isildu egin zen euskal literatura. Euskal Herria bera isildu dela, irudituko zaio Mitxelenari berari. Isildu dela, edo isilarazi egin dutela”, gogoratzen digu Azurmendik, (Joxe AZURMENDI, “Salvatore Mitxelena bere lekurtzeko”, in: Salvatore Mitxelena, *Idazlan guztiak*, I, EFA, 1984, XXVIII or.). Azurmendik Mitxelenaren *Idazlan guztiak* edizioko liburu bakoitzean idatzitako sarrera luzeak oso interesgarriak dira Arantzazuren garai hura ulertzeko (I, XXVII-LVII or., eta II, XVII-XCVI or.). Eta horiekin batera, irakurtzekoa da, baita ere, aipaturiko edizioko I. tomoan, LIX-LXVI or. “Mitxelenarekin pentsaketan” izeneko testigutza (lehenago *Jakin* aldizkarian argitaratua) garai eta giro haietako testigu eta BAI taldeko protagonistetako izandako Eujenio Agirretxerena.

²³³ “Euskal frantziskotarren arteko arazoak” izeneko hitzaldia (daktilografiatua), 24-25 or..

Arantzazu barruan izan zen, izan, “erresistentziarik” Teologiako ikasleen artean, batez ere gora-
go ere aipaturiko *Bai* taldearena²³⁴. Talde trinkoa izanik Arantzazun, gero sakabatu egin behar izan zuten, talde iraunkorra sortu ezinik; hori ezinezkoa izatea behintzat lortu zuten garai hartako kanpoko debeku eta barruko susmo-txarrek²³⁵.

Zailatasun eta eragozpen horiek gaintuz, euskarak askoz gehiago markaturiko Arantzazuren Pizkunde berria abiatu zen 1950.eko urteetan: pizkunde erlijiozkoa, artistikoa eta literarioa. Lizarralderen historiaren euskarazko itzulpen poetikoa egin zuen Salvatore Mitxelenak, eta gaztelaniazkoa eta euskarazkoa, biak bateratsu argitaratu zituzten, Arantzazuren ondorengo urteetako irudia –bereziki auto-irudikapena– markatuz. Arantzazu ipini zuen Mitxelenak Euskal Herriaren piztueraren sinbolotzat eta horren bateragunetzat²³⁶.

“Bai” taldekoak sakabanatuta eta talde iraunkorra eratu ezinik, handik hamabi urtera (1956) eratu zen, eratu, “Jakín” taldea, aurrekoen txanda hartuz, eta haren talde-lanaren jokabideari helduz. Filosofia eta Teologiako gaiak euskaraz lantzetik abiatuta, laster joan zen argituz *Jakín* aldizkariaren –eta taldearen– helburua: Euskalgintza eta euskal kulturgintza.

5.3. HIRUGARREN ALDIA (1960-1976): EUSKAL HERRIKO KULTURGUNE

Jorge Oteizak “Arantzazu erlijio eta kultura herriarraren erdigune, arte-tailer, gure tradizioen museo” bihurtzeko asmoa sumatu zuen nonbait Pablo Leteren proiektuan²³⁷. Izatez Arantzazuko obra artistiko osoa, baina bereziki Oteiza bera gertatu zen kultur eragile bizienetakoa dagozkigun urteotan

Arantzazun. Bitoriano Gandiagak hainbat eratarai aitortu eta “kantatu” zuen Oteizak beragan izan zuen eragina.

Kulturgune horren barruan, euskalgintzak eta euskarazko literatur sorkuntzak loraldi apartekoa izan zuen Arantzazun aldi horretan. Gandiaga poeta eta Villasante idazle, itzultzaile eta ikertzailea izan ziren bi erraldoiak²³⁸; baina horiekin batera aipatze-koak dira beste izen asko: poetak (Julian Alustiza, Jose Antonio Astigarraga, Joxe Azurmendi, Pello Zabalera, etab.), idazleak eta itzultzaileak (“Jakín” taldekoak eta *Arantzazu*, *Anaitasuna* eta *Goiz-Argi* aldizkarieta erredaktore eta lankideak batez ere), gramatikariak (Ignazio Omaetxebarria, Fernando Mendizabal, Joseba Intxausti, etab.), eta ikertzaileak...

Garrantzi guztiz berezia izan zuen giro horretan, behin eta berriro aipatu izan dugun “Congreso de Literatura y Predicación franciscana en euskera” zelakoak, 1960ko abuztuan, Kantabriako Frantziskotar Probintziaren errestituzioaren mendeurrenaren ospakizunen inguruan, Arantzazun egindakoak. Garrantzi sinbolikoa noski, baina baita praktikoa ere, neurri batez behintzat. Fraideen apostolutzari begirakoa, eta horretarako euskararen lantzeari buruzkoa, izanik zuzenean kongresua, izatez helburu zabalagoak bete zituen.

Luis Villasantek egindako sarreran bertan agertu zuen ikuspegi zabalagoa: “Aztertu zer moduzko giroa dagoan gure artean euskerarentzat eta giro ori sendotzeko dauden bideak. Kontzientziako esamina bat bear du izan, pultzu artze bat gure Probintziari euskera-kontuan. Beste itzez esateko aztertu zer egin degun, zer egiten degun orain, zer egin dezakegun eta egin bear degun euskearen alde”²³⁹. Eta geroxeago galdetzen du: “Euskera

²³⁴ Salvatore Mitxelenak, Luis Villasante, Eujenio Agirretxe, Karmelo Iturria, Jose Maria Elustondo, Jose Antonio Gandarias eta Manuel Gaztelurrutia Teologiako ikasle gazteek osatu zuten taldea, beren euskarazko barne-aldizkaritxo eta guzti. Salaketei erantzunez, beren jokabidearen arrazoiak bisitariari agertzen saiatu ziren taldekoak, bereziki apostoluzarako euskara lantzeko premian onarrituta, eta euskara lantzeari kutsu politiko oro kendu nahian.

²³⁵ Horrelako taldea eratzeke 1956rarte itxaron beharko da, Jakín taldea sortu zenean. Joxe Azurmendik modu grafikoan dio: “Gurea (Jakinekoena eta) belaunaldi erreka bada, hori belaunaldi kiskalia da, guk ditugunak baino labe gaiztoagoetan...” (“Mitxelenaren bere lekuratzeko”, in: *Idazlan guztiak*, a. a., II, XIX or.).

²³⁶ Lizarralderen eraginez, garai honetan doa gorpuztuz, batez ere Mitxelenaren eskutik, Arantzazuren ideologia. nolabait esateko, Euskal Herriari lotua. Arantzazuren eta Euskal Herriaren identifikazio historiko-kulturala lantzen du Salvatore Mitxelenak: “Euskal Herriaren kalbarioa, Arantzazu euskal Golgota bezala interpretatzen du”, dio Joxe Azurmendik (“Mitxelenaren bere lekuratzeko”, a. a., I, XL or.). Eta Arantzazu nolabait euskal kulturaren sinbolo bihurtzen da, eta kultur-sinboloen sorleku Euskal Herriarentzat. Arantzazuren inkulturazioaren bestelako forma bat da hori, nolabait gerora ere iraungo duena, Arantzazuko sermoilari eta idazleetan, gaur arte. Joxe Azurmendik kontzeptu teologikotzat jotzen duen arren Mitxelenaren batasunaren kontzeptua –Arantzazuren eta Euskal Herriaren artekoa–, antropologikoa ere badela iruditzen zaigu, Euskal Herriari bere buruz jabetzeko bide ematen dionez, bere izate historiko eta kulturalaz jabetzeko, alegia.

²³⁷ Edorta Kortadi, Arantzazu. *Tradizioa eta Abangoardia*, Gipuzkoako Foru Aldundia, 1993, 23. or.

²³⁸ Ez dagokigu hemen horien obrak zerrendatzea; hala ere, Villasanteren *Historia de la Literatura Vasca* (Ed. Sendoa, 1961) liburua gogoratu nahi dugu hemen, euskal literatura klasikoa aztertzen eta argitaratzen eman zuen lan zabalarekin batera.

²³⁹ *Cantabria Franciscana*, 1961, 16. zenb., 218. or. Jakitekoak dira Kongresua egiteko batzorde antolatzaileak emandako arrazoiak: Kantabriako Frantziskotar Probintzia gehienbat Euskal Herriaren dago hedaturik – Euskal Herri honen baliorik

'valore' bat ote da, gaur eguneon ere, guretzat? Merezi al du beragatik izerdirik botatzea?"

Kongresuan azalduko kezken eta aztertutako gai sektorialetatik harantz, agian lehendabizikoz ageri da fraideen artean euskara lantzearen eta erabiltzearen aldeko oinarri antropologiko-teologikoei eta bestelakoei buruzko gogoeta teoriko-praktiko aski organikoa, batez ere Ignazio Omaetxebarriaren eta Bitoriano Gandiagaren hitzaldietan²⁴⁰.

Nabarmentzekoak dira Kongresuak harturiko erabaki praktikoetako batzuk –horietako bat edo beste aipatuak ditugu lehenago–, batez ere garai hartan izan zezaketen esanahiaz jabetuz gero²⁴¹:

2) "Euskeraren erakuste-arazoak bear bezela erabakitzeko, egoki diran urteetan behar ainbat klase jarri eta asignaturaren bat ere euskeraz ikas-arazteko eskatzen zaie gure estudioetako zuzendariei..."

3) "Euskera idatziarekin ere beti egunean bizi-tzeko eta gure prailleen urritasunari laguntzeko, erregu bero bat egiten zaie gure komentuetako nagusiei, bertako praille geienak euskaldunak diranean, zenbait liburu ta irakurraldi nork bere jantokietan ipini ditzaten. Eta bide batez ori egiten dutenei aurrera jarraitzeko eskatzen zaie, Biltzar osoaren partetik zorionak emanaz".

7) "Sermoiariei ere arren bat egiten zaie beren ibillaldietan euskal itzak eta esaerak bildu ditzaten; orrela gure euskeraren bizitzari eusten eta indar ematen parte artuaz".

10) "Oraindik ez dauzkaten gure komentuetan euskal eskolak idikitzen saiatu ditezela eskatzen zaie bertako nagusiei; eta jarrita dauzkatenei zorionik beroenak Biltzar osoaren partetik"²⁴².

Zazpigarren puntua bereziki nabarmendu nahi dugu hemen, harrigarria eta adierazgarria ere gertatzen delako. A. Kandido Izagirrek emandako hitzaldiari eta jaulkitako eskabideari erantzun zion erabakiak. "Lo que los predicadores podrían contribuir a los estudios vascológicos" izan zuen Izagirrek bere hitzaldiaren gaia. Honela zioen berak: "Lagun asko ta askoren artean egin bear dan lana, euskaldun ikasi ta eskolatu guztiok gure izkuntzari zor diogun lana da euskeraren gaiak Euskalerraren alde guztietan batzea". (...) "(Mixioalariak) batez ere mixioak ematen ari dan bitartean edo, beintzat, edozein erritan egun batzuk eman bear diranean, ordubete bat edo beste edo geiago ere, tarte batzuk artu-eziñik ez luke izango onetarako gogoakin joan danak (281. or.). Juan Mateo Zabala, Jose Antonio Uriarte eta Pedro Antonio Añibarro herri-misiolariak ipini zituen eredutzat horrelako lanetan, predikari eta misiolari euskaldun guztientzat"²⁴³.

Kandido Izagirrek ezezik, beste hainbat fraide Arantzazukok baziharduen lehendik ere euskararen eta euskal folkloreaken ikerkuntzako landalan horretan, modu hain sistematikoan ez bazen ere: Ignazio Omaetxebarriak (Arantzazuko kanta zaharrak)²⁴⁴, Bitoriano Gandiagak²⁴⁵, Imanol Berriatuak²⁴⁶, Luis Villasantek berak²⁴⁷, etab.

nagusienetakoa da euskara – Frantziskotarrok euskara lantzeko tradizioa zabala daukagu – Gure apostoluzako tresna nahitaezkoa dugu hori (ibid., 215. or.).

²⁴⁰ Gandiagaren hitzaldia ("El Euskera en el Colegio Seráfico y en la carrera", ibid. 245-261 or.), tituluak adierazten duena baino askoz sakonagoa doa, euskara ikasi eta lantzeko arrazoi antropologiko, etiko, psikologiko, pedagogiko, pastoral eta teologikoak bateratu eta sintetizatuz. Era berean, Ignazio Omaetxebarriaren hitzaldiaren titulua ("Razones y motivos que nos deben animar a trabajar por el euskera", 221-228 or.) bezain adierazgarriak dira horretan jaulkitako hitzok, besteak beste: "Así que, en primer lugar, debemos, pues, cultivar nuestro euskera, que es parte de nuestra personalidad; que responde al lugar y tiempo en que estamos; que es el idioma de nuestros padres, el idioma en que hemos rezado, en que se ha formado un poco nuestra mentalidad, nuestra alma..." (221. or.). Ez da, beraz, euskara berez balio kulturala delako, edo gure Herriaren ezaugarri nagusietako delako bakarrik ere, gutako bakoitzeak geurea dugulako baizik: Euskararen eta euskaldunaren artean nolabaiteko identitatea nabarmentzen du. "Así que, no es sólo para entendernos, no es sólo un instrumento" laburtuko du geroxeago (224. or.). Berarentzat hizkuntza eta, beraz, euskara, kultura da eta kulturari guztiz itsatsita dago hiztunentzat, kulturaren ontzia delako. Areago, euskara lantzea beste hizkuntzetara irekitzeko bidetzat ulertzen du Omaetxebarriak (225. or.). Dena dela, berak ez zituen ahaztu bestelako arrazoiak: Herriarekin hobeto komunikatzeko, euskara ondare baliozkoa izatearena, etab.

²⁴¹ Ibid., 316. or.

²⁴² Badirudi komentuko fraideek euskara ikasi edota lantzeko ikastaroak antolatzeaz ari dela hemen Kongresua.

²⁴³ K. Izagire bera gogoz saiatu zen horretan, 1952an hasi eta 1967an hil zen arte. Haren lana, adituek goraki aupatua, 1969ak argitaratu zuten, hura hil ondoren: *El vocabulario vasco de Aránzazu-Oñate y zonas colindantes*, Gipuzkoako Foru Aldundia, 1969; L. Villasanteren sarrera: "Bibliografía del P. Cándido Izaguirre, autor de este vocabulario".

²⁴⁴ Artikulu ugaritan azaldu zizkigun bere landalaneke emaitzak; ik. *Arantzazu izena* liburua (Franciscalia Vasconica 3), Arantzazu E.F., 2001. Omaetxebarriak euskal onomastikaz eta bereziki toponimiaz idatzitako artikulu ugariak bere landalaren fruituak dira gehienbat. Horiek eta euskarari buruz idatzitako idazlanak oro har batean bildurik, liburu interesgarria osatuko lukete.

²⁴⁵ "Arantzazuko folkloreaken biltzeaz", in: *Euskera*, 1956, 206-231 or.

²⁴⁶ "Bermeoko arrantzaleen leksikua", in: *Euskera*, VIII-IX, 1963-64, 385-392 or.

²⁴⁷ Haren horrelako lanetako bat besterik ez aipatzearen, horra "Oñatiko euskera", in: *Egan*, 1968 (urtarrila-abendua), 80-95 or.

5.4. LAUGARREN ALDIA (1976-2000)

EUSKARAZ BIZITZEA HELBURU?

Predikazio-arazoez eta apostolutza-lanetan euskaraz, edota “euskararen alde lan egiteaz”, edota euskara norberak ikasi eta lantzeaz harantza joan zen, bada, 1960ko Kongresuaren oinarritzko gogoeta. Herritar eta fededunekiko harremanetan erabiltzeko hizkuntza izateaz gain, fraideen komunitatearen bizitzako hizkuntza eta fraideen arteko harreman eta komunikazio-hizkuntza izatea zegokion, haren arabera, euskarari Euskal Herrian.

Badirudi ideia haiek soro onean erori zirela Frantziskotar Probintzian, baita Arantzazun ere, eta astiro-astiro beren fruitua ekarri zutela. Euskararekiko jabetasun berria lantzeko eraginkor izan ziren zalantzarik gabe Vatikanoko II. Kontzilioaren eta horren inguruko Eliz dokumentuak ere²⁴⁸, garai hartako euskal gizarte osoan piztutako dinamika politiko-sozial eta kulturalarekin batera.

Frantziskotar Probintziaren lehen ondorio “juridiko” nagusia, eta neurri batez praktikoa ere bai, euskara hizkuntza ofizialtzat aldarrikatzea izan zen (1973). Arantzazuko komunitateak ez zuen etxe barrurako horrelako erabakirik hartu, ez aldarrikapen formalik egin. Baina goian ikusi dugunez, anaiarteko bizitzan, batez ere elkarteko otoitzean, euskaraz baliatzeko bidea irekiz joan zen –ez zalantzarik, zailtasunik eta barruko kontradikziorik gabe–, 1994ean otoitz elkarteko otoitzaldi guztiak euskaraz egiteko autua egin zuen arte.

Urrats guztiz garrantzizkoa izan zen hori, komunitateko bizitza euskalduntzeko bidean. Baina eguneroko elkarteko otoitzaldiez gain, bestelako jardunaldiek –anaiarteko bilera eta Kapitulu komentualek, hezkuntza iraunkorreko ikastaro, hitzaldi eta irakurketek, anaiarte barruko komunikazio eta agiri ofizialek, etab.ek– osatzen dute fraideen elkarte-bizitza “publikoa”. Alor horietan sarritan gaztelania zen nagusi artean, XX. mendea amaitzean, eta ezin esan ahal zen euskararen erabilera guztiz normalduta zegoenik Arantzazuko elkarte bizitzan, eta bertako fraideen arteko komunikazioan euskarak normaltasuna lortua bazuen ere, ezin esan euskaraz bizitzeko aukera osorik zeukanik hala nahi zuenak. Gorago (ik. 127. oharra) esan dugunez, elebitasunaren oreka bila edo ziharduen Arantzazuko Komunitateak. Baina, soziolinguistek diotenez, ezinezkoa izan elebitasun orekatua!

Idazlan honen buruan ipini dugun bigarren aipua, 2000. urteko Kapitulu Probintzialak eman-

dako irizpidea, datorrigu gogora berriro: “Kapitulua nahi du, Euskal Herrian bizi diren anaiarteak saia daitezela, ahal den gehien, beren bizitza euskaraz egiten, esku artean daramaten Berri ona inkulturatu beharrekin sentibera jokatzu”.

Anaiartea “euskaraz bizitza” helburu bihurtu izana benetako iraultza da: ez bapatean asmatua, eta bai luzaroko kontzientzi prozesuaren ondorioz gertatua; XX. mendearen hasieran nahiz horren erdialdean bururatu ere ezin ahal zena. Buruetan gertaturiko aldaketa, anaiartearentzat eta fraide bakoitzarentzat euskaraz bizitzeko benetako aukera praktikoa bihurtuko bada, ordea, badirudi hiru hildo hauek landu behar direla: a) Anaiarteko ekitaldi publikoak “normaltasunez” euskaraz egitea; b) Anaiartearen komunikazio-ingurunea nagusienik euskaraz izatea; c) Norberaren eta anaiartearen bizitza erlijiozko eta kulturala landu eta garatzeko beharrezko baliabideak eskura ipintzea euskaraz.

XX. mendea amaitzean biderik egiteko geratzen zitzaion artean Arantzazuri bere euskal inkulturazioaren ildoetan, XXI. mendeari aurre egiteko.

5.5. AMAITZEKO

Arantzazuren euskal inkulturazioaren argi-illunen historiari begiratu eman ondoren, pentsati eta zalantzatan ipintzen gaituzte Salvatore Mitxelenak bere *Ama-semeak Arantzazuko Kondairan* liburuaren sarreran idatzitako hitz hauek: “Arro-arro jartzen zait biotza, Arantzazu gogoratu utsarekin. Alako aundia ta alako gure ikusten det Arantzazu! Gure bai. Orrexegatik, bearbada euskeraz obeto ulertuko dezu [liburua, adierazi nahi du]. Gezurra dirudi ta egia da, edo beintzat egiak ala bear luke: euskeraz obeto ulertu ta obeto sentitu bear litzake Aloñako santutegia (santuarioa). Euskeraz itzegin izan bait-du beti Arantzazuk. Euskeraz. Ez erdaldu-nentzat. Euskaldunentzat bakarrik”²⁴⁹.

Idazlan hau irakurri duenari gehiegizkoak iruditu zaizkio seguruenik Salvatore poetaren hitzok. Arantzazuk ez du beti euskaraz egin, eta XX. mendeari dagokionez, erdaraz askoz gehiago hitz egin zuen euskaraz baino.

Arantzazuren historiak eta euskalduntasunaz jardun garenez, hona hemen azken gogoetatxoak. XX. mendearen lehen erdian euskaraz idatzitako eta hiru aldiz (1903, 1921 eta 1931n) argitaraturiko Pedro Luis Zaloñaren Arantzazun historia xumeak eman zuen nolabait horren irudia. Adrian Lizarralde his-

²⁴⁸ Besteak beste, aipatzekoa da, hurbilagokoa zaigulako besterik ez baldin bada ere, Bilboko Antonio Añoveros apezpi-kuaren “homiliarako testu” ospetsu hura, agintarien artean hainbeste zalaparta piztu zuena: “Ebanjelioa Herrientzako sal-bamen-mezua” zuen titulua (1975).

²⁴⁹ *Ama-semeak Arantzazuko Kondairan*, “Itzaurrea”, 1951ko edizioa, 14. or

torialariak idatziriko *Historia de la Virgen y del Santuario de Aránzazu* obra sendoak (1950), eta horren euskarazko egokitzapen poetikoa izan zen Salvatore Mitxelenaen *Ama-emeak Arantzazuko kondarian* izenekoak (1951) markatu zuten mendearen bigarren erdia. Bere burua "santutegi euskalduntzat" definitu duen Arantzazuk euskaraz idatzitako bost mendeen historia osotua, kritikoa eta modernoa, beharko luke XXI. mendeari begira.

Jose Anduagak Caracastik bidali zuen "Arantzazu? Euskera ortxe daukazu" bere poesia, eta *Aran-*

tzazu aldizkariak argitaratu zuen (LIII, 1973, 213 or.); honela dio bertsoetako batek:

Zuk Arantzazu arnas arzazu
aintzaren amodioan.

Zure izkuntza arren jarzazu
iturriko jarioan.

Joan da etorri etenik gabe
dabilen jirabioan.

Zure aotzean zure doñuan
ta zure errosarioan".

BIBLIOGRAFIA

Gehien bat aipaturiko iturrien erreferentzia bibliografiko osoa doa ondoren.

AGIRREBALTZATEGI, Paulo, "Euskal Herria eta euskara. Kantabriako Frantziskotar Probintziaren erantzuna eta erantzukizuna", in: *Cantabria Franciscana*, 164. zenb. (1996), 25-56 or.

AGIRREBALTZATEGI, Paulo, "Eliza eta Euskal Kultura", in: *Herria-Eliza / Pueblo-Iglesia*, Auñamendi, Donostia 1978, 161-192 or.

ARRIETA, Joan Jose, "Historia de los Colegios Seráficos de Aránzazu y Forua", in: *Cantabria Franciscana* 55-56 (1961), 44-70 or.

ARRUPE, Pedro, *Sobre la inculturación* (Documentos s.j.-18, 14 de mayo 1978) 1-41 or.

ARRUTI, Antonio, *Olerki galduak. Recuperación de un poeta olvidado* (Joseba Intxaustik prestaturiko edizioa), Elkarlanean, Donostia 1998, 326 or. Joseba Intxaustiren "Antonio Arruti (1882-1919): Recuperando un poeta olvidado", 15-115 or.; Joxe Azurmendiren "Arrutiren poesiaz ohar batzuk", 265-326 or.

AZURMENDI, Joxe, "Salvatore Mitxelena bere lekurtzeko", in: Salvatore MITXELENA, *Idazlan guztiak*, EFA, Oñati 1984 (Azurmendiren sarrera-lanak: I. t., XXVII-LVII or.; II. t., XVII-XCVI or.).

GANDIAGA, Bitoriano, *Hiru gizon bakarka*, Elkar, Donostia 1991, 214 or. Joxe Azurmendiren "Epilogo", 185-214 or.

GANDIAGA, Bitoriano, "El euskera en el Colegio Seráfico y en la carrera", in: *Cantabria Franciscana* 16 (1960), 245-261 or.

GARRIDO, Jabier - EGAÑA, Xabier, *Arantzazu* (testua: Javier Garrido; antolatzailea: Xabier Egaña), Fisa, Bartzelona 1987.

GUERRA, Isidro, "El plan de estudios de nuestros Colegios Seráficos", in: *Cantabria Franciscana* 16 (1960), 125-142 or.

HAINBAT, *Congreso de literatura y predicación franciscana en euskera (Cantabria Franciscana* aldizkariaren zenbaki monografikoa, 1960). (Zinez garrantzizkoa eta bidegurutzea izan zela uste dugu Kongresu hori. Balio berezia du Kongresuak, ez egiten dituzten gogoetengatik eta aurrerako aurretatzen dituzten proposamenengatik bakarrik, eta bai salatzen duten egoeragatik ere).

HAINBAT, *Euskaltzaleen Biltzarra. Euskaltzain-dia-
ren itzalpean* (Arantzazun, 1956-IX-14, 15 eta 16 garrenean), (*Euskera* aldizkariaren separata), Bilbao 1956,165-304 or.

HAINBAT, "Euskaltzaleen Biltzarra" (Arantzazu-n, 1963 irailaren 30ean eta urriaren 1 eta 2an), in: *Euskera* VIII-IX, 1963-64, 291-449 or.

HAINBAT, *Homenaje a la Seráfica Provincia de Cantabria en el seputagésimo quinto año de su Restauración*, Aránzazu, 1935, 509 or. Bereziki horko bi idazlan: Bernardo Madariagarena, "Nuestros estudios", 69-99 or. eta Carlos Ibarretarena, "Nuestro Colegio Seráfico", 102-133 or.

HAINBAT, *Primer Congreso de Estudios Vascos*, Bilbaína de Artes Gráficas, Bilbao 1919, 1.006 or. Berreziki, José Adrian Lizarralderen "Orígenes de la Vida claustral del País Vasco", 590-617 or. eta José de Arrúeren "La Música de Iglesia en la historia del País Vasco", 845-953 or.

IBARRETA, Carlos, "Nuestro Colegiode Aránzazu 1847-1934", in: HAINBAT, *Homenaje a la Seráfica Provincia de Cantabria en el seputagésimo quinto año de su Restauración*, Aránzazu, 1935,102-133 or.

IZTUETA, Paulo, *Orixe eta bere garaia*, Eusko Jaur-laritz eta Etor Argitaletxea, 1991.

LIZARRALDE, Adrián de, *Aránzazu. Historia de la Virgen y del Santuario de Aránzazu*, Ed. "Arantzazu", Oñati 1950.

MADARIAGA, Bernardo, "Nuestros Estudios", in: HAINBAT, *Homenaje a la Seráfica Provincia de*

- Cantabria en el septuagésimo quinto año de su Restauración*, Imprenta de la revista "Aránzazu", Arantzazu-Oñati 1935, 79-85 or.).
- MITXELENA, Salvatore, *Idazlan guztiak* (Edizioaren prestatzaileak: Karmelo Iturria eta Jose Antonio Gandarias), II tomo, EFA, Arantzazu-Oñati, (I. tomoa, 1984; II. tomoa, 1984). Joxe Azurmendiren "Mitxelenaren bere lekurtzeko" (I. t., XVII-XCVI or.; II. t., XVII-XCVI or.). Eujenio Agirretxeren "Salvatore Mitxelenaren pertsona" (I. t., XI-XV or.).
- NOTHHOMB, Dominique, "L'inculturation de la vie consacrée", in: *Vie consacrée*, 1998, 3. zenb., 160-175 or.
- PLACER UGARTE, Felix, "La inculturación de la Iglesia en Euskal Herria", in: *Lumen XLV* (1966) 303-333.
- TORREALDAI, Joan Mari, *Euskal Idazleak gaur. Historia sozial de la lengua y literatura vascas*, Jakin, Arantzazu-Oñati 1977.
- TORREALDAI, Joan Mari, *Euskal Kultura Gaur*, Jakin-Joseba Jaka Fundazioa, Donostia, 1997.
- TORREALDAI, Joan Mari, *XX mendeko Euskal Liburu-riuen Katalogoa (1800-1992)*, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia 1993.
- TORREALDAY, Felix, Estudio de la encuesta sobre "Pastoral vasca" en la Provincia Franciscana de Cantabria (daktilografiatua), 1976, 49 or.
- VILLASANTE, Luis, "El estudio del euskera en nuestra carrera", in: *Cantabria Franciscana* 1954 (urria), 138-147.
- X.X., "1956: urte mugarri bat", in: *Jakin* 21 (1981) 35-48.
- X.X., "Eliz ikastetxeetako aldizkariak", in: *Jakin* 21 (1981) 49-71.
- X.X., "Jakinen historiaurrea: abertzaletasuna eta euskara", in: *Jakin* 21 (1981) 19-34.

Donostia, 2002ko Urtarrila